

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

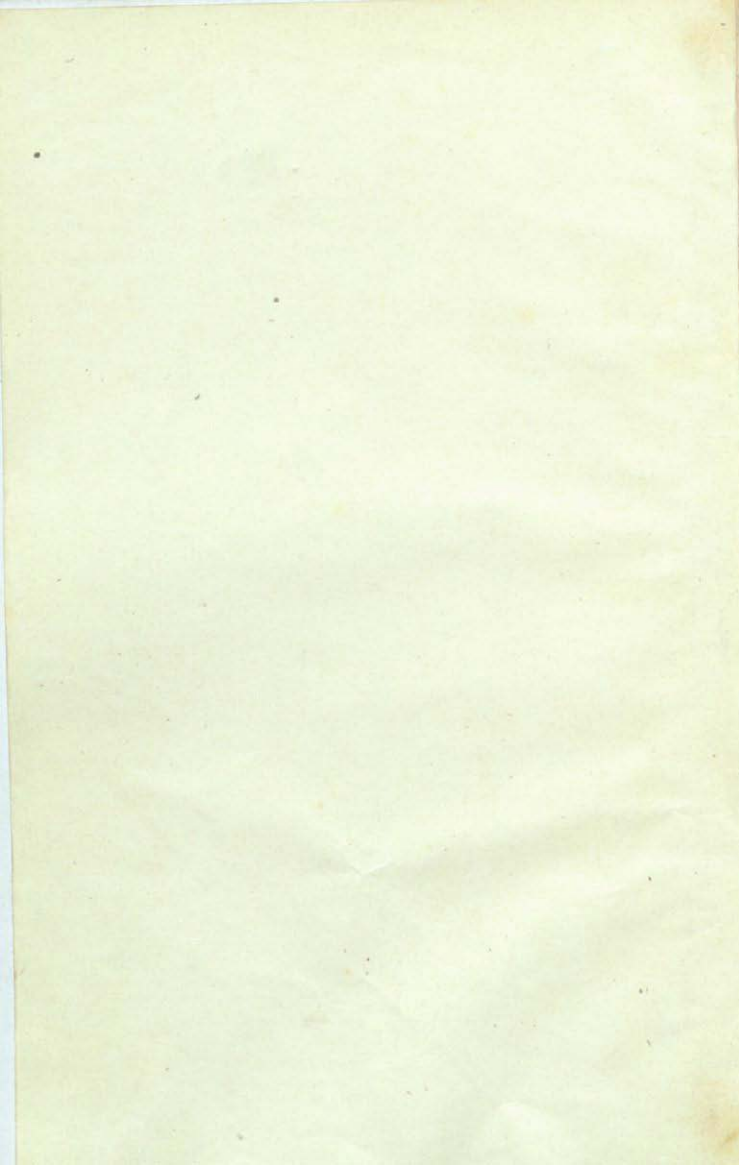

Ltn
754

1999

371

ԱՋԳԱՅԻՆ

ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԸՊԸՐԸԿԸԿՍՆ ԸԹԵՐՑԵՆՈՒԹԻՒՆՔ

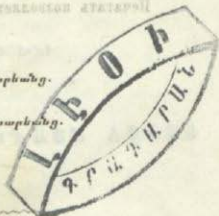
ԷՒՈՒԱՐԴ ԼԱԲՈՒԼԷԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿՐԸՊԸՐԸԿԸԿՍ

2/0

Քարգանու թիւ Մ. Տէր-Գրիգորեանց.

Տպագրութիւն Միլայեւի Մանասրեանց.

- I. Ինքնակրթութիւն.
- II. Աջգետն կրթութիւն.
- III. Աջգետն ԳՐԱՏՈՒՆՆԵՐ.

22.12

Ս. ՊԵՏԵՐՐՈՒՐԳ.

Въ Типографіи А. Граншала, на углу Невского и Владимирской д. 45 - 1.

1867.

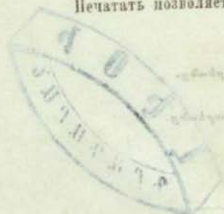
С. ПЕТЕРБУРГЪ

СВѢДѢНІЯ

№ 449407070707 070707070707

СВѢДѢНІЯ

Печатать дозволяется С.-Петербурзь 1867 года 14-го Января.

С. ПЕТЕРБУРГЪ
С. ПЕТЕРБУРГЪ

1867

С. ПЕТЕРБУРГЪ
С. ПЕТЕРБУРГЪ
С. ПЕТЕРБУРГЪ

4 254-60

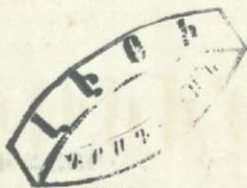
29 755

С. ПЕТЕРБУРГЪ

С. ПЕТЕРБУРГЪ

1867

ՆՈՐԻՆ ՂԵԶԱՓԱՌՈՒԹԵԱՆ

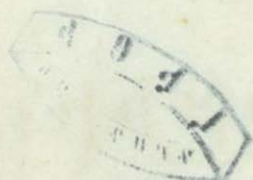
ՏԵԱՌՆ ՏԵԱՌՆ ԳԷՈՐԳԱՅ

ՆՄՆՈՐԵԿՈՅՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՄԱՍԻ ԵՊՈՍՏՈՍՈՅ ՍՐԿՈՅ ԷԶՄՈՒՆԵՆԻ

ՆԻ ԿԱՐՈՒՂԻԳՈՍԻՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՆՈՒԷՐ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՅԱՐՈՒՄ ԴՈՍՅՆ ԴՈՍՅՆ

ԴՐՈՒՄԻ ԳՐԱԿԱՆԱԿՆԵՐ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆԱԿՆԵՐ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆԱԿՆԵՐ

ՎՆՀԸՓԸՈՒ ՀԸՅՐ՝

Այս գրքի մէջ յատկապէս և գլխաւորապէս խօսվում է ազգային կրթութեան, ինքնակրթութեան և ժողովրդական գրատունների վերայ: Որովհետև ՎՆՀափառութեանդ կոչումը, առաջին ու վերջին պարտականութիւնն է այդ հարցերին դարման տալ, ըստ շարժու կարողութեան, և մեր ազգի կարօտութեան ու հարկաւորութեան համեմատ տնօրէնութիւն անել նոյն իսկ ազգի հետ միասին, — մեզ քաղցր թուեցաւ այս տպագրութեան ճակատը Չերոյին ՎՆՀափառութեան անուամբ պսակել:

ՎՆՀԸՓԸՈՒ ՈՒԹՎԵԼՆԳ՝

խոնարհ որդի

Միքայէլ Մեսրոպեան

Միանաբեանց:

U. S. DEPARTMENT OF THE INTERIOR

U. S. DEPARTMENT OF THE INTERIOR
BUREAU OF LAND MANAGEMENT
WASHINGTON, D. C. 20250
OFFICE OF THE ASSISTANT SECRETARY
FOR LAND AND WATER RESOURCES
1015 N. MOUNTAIN VIEW AVENUE
DENVER, COLORADO 80202
TELEPHONE (303) 837-3800
FACSIMILE (303) 837-3801
MAILING LIST SERVICE
FOR A FREE LISTING OF
LANDS AND WATER RESOURCES
CONTACT THE BUREAU OF LAND
MANAGEMENT AT THE ABOVE
ADDRESS OR TELEPHONE NUMBER.

U. S. DEPARTMENT OF THE INTERIOR

1980
BUREAU OF LAND MANAGEMENT
WASHINGTON, D. C. 20250

...մեծ զգուշացման հետ հարկերը անհրաժեշտ է նվազեցնել ...
 ...ապագա սերունդի համար ... հարկերը չեն պետք է մեծ ...
 ...անցյալի մեղքերի համար ... հարկերը չեն պետք է մեծ ...
 ...մարմնի կամ հոգու կամ հիմքի համար ... հարկերը չեն պետք է մեծ ...
 ...ուղիղ հարկերը չեն պետք է մեծ ... հարկերը չեն պետք է մեծ ...

ԻՆՆԱԿՆԵՆԱԿՐԹԻԻԹԻԻՆՆԱԿՆԵ

Պատուելի՛ Տիկնայք և Պարոնայք,

Կը յուսամ՝ մեր Հասարակութեան և ներկայ ժողովի ընդ-
 Տանուր փափաքը լցուցանել, յայտնելով նախ և առաջ շնոր-
 Հակաբովանդակ ս. քաղաքագետին, որ իւր ներկայութեամբը
 այստեղ պատուասիրեց մեզ :

Ինչպէս որ արդէն լած էք, մեր գրատունը հիմնած է և
 պահպանւումէ միայն մեր սեփական միջոցներով (ինչպէս որ
 տեսաք, խիստ նուազ միջոցներով), բայց այդ գրատունը լի-
 նելով Հասարակական հիմնարկութիւն, առնելով այդ բառը
 իւր ընդարձակ նշանակութեամբ, բաց է ամենի համար: Առստի
 ամեն անգամ մենք մեզ բախտաւոր ենք համարելու, երբ մեր
 նահանգի առաջին պաշտօնատարը իւր այցելութեամբ և խոր-
 հօրըզներով կը պատուասիրէ և կ'օգնէ մեզ:

Ե նորհակաբովանդակ նոյնպէս Սորբօնի՞ ս. Ա ից-Ինկտօ-
 րին, որ քաղցրութեամբ հաճեցաւ շնորհել մեզ այս մեծ դահ-
 լիճը, որի մէջ սովորաբար հաւաքւումն աւելի ուսումնական
 Հասարակութիւն, քան թէ մենք: Այս բանալի չէ՞ արդեօք
 Սորբօնի համար, որ նորա մէջ հաւաքւումն ամենայն կողմից

* Սորբօնը հին եւ երեսնէ համալսարան է Փարիզում

այնպիսի անձինք, որոնց նա ամենեին սնուցած չէ իւր հոլանաւորութեան տակ: Սօրբօնը ծեր է, շատ է ապրել, շատ բաներ է տեսել, ուրեմն նա պիտոյ է ներողամիտ լինի և բնազարմանալու չէ այդ բանի վերայ: Ասաւ կը ներեմ ինձ ասելու, որ այդ յառաջագիմութիւնը այն գործի մէջ, որին նա ինքը միշտ նպաստաւոր և հետամուտ է եղել, պէտք է առաւել ուրախացնէ նորան: Ընկեց գար սորանից արտօն, երբ գիտութեան միակ ապաստանարանը եկեղեցին էր, Սօրբօնը պատրաստարեց իւր մէջ հօգեւորականներին, որոնք եկել էին այդ տեղ ուսումն անելու: Արջներումս, երբ որ աղնուականների և միջին դասակարգի մարդոց մէջ զարթեցաւ ուսանելու ցանկութիւն, Սօրբօնը բնդարձակուեցաւ և բաց արաւ երիտասարդներու համար ամեն տեսակ գիտութեան առանձին առանձին դասարաններ: Ըլ յօմ մի նոր քայլ գէպի առաջ, այժմ ինքը ժողովուրդը պահանջում և ուսումն և լուսաւորութիւն. ինչպէս կարելի է չուրախանալ այդիսի հիւրի գալստեան. միմե Սօրբօնը այդ հիւրին իւր վաղուցուայ մտապած զաւակներից մինը համարելու չէ, որ այժմ վերադարձել է տուն և պահանջում իւր տեղը մայրական օջախի մօտ:

Աղջն ծեր Սօրբօնին և մեծապէս շնորհակալութիւն նորա հիւրընկալութեան համար:

Ընկեց, պատուելի պարտնայք և տիկնայք, կը ինդրեմ ձեզանից թոյլտուութիւն ձեզ հետ որքան կարելի է պարզապէս խօսելու: Ի՞նչ ևս հստոր չեմ, բայց յարգումեմ հետորութիւնը. նորան ևս մեծ նշանակութիւն եմ տալիս այնպիսի ժողովներում, ուր հարկաւոր է շարժել կամ հանդարտեցնել ժողների կիրքը. բայց այս տեղ, մեր մէջ, մեր գործերի մասին խօսելու համար, ոչ խրոխտ մարմնաշարժութիւնք են հարկաւոր և ոչ մեծահնչիւն նախադասութիւնք:

Ճշմարտութիւն է մեզ հարկաւոր. ճշմարտութիւնը միշտ միտս է բերում ազնուամիտ և պարկեշտ կնոջ պատմութիւնը, որ մեծամեծ ծախսերով և զժուարութիւնք կրելով այլանպա-

կարար լայնացնուակ իւր կրիւօրինը, գլխի քամակին կպցնուակ
 սուտ մաղկոց շինած մեծ հիւսակներ և վերջապէս, միտերով
 բոլոր ունեցած շունեցածը, համոզուակ, որ իւր վերան, այդ
 բաները անելուց յետոյ, էլ պարկեշտ կնամարդու նման թիւն
 ընտու չէ մնացել: Այդիւր վերաբերելի է և ճշմարտութեան
 երբ որ ճշմարտութիւնը պաճաճվում: Եւ ներկվում, սա-
 նուակ ստութեան կերպարանք: Թողնելք ճշմարտութեան իւր
 բնական պարզութիւնը, զա նորս գլխաւոր զարդն ու գեղեց-
 կութիւնն է, այդ պարզութեան է նա պարտական, որ ով նո-
 բան մի անդամ ճանաչէ, էլ չէ կարող աչքն ու սիրտը ընկել
 նորանից:

Այս կամենուակի խօսել ձեզ հետ գրատան մասին, բայց
 ձեզ արդէն տուած են այնպիսի ճիշդ և մանրամասն հաշիւ ու
 տեղեկութիւն, որ ինձ կը մնար այս տեղ միայն փոփոխել մի
 և նոյն բանը, չգիտեմ ձեզ ինչպէս է թելում, բայց իմ համար
 այդ փոփոխելուց պակշտ ման չկայ: Այս բարեք կը համար-
 քեմ ընտրել իրասկցութեան մի ուրիշ աւարկայ, որ գրատան
 հետ շատ մօտիկ կապակցութիւն ունի եւ կը խօսիմ ձեզ հետ
 կրթութեան և պիտաւորակն ինքնակրթութեան վերայ, որ
 ընթերցանութեամբ է ձեռք բերվում, եւ կաշխատեմ կողմ-
 նակի ճանապարհով ցոյց տալ ձեզ գրատան օգուտը և գրան-
 էլ ձեր բոլորի համակրութիւնը գեպի այդ հիմնարկութիւնը:
 Ինչ է կրթութիւնը, հարկատր է անպատճառ բացատրել
 այդ բանը, բայց որում աստատարակ բոլոր եղած բացատրու-
 թիւնքը մի պահասութիւն ունին, այսինքն, ոչ անոցը հաս-
 կնուակ իւր բացատրութիւնը, և ոչ նաև որի համար անուակ
 այդ բացատրութիւնը: Իսկ ին կաշխատեմ բացատրել պարզ
 ու հասկանալի կերպով և հատուտով օրինակներով: Կրթու-
 թիւնը է գիտութիւն կենցաղամարտութեան, կամ լաւ ասելե-
 րու արհեստ:

Արկրագործութիւնը, օրինակ, է արհեստ երկրից այն-
 բան բան քաղելու, որքան որ հողը կարող է յատաճ բերել:

նմանապէս և կրթութեան նպատակն է քաղել մարդից այնքան բան, որքան որ նա կարող է տալ. այլապէս ասենք, զարգացնել նորա բոլոր գործարանքը և ընդունակութիւնքը. բայց որովհետև մարդու բոլոր երջանկութիւնը յառաջանումէ գործարանների և ընդունակութեանց լիապէս զարգանալուց, ուստի այն գիտութիւնք, որ նպաստաւորումէ այդ զարգացման, որ սովորացնումէ մարդուն օգուտ քաղել իւր ընդունակութիւններից, է մի և նոյն ժամանակ գիտութիւն կենցաղաւարութեան:

Ընչա իմ բացատրութիւնը. այժմ աշխատենք դորա ճիշդ գութիւնը հաստատել:

Արթութիւնը, ինչպէս ասացինք, մարդու գործարանների և ընդունակութեանց լիակատար զարգացումն է: Ընչ բաներ են այդ գործարանքը և ընդունակութիւնքը. այստեղ ես պարտաւորուած եմ դաշել փիլիսոփայութեան, բայց ես կաշխատեմ, որքան կարելի է, համառօտ ու պարզ խօսել:

Եթէ մերք մեր անձը քննենք, առաջին բանը, որ մեր ուշը իւր վերայ կը դարձնէ,—մեր մարմինն է: Մեր մարմինը բազկանումէ գործարաններից, որոնք կատարումն մեր յարմարութիւնը արտաքին աշխարհի հետ. աչքերը ծառայումն առարկաները տեսնելու համար, ոտքերը—նոցա մօտենալու, ձեռքեր—բռնելու, ականջները—մեզ նմանների հետ հաղորդակցութիւն ունենալու, ձայնը—նոցա պատասխանելու համար:

Ընչա մարմինը և գործարանքը, որոնք առաջ ու առաջ դաշումն մեր աչքին, այդ գործարանքը վարժութեամբ կարող են զարգանալ և զարմանալի նրբութեան հասնել: Բայց մարմինը, եթէ կարելի է այսպէս ասենք, մեքենայի արտաքին մասն է. ներսը կայ մի զօրութիւն, որ գործարաններուն շարժողութիւնն է տալիս և կառավարումէ նոցա. այդ զօրութիւնը այնքան մեծ է, որ կարող է տանել մարմինը դէպի այն կողմը, ուր գուցէ նա ամենեւին հակամիտ չէ գնալու: Ընչ ներքին զօրութիւնը հօգին է, որ ունի ընդունակութիւնք, ինչպէս որ մարմինը ունի գործարանք: Փիլիսոփայութիւնը դասակարգել

է հոգու ընդունակութիւնքը. նա բաժանել է հոգին երկու մասն, որ մենք ինքներս, բազմական մտածողութիւնից յետոյ, կարող ենք նկատել մեր մէջ. առաջինը է խելքը, որի գործը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ քննել ճշմարտութիւնը. խելքն էլ նմանապէս բաժանվումէ զանազան ընդունակութեանց, որոնք արտաքին աշխարհի տպաւորութիւնքը ընդունելու համար սենին զանազան միջոցներ: Ըօշափողութեան ընդունակութիւնը յայտնի է կացուցանում մեզ առարկաներու ներկայութիւնը, դատողութեան ընդունակութիւնը մտանցնումէ և համեմատում երկու շօշափողութիւն, բանականութիւնը եզրակացութիւն է անում արած դիտողութիւններից. յիշողութիւնը վերաստեղծումէ յայտնագործութիւնքը, իսկ երեւակայութիւնը համակարգումէ նոցա. — այս բոլորը հոգու առաջի մասն է, որ կոչվումէ խելք: Խելքից յետոյ հոգու մէջ, առաւել խորագոյնքան թէ նոյն իսկ խելքը, գտանվումէ այն բանը, որ մենք սովորաբար կոչումենք սիրտ, այն է կիրքերը, որոնք շարժումն մեզ, և կամքը, որ ընթացք է տալիս մեր ամբողջ մեքենային: Ա երջապէս, խելքի և սրտի մէջ կայ մի միջին բան ևս, որ խղճմտանք է ասվում. դա այն ուղիղ հայելին է, որ կարողութիւն է տալի մարդու ինքն իրան տեսնելու, իւր գործողութիւնքը դատելու և դէպի իւր անձը ուշագիւր վիճելու:

Սարմին, խելք և սիրտ — ահա ամբողջ մարդը, ահա ինչ է ստանում մարդոս ծնունդից և ինչ է պարտական զարգացնելու. ահա, եթէ ներելի է այսպէս ասել, այն արծաթագլուխը, որով իւրաքանչիւրը մեզանից աշխարհ է գալիս, որից պէտք է, որքան կարելի է, շատ օգուտ քաղել:

Արեւի է միթէ շարաշար գործ ածել և փշացնել այդ արծաթագլուխը: Զարցրէք ձեր յիշողութեանը, տեսած չէք արդեօք դպրոցում կամ արհեստանոցում մի շնորհալի, առողջ և խելացի մարդ, որ, յանկարծ անձնատուր լինելով կիրքերու, շղայլութեան, գուցէ և հարբեցողութեան, անհետացնումէ մի

քանի տարուայ միջոցում այն արժամատիւնը, որ ետեւանա-
տուն տարուայ բաւական կը լինէր, այժմոյ գնն զո մասն
 Վա սնանկացած, բայց սնանկութիւնը այդպիսի զիպուա-
 ծում ցաւ և մահ է: զանչ ցմնց յիմ քչոց յէ մայ չիցս

Կան նաև մարդիկ, որոնք շնայելով որ բնութիւնից խիստ
 միջակ խելք են ստացել, նախամեծար են Տամարում անգոր-
 ծութեան օւ ծուլութեան մէջ ապրելու: Քարիղը մէջ տակաւ
 կը պատահին այդպիսի մարդիկ, բայց նախանշաններ
 խիստ շատ են: Մերքան Տարուաա ծնողաց զուակներ, իրանց քերուչ
 մեծացած լինելուն և հպարտութեան պատճառով, մի գործով
 չեն պարսպուտ, և իրանց կեանքը փշաջնումեն պանդակնե-
 բում, անընդունակ լինելով մի այլ ճանապարհ յարդարելու
 իրանց համար: Արբ որ այդ մարդիկը մեանումեն, գոցա վե-
 րայ արձաններ են կանգնեցնում ճոխ վերնագրերով «բարի
 հայր», «բարի ամուսին», «բարի որդի», և այլն: Գայց
 եթէ ճշմարտութիւնը իրատեսք գնենար խօսելու, նա այդ-
 պիսի քարերի վերայ կը դրոշմէր. «հանդուցեալը 30,000 բա-
 ժակ գարեջուր է խմել, 10,000 խաղ (շյուն, партия) զովնս
 է խաղացել և 100,000 սիգար է ծխել:»

Իմի մի քանի խօսք էլ տեսնք սրտի և նորա պահանջօ-
 զութեան վերայ: զմն ցոյ միջր մ այմաար զգնիկարոծ

Կան մարդիկ, որոնք շատ վաղ ծնչումեն իրանց մէջ սի-
 րոյ պահանջողութիւնը, որ աղբիւր է շատ գեղեցիկ բանե-
 բուն այդ տեսակ մարդոց բան ու քործը ուրիշ բան է, բայց
 միայն իրանց կիրքերուն և ցանկութեանց անպիտէպ կատարում
 աւլ, գորքա միայն իրանց վերայ են մտածում, միայն իրանց
 համար են ապրում: Արբ որ այդ մարդիկը ընկնում մեանու-
 մեն, ոչ մի մարդ է գտնվում, որ կարեկցութեամբ նայէր
 գոցա մահի վերայ, պատճառ, այդ ողորմելիքը ոչ մի մարդու
 չեն սիրած և ոչ մինից էլ չեն սիրուած, բայ որում գոցա սիրտը
 սնանկացած է եղել: զանմնա ճգարմոյ, զո քզան իջայմոյ մ

Ով մեզանից, զքր օրինակ իւր կեանքի մէջ տեսած չէ

մի տնտեսական, վաղօրօք այրիացած, վատառողջ և աղքատ կին իւր նուստը և դէռ ևս չամրացած երեխաներով, այդ տղորմելին գիտէ, որ պիտոյ է ազրէ իւր զուակաց համար, և ահա հոգացողութեամբ, անխնջ աշխատութեամբ և արդարասիրութեամբ նա ապրելու և զուակները կրթելու հնար է գտնում և ամենայն օրինաւոր մարդուց սէր և պատիւ է ստանում դորա համար: Այսպէսը դիւրարեկ է և լոյսը նուազ, բայց մաքուր է, ուստի ամենայն անցանող այդ զուակուէր մօր մօտից, անկեղծ սերասութեամբ արտասանուեալ. «ահա առաքինի, ահա բարեբարոյ կին»:

Իսկ ըբի մասին եւ՛ օրինակներ բերելու չեմ: ամենայն որ Գրանսիայում ունի իւր իսկըը և ամենեքեան աահասարակ գիտեն սգուա քաղել նորանից: Կան նաև մարդիկ, որոնք, գործ անելով իրանց իսկըը շար և աններելի նպատակներու համար, շարազանց մեծ սգուաներ են ձեռք բերում: Իսկ հոգին, սիրտը... արդեօք շահվումեն դոցանից ևս: Ընչու շտ...

Ի հարկէ շատերը ձեղանից, մտաբերելով իրանց հայրենական օջախը, ազնիւ հպարտութեամբ կարող են ասել: Ինչ պատկառելի մարդ է հայրս, ինչ պատուական կին մայրս: Աորանից ստաւել վեհ և գեղեցիկ բան կարող չեմ ես երեւկայել: Աերումեմ ինձ յիշել այստեղ օրինակի համար մի սիրելի և պատուական մարդու անուն, որից շատ ժամանակ չեմենք զրկուեցանք: Ա արբուստը (այդ նորա անունն է), առանց նշանաւոր պաշտօն ունենալու տէրութեան մեջ, անասելի յարգութեան ու պատուի արժանացել էր հասարակութեան կողմանէ այն ծառայութեան համար, որով նա նպատատարել էր կրթութեան տարածուելուն: Քսանըհինգ տարի սորանից առաջ Ա արբուստին առաջարկել էին հաշտարար դատաւորի (МИРАВОЙ СУДЬЯ) պաշտօն. նա պատասխան էր տուել, թէ այնքան հարուստ չէ, որ համարձակուի ընդունելու այդ պաշտօնը. իսկ ուրիշները, սովորաբար, բոլորովին դորա հակառակն են մտածում. «ինձ առաջարկումեն տեղ», ասումեն նորա, «ես

այնքան հարուստ չեմ, որ հրաժարուիմ այդ տեղից: Ար-
րուստը պաշտօն ընդունելու համար իրան բաւական հարուստ
չէր համարում այն պատճառով, որ այդ պաշտօնը մի աղ-
քատ նահանգի մէջ էր, ուր, եթէ հարկը ստիպէր նորան մի
չքաւոր մարդու դատապատանի տակ ձգել տան վարձը չվճարե-
լուն համար, Արրուստի սիրտը հանգարտանալու չէր, մինչև
որ ինքը իւր գրպանից չհատուցանէր նորա փոխանակ. իսկ
դորա համար նա չունէր բաւական գումար: Գա կամենումէր
հարստանալ այն նպատակով, որ կարողութիւն ունենար աւելի
շատ բարեգործութիւնք անելու: Ըտումն, երբ դա Ս. Սար-
վարէ ձեմարանի վերատեսուչն էր, ձեռք բերած է եղել
միլիօն ֆրանկ. բայց մեռնելուց յետոյ նորա մօտ ոչ մի կօ-
պէկ չեն գտել. այդ միլիօնը նա անյայտ աղքատներու էր
բաժանած: Ըհա՛ ձեզ մարդ, որ արդարեւ շատ լաւ գործ
գրաւ իւր ծնունդից ստացած սիրոյ պաշարը:

Այժմ ուղիղ է, որ մեր գործարանքը, մեր ընդունակու-
թիւնքը կարող են զարգանալ, ապա ուրեմն կայ արդեօք մի գի-
տութիւն ևս, որ ձեռնտու և առաջնորդ լինէր այդ զարգացման:

Ահարկէ կայ, եթէ կարողանումնք ձի վարժել, փոխելով
այդ իսկ ճ կենդանու բնաւորութիւնը, եթէ կարողանումնք
մեր շան այս կամ այն նպատակին յարմար կրթութիւն տալ,
միթէ կարող չենք ասել մարդուն թէ ահա քեզ ինչ է հար-
կաւոր կատարելագործելու և բարերախո կեանք ունենալու
համար: Արթութիւնը մարդուս կեանքի համար այնպէս մեծ
խորհուրդ ունի, որ Ազբը, անգլիացոց երևելի փիլիսոփան,
իրաւունք ունէր ասելու թէ տասը մարդից ինը թէ լաւ և թէ
վատ կողմանէ կրթութեան են պարտական: Արժեմ որ ձեր
ամեն մինի փորձառութիւնը կը հաստատէ այդ մտքի ճշմար-
տութիւնը:

Արթութիւնը, ինչպէս ևս արդէն ասացիւ է գիտութիւն և
արհեստ կենցաղավարութեան, այդ գիտութիւնը և արհեստը

ուսանել ամենեցուն անհրաժեշտ հարկաւոր է. ահա կրթութեան բոլոր գաղտնիքը:

Ըստի տեսնենք ինչպէս է ձեռք բերվում կրթութիւնը: Առաջին կրթութիւնը մեզ տալիս է մայրը. այդ կրթութիւնը գրեթէ միշտ պայմանաւորուած յետագայ կեանքը: Եւ առանգամ նկատել են, որ բոլոր հոշակաւոր մարդիկը շնորհալի մօր զաւակներ են եղել, որ ուրիշ խօսքերով ասել է — ոչ մի երեւելի մարդ չէ եղել և չկայ, որ լաւ կրթուած չլինէր:

Մայրն է, որ ուղղութիւն է տալիս իւր որդու խճմտանքին և խելքին նորա առաջի աստիճանից սկսած, և այսպէս նորա անպաղտի համար նախապատրաստուած բախտաւորութիւն կամ ապաբախտութիւն, նայելով որպիսի ուղղութիւն է տալիս: Չոր օրինակ, մի առած կայ, որ ասուած, թէ շերես տուած երեխայի վերջը վատ է լինում: Այդ առածի միտքը հասկանալի է. երես առած երեխան այնպիսի երեխայ է, որի ընդունակութիւնքը չեն զարգանում. նա լաց է լինում, երբ օտպուածն նորան աշխատել. ոչինչ չարած, ուզում է զբարձանալ. ամենայն բանում նա հետևում է իւր կամքին և գարձը նուրբ երեսը աշխատաւոր կեանքից: Սորա հակառակ, բարեկիրթ երեխան այնպէս երեխայ է, որ գիտէ աշխատել, որի խելքն ու սիրտը զարգանում են մօր հաստատ բնաւորութեան ազդեցութեան տակ: Անական է, որ երես առած երեխայից լաւ բան չի գոյանար, մինչ գեռ լաւ կրթուած երեխան մի օր մարդ կը դառնայ և կը կարողանայ իր գլուխը պահել: Իմաստասիրելով քրէական գործերից յառաջ եկած դատասարտութիւնքը, որքան ներուձեր ինձ այդ իմ պաշտօնը, ես վերահասու եղայ, որ դատասարտուածը ըստ մեծի մասին այնքան յանցաւոր չէր, որպէս կարելի էր կարծել: Այն մարդը, որից հասարակութիւնը երես է գարձնում իրրե մի վնասակար արարածից, ինչու որ գա ուղղութիւն է արել, մարդ է սպանել, կամ մի ուրիշ սր և իցէ վատթար յանցանք է գործել, — այդ մարդը գրեթէ միշտ որր է լինում, խորթ հօր

կամ խորթ մօր ձեռքով հօրական անկց աքսորուած որդի առհասարակ դա լինուած այնպիսի մարդ, որի խելքն ու սիրտը ծնած օրից բռնաբարութեան տակ են խղիւր, որին ոչ ոք չէ սիրած և որը ոչ ոքի չէ սիրել: Այս հանգամանքները իրաւունք ունին մեծ ու շարժութիւն պահանջելու հասարակութեան հոգմանէ: Գլխաւոր դրամաբանը գրայ դրամ յմ յմայմ նաքմա

Եւ յ սկզբնական կրթութեան, որ ստանում ենք մօրից, հեռուեալ են կեղեցական և դպրոցական կրթութիւնը: Այսինքն մայրը Վարդգի աղգեցութիւնը շատ մեծ է: Բայց ընդհանրապէս խօսելով, դպրոցը պարագումն առաւելագլխաւոր երեխայի խելքի զարգացմամբ քան թէ մտքի, այդ նորա գլխաւոր պակասութիւնն է: Կեղեցին, արգարև, պարագումն յատկապէս հոգով պարգացմամբ, բայց նորա աղգեցութիւնը շատ շատ անհետանում է մեզանից, թողնելով միայն մի ակար յիշողութիւն, որ ամենեւին բաւական չէ մեզ ազատ պահելու կեանքի գայթակղութիւններից: Գլխաւոր դրամաբանը մեծ գագաթնային դրամաբան

Վորան հեռուեալ կրթութեան շարժող աղբիւրը, փորձը: Փորձին վերագրուած են անասելի մեծ նշանակութիւն: Սովորաբար ասում են, ապրել էք փոքրի շատէ փորձուած մարդոց հետ, այն ժամանակ դուք ևս կը սովորէք ապրել: Իմ խելքով փորձը չափազանց խիստ գաստիարակ է և մեծ պակասութիւնք ունի: Ստացած չեմ, ինչպէս, տղայ ժամանակս, փորձով իմացայ կրակի յատկութիւնը, միայն շատ թանկ նստաւ ինձ այդ փորձը, սաստիկ սրբեցի մատերս: Փորձով կ'իմանաս, որ անչափաւոր կեանքը խանգարում է մարդու առողջութիւնը, բայց երբ կ'իմանաս, երբ որ բանը բանից կանցնէ և ուրքերդ կը ձգես: Փորձը մի միակողմանի դաս է, մի այնպիսի դաս, որ չափազանց ուշ ենք ստանում: Եթէ մինը ինձ վատ ընդունեց, եթէ մի քանի մարդիկ, որոնցից ես փող պարտք ուղեցի, չտուին ինձ, գործնից դեռ ևս չէ կարելի եղբարիակել, որ ամենքն էլ կուպիտ ու անկարեկից մարդիկ են: Գլխաւոր դրամաբանը Եւ յ սկզբնական պատահական փորձերից յատկանում են անհա-

մար նախապաշարմունք: Մի անգամ ներութեան մէջ ընկար, կարծումս, որ յաւիտեանս այդպէս պէտք է լինի: Այդպէս մտածել, կը նշանակէ այն անդիացուն նմանիլ, որ եկել էր Վիւննիքէն* և գրեւէր իւր յիշատակարանի մէջ, թէ Վերանսիայի բոլոր կանայքը գեղին մազով են», ըստ որում իւր իջեւանած պանդոկի տիկինը գեղին մազով է եղել:

Ահա ուրեմն կրթութեան բոլոր աղբիւրները — մայրը, դպրոցը, եկեղեցին և փորձը:

Այժմեան քաղաքակրթութիւնը դաստիարակութեան չորս եղանակի վերայ աւելացրեց ինքնակրթութիւնը, որ թէև այդ չորսի տեղը բռնել կարող չէ, սակայն օգնում է և լրացնում նոցա: Ինքնակրթութեան միակ միջոցը է մարդոց հետ յարաբերութիւն ունենալը. իսկ այդ տեսակ յարաբերութիւն ունենալու ամենալաւ միջոցը են գրեանքը, գրեանքն են, որ իրանց մէջ պահպանումն մեզ համար անցած դնացած ժամանակների փորձերը: Ըստ կարգացած մարդը մի որ և իցէ հարց վճռելու ժամանակ ոչ միայն իւր, այլ և ուրիշների փորձերից է օգուտ քաղում:

Ահա ընթերցանութեան նշանակութիւնը: Վիտէք արդեօք ինչ ազգեր են գրեանք չունեցող ազգերը, օրինակի համար, Ամբրիկայի վայրենի հնդիկները: Այդ հնդիկները անցեալ կեանքի յիշատակներից միանգամայն զուրկ են, միայն մի քանի աւանդութիւնք ունին ծերերից պահպանուած, այն ևս մութ ու անորոշ, ուստի փորձառութիւն ասած բանդ նորա ամենեին չունին: Այժմ նոցանից մինը հնարէ մի առաւել կատարելագործած զէնք, քան որ սովորաբար իրանք գործ են անում, շատ երկար չէ սկսում նորա գոյութիւնը, ըստ որում երբ որ այդ զէնքը ոչնչանում է, իսկոյն մոռացվում է և յիշատակը անգամ չէ մնում: Արդարակրթութիւնը անձեռնհաս է այն ազգաց, որոնք կարող չեն անցեալից օգուտ քաղել, որոնք

* Դիւնկերէն մի ճովագրեօք եւ վաճառաւահ քաղաք է Պլանգրիոյում:

ասես թէ զօրուած են յիշողութիւնից. — ահա թէ ինչո՞ւ հա-
մար նոքա վայրենի դրութեան մէջ են մնում: Ընցեալը մար-
դուս համար անչափ օգուտ է բերում, մենք ապրումենք, մտա-
ծումենք երեք չորս հազար տարուայ փորձերով, և այդ բո-
լորը գրեանց միջնորդութեամբ: Ըմբռնկայի վայրենի հնգիկ-
ները ներկայումս էլ նոյնպէս տգէտ են, ինչպէս էին երեք
հարիւր տարի սորանից առաջ, երբ Ընդլիցայիք առաջին ան-
գամ հաստատեցին այնտեղ իրանց գաղթականութիւնը: Ըհա-
ինչ բան է գիրքը, — այդ անցած ժամանակների փորձը,
ահա որպիսի մեծ նշանակութիւն ունի դա մեզ համար: Հի-
րաւի, գիրքը մի շատ հրաշալի բան է, ասես թէ դորա մէջ
ոգի, զօրութիւն կայ, որ կենդանութիւն է տալիս մեզ, որ
պատասխանուի ամեն անգամ, երբ մեր խնդիրքը դարձնումենք
նորան:

Ըս շատ սիրումեմ լուսանկարը (Фотграфия) և մեծ նշա-
նակութիւն եմ տալիս նորան, դա մի գեղեցիկ և պատուա-
կան գիւտ է: Վործիք եւ շինում արեգակը և ասումես,
չորին որ ես սիրումեմ, նորա յիշատակը պիտոյ է պահես ինձ
համար: Սակայն լուսանկարը կարող չէ մեզ հետ խօսակցիլ և
մի բան ասել, մինչդեռ գրեանքը, որոնց հեղինակներին երբէք
տեսած չենք, պատրաստ են մեզ հետ ծիծաղելու և արամելու:
Սեր առնունք, օրինակի համար, Մօլիերի կատակերգու-
թիւնքը, կըտեսնենք որ Մօլիերը խնդում, ծիծաղումէ մեզ
հետ. վեր առնունք Դան-Կիշօսը, Սերվանտէսը կը պատմէ
մեզ իւր զուարճութիւնքը և կրած շարշարանքը:

Ըյժմ գառնանք դէպի մեր խորհրդածութիւնը և տես-
նենք ինչ օգուտ կարելի է ստանալ գրքից մեր մարմնի, խելքի
և սրտի համար:

Իմ կարծիքով բնթերցանութիւնը մեծ խորհուրդ ունի մեր
մարմնի համար: Ըրողջապահութեան գիտութիւնը (гигиена),
որից շատ սակաւ տեղեկութիւն ունինք մենք, չէ մի լոկ խնա-
մածութիւն միայն մեր վերայ, այլ և մեր հարուստի, բնակա-

րանի և մեր զաւակաց վերայ ևս ունի մեծ խնամք: Առողջութիւն ասած բանդ աշխատաւորի երջանկութիւնն է:

Եւստ աշխատաւորներ կան, որոնք խիստ վաղ են եւթարկվում ծանր և դանձ Տիւանգութեանց, շունենարով այնքան գիտութիւն և փորձառութիւն, որոնք արգելադրութիւնէն նոցա մեծապէս բնակարաններում ապրելու Աշխէ գոբա աւելի լուսաւորուած լինէին, այն ժամանակ իրանց համար կը վարձէին սենեակ գուցէ քաղաքի առաւել հեռաւոր մասնում, բայց այնպէս անդ, ուր կը գտնէին առողջութեան բոլոր անհրաժեշտ պայմանները, որ քաղաքի կենտրոնում ամենեւին չկան: Վիցուք երեխան յանկարծ հիւանդացաւ. որպիսի օգնութիւն պիտոյ է հասցնեն նորան, չգիտեն: Անուամեն գրացիներից խորհուրդ հարցնելու, բայց դարձեալ ի զուր, ըստ որում չորս գրացիից չորս խորհուրդ են ստանում. շամեն գլխից մի մի խօսք:

Բայց եթէ մի քանի տեղեկութիւն ունենայինք, առողջապահութեան վերայ, իսկոյն կը կարողանայինք հարկաւոր զգուշութիւնքը գործ դնել, հետեւաբար և բժիշկը առաւել յաջողութեամբ կը կարողանար օգնել հիւանդին:

Այր բողոքողի մէջ տարածվումն այն ժանտախտը, որ մարդաշատ քաղաքներում մեծամեծ խնամքներու և գլխացաւութեանց է կարօտ, կառաւարութեան ձեռքից ինչ որ գալիս է անուակ նա հասարակութեան օգտի համար: Այս մեզ նախազգուշացնումէ, պատուական խորհուրդներ է տալիս, բայց նա կարող չէ ամեն տան մի մի ոտիկան ևս զննել, որ վերահասու լինէին զգուշութեան ամեն հնարը գործ դնելուն: Այս կը կամենայի ամեն տան մէջ զննել մի մի հատ ոտիկան, բայց այնպիսի ոտիկան, որ ոչ ոքին նեղութիւն չպատճառէր, ոչ ոքի ծախսը չչատացներ, այլ տեղաւորուէր ամեն գերդաստանի հօր հողու մէջ, ևս կը փափաքէի, որ առողջապահութեան լաւ գրեանքը սովորացնէին նորան, թէ ինչպէս պէտք է պահպանել կնոջ և զաւակաց առողջութիւնը: Այն ժամանակ և կառավարութիւնը այնպիսի մարդոց հետ գործ կունենար, որոնց

չատ հեշտ կրլինէր րան հասկացնել, և այնուհետև ինքը կառավարութիւնը կը դառնար հասարակութեան կարծիքի արձագանք:

Իհաւ ընթերցանութեան առաջին և նշանաւոր հետեւանքը:

Կայ մի ուրիշ հետեւանք ևս, որ ինձ համար նոյնպէս թանկագին է:

Գործաւորը աշխատումէ, իւր ձեռքերի ընդունակութեան վերայ վստահ լինելով: Շատ բարի, բայց ինչպէս են ստացել ձեռքերը այդ ընդունակութիւնը: Ձեռքերին կառուարումէ աչքը, իսկ աչքը իւր կառուարելու կարողութեամբ պարտական է խելքին: Չոր օրինակ, ճարտարագետութեան ընդունակութիւն ստանալու համար հարկաւոր է գիտենալ առարկաների ձևերը և կրթուած նուրբ ճաշակ ունենալ: Այն իսկ կանոնների և պատճառների հիման վերայ մարդս լինումէ ընդունակ արհեստաւոր և իւր գործը արժանապէս կատարող:

Արեւմտեան գրեանց մէջ հազարաւոր միջոց կայ, որով մարդս կարող է զարգանալ և կրթել իւր ճաշակը: Այս միշտ զմայլումն այն նուրբ և գեղեցիկ ճաշակի վերայ, որ նկատուածն նկարչութեան, պատաստագործութեան և ոսկերչութեան մէջ, և դորա միանգամայն հակառակ, մի քանի ուրիշ արհեստներ վերին աստիճանի տհաճութիւն են պատճառում մեզ, ըստ որում նոցա մէջ ամեն տեսակ ոճերը խառն են, օրինակ, միջնագարեան զարդարանքի հետ դրած է և յունական զարդարանքը: Արթուած մարդը այդպիսի սխալ երբէք չի անիլ:

Նկարչութիւնը գործադրելի է ամեն արհեստի, ամեն բանի մէջ պէտք է ճաշակ լինի, իսկ ճաշակը ստացվումէ ընթերցանութեամբ: Իացի դորանից, գրեանքը, զարդացնելով դատողութեան ընդունակութիւնը, ստիպելով նկատել մտքերի կանոնաւոր և անընդհատ հետևողութիւնը, պատրաստումն և պատուական գործաւորներ: Շարեանցի նայողին կարող է այդ տարօրինակ թուել, բայց ասեմ ահա, թէ ինչու վերայ եմ հիմնում իմ կարծիքը:

Սորանից քսան կամ քսանը հինգ տարի առաջ անգլիական

կառավարութիւնը տեղեկութիւն էր հաւաքում գործաւորների դասակարգի գրութեան վերայ: Օճանազան տեղեկութեանց մէջ մի ներուետիացու նկատողութիւնը արեւի արժանի էր ուշագրութեան: Վա իւր հայրենիքում, Չիւրիհումը, մի շատ երևելի մարդ էր. ես կօշումեմ նորան շատ երևելի, պատճառ, այդ մարդը հասարակագիտութեան մէջ իւր քաղաքակիցներից պատցել էր ազնուականութիւն: Այդ մարդը յայտնի է Ասշէ Աինսկեան մականունով, ըստ որում գա Աինսկեաց բաց էր արել մի ջրանցք, որով այդ գետափի բնակիչներին ազատել էր ժամատխտից ու անասկ տեսակ անեղերից: Այն ժամանակ նա մեքենաներու գործարան ունէր, որ կարծեմ այժմս էլ կայ: Արբ որ հարցրին նորա կարծիքը իւր գործաւորների վերայ, շեռ պատրաստումեմ, պատասխանեց նա, շանդիական մեքենաներ, իմ մօտ կան անդլիացիք, հելուետիացիք և շատ նապօլիտանցիք, վերջինները լաւ գործաւորներ են, բայց դեռ ևս չէ յաջողել ինձ նոցանից լաւ ստարներ (подмастерье) պատրաստել, մինչդեռ հելուետիացիք և անդլիացիք լաւ վարպետներ են դառնում: Արդարև, աւելացնումեր նա, ոչ մի հաստ նապօլիտանցի չկայ, որ կարդալ ու գրել գիտենար:

Աւրեմ, ինչպէս անսնումներ, ընդհանուր մատորական զարգացումը աշխատանքի մէջ անգամ մարդուս օգնումէ: Արկու հաստար ընդունակութիւն ունեցող գործաւորներից, մի քանի ժամանակ անցնելուց յետոյ, կարդալ իմացողը գերազանցումէ չիմացողին:

Բայց պէտք է ասել, որ մարդս անընդհատ չէ աշխատում, նա ունի և ազատ ժամանակ, հարկաւոր է միայն հմտութեամբ շահաւէտ կացուցանել այդ ազատ ժամանակը, թէ և այդ քանը այնքան հեշտ չէ: Մի երևելի անդլիացի, սէն Աօրնվալ Աիւիս անունով, որ Ալատստից առաջ դրամական գործերի նախարար էր, ասել էր, թէ «մեր կեանքը շատ քաղցր կը լինէր, եթէ հնար լինէր ոչնչացնել զուարճութիւնքը»: Այդ օտարոտի կարծիքը ես համարումեմ միանգամայն ուղիղ:

Իմ համար մեր սովորական զուարճութիւններից աւելի տաղտկալի բան չկայ: Եւ միողլ օրը արևու նաքին, փօշիների մէջ աննպատակ թափաղել, երեխայքը ետեւներից քաշաքաշ ման անել, վատ ուտել, դատարի դատարի խօսիլ, անգործ մնալ, երեկոյն վերազանաւ առնել, յոգնած, բեզարած, — ահա այսպիսի զուարճութիւնքը ես ուրախութեամբ կը ոչնչացնէի:

Պահայն գուցէ կայ հնար աւելի հաճոյական անելու այդ զուարճութիւնքը: Եւ յո՛ւ, կայ հնար, և այդ հնարը այն է, որ զուարճութիւնքը պէտք է ունենան և ուսումնասիրական նպատակ: Օւարճութեան յասկութիւնը այն ժամանակ կը փոխվի, բայտ որում մարդս ուսանելով միանգամայն նոր զուարճութիւնք է ստանում: Եւ յո՛ւ զուարճութիւնքը կենդանութիւն ունին միայն նոցա համար, որոնք աշխատում են իրանց կրթել:

Վիցոյք թէ՛ զբօսանքի համար դուք գնումք գիւղ, ամենեցուն, կրթութիւն չտաացած մարդու համար անգամ, լաւ եղանակը ուրախութիւն է, իսկ վատը գանդատի տեղիք, բայց այդպիսի ժամանակ եթէ մարդս փօքք ի շատ ծանօթ լինի բնական գիտութեանց հետ, ամենայն բոլիք զուարճութիւն կը գտնէ այն տեղ, ուր անկիրթ մարդու համար ոչ մի հարցաւ սիրելի բան չկայ: Եւ նաեւ զուարճութիւն է ստանում մարդս ամեն մի բոյս, ամեն մի մտեղ ուսանելուց:

Եւ ինքս ինձ օրինակ կը բերեմ: Մնայելով որ ես շատ սակաւ տեղեկութիւն ունիմ բուսաբանութիւնից, այսու ամենայնիւ շփազանց սիրումեմ ծառեր զննել և ուսանիլ: Անբերմե ես ձեմնումեմ Աշխեսան դաշտումը, որ, ինչպէս ձեզ յայտնի է, խոհեմ կառուարութիւնը զուարճալի զբօսանքի տեղ է արել: Բայց դուք գուցէ չէք իմանում, որ այնտեղի ծառերը բոլորը նշանաւոր ծառեր են: Եւ յնտեղ կայ հաստարմատ և գոյնզգոյն մամիի ծառը (терпъ), որի վերայ ես միշտ զմայլելով եմ նայում: Բայց գորանում է՛նչ զմայլելի բան կայ, կը հարցնեն ինձ: — Ի՛նչ զմայլելի բան, ապա ուրեմն դուք մոռանումք, որ այդ ծառը անգաղար կերպարանափոխուող, հազուադիւս

և նոր ծառ է, մտանձուկք, որ այդ ծառը մի անգին գիւտ է մեր պարտեզների համար: Իսկ այն Ղեօդորա (Deodora) կաղնիները (кедръ), այն օտարեկրեայ ծառերը, որ ոչ մի տեղ, բացի Աշխեսան Վաշտից, չէք գտնել: Ում յայտնի է այդ ծառերի հազուադիւս լինելը, նա կարող չէ մի անանձին ուրախութեամբ շնայել նոցա վերայ: Արժուժեան միջնորդութեամբ բոլոր բնութիւնք մեր սեփականութիւնն է դառնում, իսկ ով որ այդպիսի սեփականութիւն ունի, նա ամեն մի լիօններ ունեցողներից հարուստ է: Եւմեն տեղ կան ծառեր, երկիր ու երկիրնք: — այդ բոլորը մերն է միայն այն պայմանով, որ մենք կարող լինինք զարթեցնել մեր մէջ և պահպանել այն գեղազգացութիւնը, որ պարգևել է մեզ բնութիւնք, և որ շատ անգամ ճնշվումէ քաղաքների մէջ փակուած կենցաղավարութեամբ: կրթութիւնը միայն կարող է կենդանացնել այդ գեղացողութիւնը:

Ինչ որ ասացի բնութեան համար, նոյնը կարելի է վերաբերել և գեղարուեստին: Այիւ վերկերկէն շատ պարտաւորեց մեզ, յօրինելով մի ուղեցոյց թանգարաններում ժան գալու համար: Եւրամ օր գրատունից անումներ ուղեցոյցը, իսկ կիրակէ գնումներ պատկերներ ուսանելու, ահա բազմատեսակ և անասելի զուարճութեանց աղբիւր: Պատկերներից յետոյ մեր առաջն են գալիս հին արձանները, միջին դարերի զանազան շիրիմները: — այդ ամենը մեզ համար այն ժամանակ են միայն միտք ու կենդանութիւն ստանում, երբ որ մենք ուսանումներ նոցա, ես չեմ ասում, որ անպատճառ հարկաւոր է հիմնադրապէս և մանրամասնաբար ուսանիլ: բաւական է, եթէ մի հասլու գիրք կարգանք Ե.Օ. դարու իտալական նկարչութեան վերաբերեալ, այն ժամանակ կը հասկանանք վերածնութեան (возрождение) դարու երեւելի նկարիչներին, օրինակ, Ռափայելին, և երբ որ թանգարանից տուն կրվերադառնանք, բաւականութիւն և բարեխառութիւն կզգանք մեր մէջ, ըստ որում գեղարուեստը բարձրացնում և ազնուացնումէ մարդու հօգին:

մեր ճաշակը այնուհետև աւելի զարգացած կը լինի, մեր արածը
և անելուն աւելի լաւ կը հասկանանք, երբ որ կը տեսնենք
և կուսանինք ուրիշների արածը:

Ար ներէք ինձ, այստեղ կամիմ պատմել ձեզ մի յիշողութիւն իմ երեխայական կեանքից: Մի անգամ մայրս պատրաստութիւն էր տեսնում պարահանգէս գնալու, մազերը սանրելու և յարդարելու համար հրաւիրել էին այդ արհեստի վարպետին, որի անունը անգամ միտս է, «Վարկիս էր»: Այբ որ մարդը եկաւ, գեւեւ ևս պատրաստ չէր մայրս, ուստի ևս խօսակցութիւն բացի չկար: «Թանգարան գնումէք», հարցրեց նա ինձ: Այս պատասխանեցի, որ շատ ուշ ուշ եմ գնում: «Ե՛ր գոր», սասց նա, «այն տեղ սովորելու բաներ շատ կան, Ան իրիտ շուտ շուտ եմ գնում: Բայց ևս այնտեղ մի զարմանանալի բան նկատեցի. — երկու հատ միայն նկարիչ գոյայ, որոնք իմանումն կանանց մազը սանտրել ինչպէս որ հարկն է, մինք Ստիպայէլն է, որից ևս սովորեցայ մազ սանտրելու ամենալաւ ձևերը, իսկ միւսը — Երկերը, մնացածները ամենեւին ոչինչ չեն հասկանում այդ բանից»: Ահա մարդ, որ գտել էր ազբիւր գաղանի զուարճութեանց և ազնիւ զգացողութեանց, ահա համեստ արուեստագէտ, որ կատարելագործվումէր իւր արհեստի մէջ, զարգացնումէր իւր հոգեկանը ընդունակութիւնքը, ուսանելով գեղարուեստական բաներ:

Ի նթերցանութիւնը ունի աւելի ընդհանուր օգուտ: Մենք ամենքս էլ մի տեսակ աշխատաւոր ենք, նշանակած որոշ ժամեր ունինք աշխատութեան, կարծեմ որ այդ խօսքը կարող եմ ինձ համար ևս դործ գնել, ըստ որում, հաւաստեցնումեմ ձեզ, եթէր ութը ժամ իւր խցի մէջ նստած գրիչով աշխատելը բաց օդի մէջ աշխատելուց պակաս չէ վաստակեցնում և թուլացնում մարդուս: Բայց ինչ արհեստով էլ որ պարսպելու լինինք, մենք առաջ ու առաջ մարդ ենք, յետոյ արհեստաւորք: Թողնելով պարսպմունքներս, մենք գալիս ենք մեր տունը, մեր կնոջ և զուակների մօտ, ուր իւրաքանչիւրը մեզանից ունի

խորհրդաբար, իւր ցաւը ոչ աղքատը, ոչ հարուստը և ոչ այլ ոք ազատ չէ այդ բաներից: Սուրբն ուր և ինչ բանի մէջ պէտք է գտնենք մեր համար մտիթարութիւն: Մեր բարեկամները կարող չեն միշտ մեզ ուրախութիւն պատճառել: Լամբարեկամիս տուած մտիթարութիւնը, որ սովորաբար պատահում էր ինձ սասանալ, երբէք և ամենևին չէր բաւականացնում ինձ: Եթէ դու հիւանդ ես, սովորաբար քեզ մեծարում են յետագայ մտիթարութեամբ: Շարմանալի չէ, որ աչքերդ ցաւում են, ինչու որ խիտ շատ ես պարտաւում: Մեծապէս շնորհակալութիւն այդպիսի մտիթարութեան համար: Եթէ սիրականիցդ զրկուեմս, քեզ ապացուցանում են, որ հանգուցելու կազմուածքը արդէն թուրացած էր, և թէ հարկաւոր է հնազանդել բնութեան անհրաժեշտ օրէնքին: Բոլոր այդպիսի մտիթարութիւնքը միայն սասակացնում են ճշմարիտ ցաւը:

Սէր և ինչպէս ուրեմն կարող ենք գտնել ճշմարիտ բարեկամներ: Կարծեալ գրեանց մէջ, նոցա մէջ կը գտնենք շարշարուող և իրանց շարշարանքը պատմող մարդիկ, կը գրանենք այնպիսի բարեկամներ, որոնք թէև մի դար մեզանից առաջ են ապրել, բայց մտիթարում են շարշարուողներին, համարողաց են լինում նոցա, խառնելով իրանց արտաստուէքը նոցա արտաստուէքի հետ: Եւ այդպիսի գրեանց մէջ առաջին տեղը բռնելու է Բեւտարանը, որ շարշարուողներու մտիթարութեան համար է գրուած: Եթէ ձեր մայրը կամ կինը հիւանդանայ, միթէ այնպիսի չնչին ու անակդի խօսքերով պիտի մտիթարէք նոցա: Եւ կարողացէք նոցա առաջ Բեւտարանը, այն ժամանակ կը տեսնէք, թէ դա ինչ գիրք է, որպիսի թանկագին աղբիւր է մտիթարութեան: Կրիստոսը, ասեալ թէ, նորից կենսութիւն է առնում և նըստում հիւանդի մօտ նորան մտիթարելու համար: Գրեալ է՝ «Եւ այնպէս սոցա յայնչեմ զմիջոցս»:

Ողորմած պարոններ, աշխատելով ցոյց տալ ձեզ ընթերցանութեան մեծակշիռ նշանակութիւնը, ես գիտեմ և չեմ մոռնալու, որ հելա բան չէ միշտ գրեանք ձեռք բերելը: Եւ հա

ինչու համար մենք հիմնեցինք այս գրատունը: Ամեն մարդ կարող չէ ունենալ գրեանք, ահա մենք ամենեցուն առաջարկում ենք գրեանք: Վճուար է հաւատաւ, որ լինի այնպիսի մարդ, որ ամիսը չորս կամ ութ կօպէկ չկարողանայ վճարել, որի համար ստանալու է մեզանից ամենալաւ գրեանք: Վտճուածիւն Մատուծոյ, որ մենք չունինք աշխատատեղերի համար հրատարակած գրեանք: Էին և ժամանակակից հեղինակների ամենալաւ շարագրութիւնքը կարող էք ստանալ ու վայելել: Աւրեմն օգնեցէք մեզ, մենք կարօտ ենք ձեր օգնականութեան ու ձեր նպաստատրութեան և իրրև բաժանորդների, ձեր փողերուն և ձեր գրքերուն անգամ: Այո, եթէ ունիք մի որ և իցէ անպէտք գիրք, բերէք մեզ, ես ձեզ ցոյց կը տամ մի այնպիսի հիանալի բան, որ միանգամայն շուտ կը այց բոլոր իմաստութիւնը պ. Վիճէի, որ մեր խորհրդի անգամն է և շատ լաւ թուարանութիւն է իմանում: Այդ պէս բանն է, որ ես կոչումս ընկերավարչութեան կանոն: Վուր բերումէք մի գիրք, մենք հինգ հարիւր քառասուն բաժանորդ ունինք, ամենքն էլ կարդում են այդ գիրքը, — ասես թէ դուք 540 հատոր գիրք բերած լինիք, այդ մի բազմապատկութիւնն է, որ լինումն դամարման միջնորդութեամբ: Մեներեկն է ձեռնառու շինիլ այդպիսի պողաւէտ գործի յաջողութեան, բոլոր հանգամանքները բարեյաջողումն այդ գործին, կառավարութիւնը ինքը և նպաստաւոր է գորան, զանազան միջոցներով նա աշխատեց շատացնել մեր գրատան ընթերցողների թիւը, ինչէ ևս ամենեւին չկամիմ շողորթութեւ այս աշխարհիս հզօրներին, սակայն հարկը ստիպումէ ասել, որ նախարարը շատ մեծ բան արաւ: հիմնելով քսան հազար գպրոց հասակաւորների համար: Միթէ հանաք բան է չորս հարիւր հազար ջահիլ մարդոց կրթութեան միջոց տալ, չորս հարիւր հազար կուրի աչք բուխալ: Այդ մի ամբողջ զօրք է, բայց այնպիսի զօրք, որ ոչ որին չէ սպանում, այլ ընդհակառակն, խաղաղութեան և լուսատրութեան զօրք է, կառավարչութիւնն էլ մեզ ոչ պակաս

բարեւրաութիւնն արայ: Այն օրից, երբ ես արժանացայ գրա-
 սան նախագահ լինելու պատուոյն, ամեն քայլափոխիս բարե-
 կամութեան և պատրաստականութեան պատահեցայ: Եւս
 վերջ ուրեմն մեր օգտակար դրութիւնից: Մեզ թոյլ են առ-
 լիս այսօնդ հաւաքուել մեր լուսաւորութեան համար: հաւաք-
 վերջ ուրեմն և ուսանիւք: Կոչիքով և հաստատ մարով զօրձ-
 դնելով մեր իրաւունքը: այլ իրաւունքներ ևս ձեռք կը բե-
 րենք, և կը հասնենք այն ազատութեան: Երբ գուցէ պակաս
 սուսն մեզ տակաւին, և տրտնուցանա՞նք նմա սմ մ նմովք:
 Յաճախ ասում են: Յրամտիան իւր գէշնքով, գրականու-
 թեանիւ և արհեստով երեւելի տէրութիւն է: բայց այդ յրամ-
 սիան մենք ամենքս ենք և իւրաքանչիւրը մեզանից: ուստի եթէ
 իւրաքանչիւրը մեզանից անգործութեան մէջ մնայ: Յրամտիան
 չի ծաղկիլ: Եթէ քաջ և երեւելի զօրք կազմող զինուորները
 զէնքերը բռնեն ու չգործածեն, զօրքը անշուշտ կը յաղթուի:
 Ոչինչ այժմ ձեզ խափանաւթիմ չէ: ընդ հակառակն, ամենայն
 ինչ նպաստաւորում է մեր ինքնակրթութեան: ուրեմն ինչէք
 ստորագրուեցէք մեր գրատանը, նա ձեզ իրբն անգին հիւրերի
 կընդունէ: Եւս սուսն զմեռամմայ գնմ: Եւս սուսն զմեռամմայ
 Սակայն ինչ հեռեանք կունենայ այդ շարժողութիւնը, որ
 այժմ ամեն տեղ տարածուել է: Եւս կարծում եմ, որ զօրա հե-
 տեանքը շախազանց մեծակշիւ կը լինի: Եւս սուսն զմեռամմայ
 Խօսք չկայ, որ հինգ հարիւր բաժանորդ ունեցող գրա-
 տունը մի մեծ բան չէ: բայց այսու ամենայնիւ այդ գրատունը
 շատ օգտակար բան է: Եւս սուսն զմեռամմայ շատ մարդիկ աշխարհ լի-
 րեց, և տարակոյս չունիմ, որ շուտով բոլոր յրամտիայի ժո-
 ղովորդը կարգով սովորելով կունենայ իւր ձեռքի տակ
 գրատղաններ: Եւս սուսն զմեռամմայ Երեւութի հեռեանքը անշափ մեծ է:
 Կասում են, թէ Եւս սուսն զմեռամմայ Եւս սուսն զմեռամմայ մի սեր-
 ժանդ գրել էր թագաւորին, որ կարող է պատրաստել նորա
 համար երեք հազար պատուական, լաւ զրահաւորուած և զգեստ-
 աւարտած զինուորներ, որոնց համար ոչինչ ծախս անել

Հարկաւոր չէ լինիր: Տարօքինակ առաջարկութիւն, բայց որովհետեւ մեր երկրումը միշտ սերումէին զինուորներ, (եւ կարծեմ, որ եթէ այժմ մի այդպիսի նամակ ուղարկուէր զինուորական գործերի նախարարին, անպատճառ գործակալներից մինին հրաման կը տրուէր տեսութիւն անելու այդ նամակագրի հետ), ուստի սերժանտին կանչեցին թագաւորի մօտ: Մինչև այն օրը Ֆրանսիական զօրքի սերժանտները մինդաւոր էին թէ ինչ էր նշանակում այդպիսի զինուորութիւնը, ուզելը չգիտեմ և ես չեմ համարձակվում յայտնել իմ կարծիքը այդ մասին, ըստ որում գեներալ Պասկէն, որ անձամբ ներկայ է գտնվում այս տեղ, կարող է կանգնեցնել ինձ: Սերժանտը հրամայում էր փոխանակ միուսներին հրացաններ ուսուցիչներ տալ նոցա և այդպէս երեք հազար զինուոր կազմել նոցանից: Թէև այդ շատ շնչին բան էր, բայց ոչ քի մտքով չէր անց կացել:

Մենք, գրասան հիմնողներս, աւելի մեծ պահանջուցութիւն ունինք, ոչ թէ երեք, այլ երեսուն միլիոնից աւելի մարդու մենք ուզում ենք, այլաբանական ձևով խօսելով, հրացաններ և սուսիներ տալ: Մենք կամենում ենք երեսուն միլիոնից աւելի մարդու աչքեր բանալ, կարճ ասենք, — տանապագայի զօրութիւնը:

Ե՛հա որտեղ է ընթերցանութեան վերին նպատակը, բայց այս տեղ էլ, ինչպէս և ամենայն տեղ, յաջողութիւն ունենալու համար պէտք է փոքրից սկսել: Նպատակը, որ, ինչպէս տեսնում ենք, հասանելի է, եւ: Ե՛պազայից չլուսահատուելու համար, բաւական է միայն համեմատել Ֆրանսիան երեսուն տարի առաջ ժամանակակից Ֆրանսիայի հետ: Ե՛յս գրասանից եւ մի հեռանք էլ եմ սպասում, որը գուցէ շատերը, որոնք այժմ աշխատում են ժողովրդի կրթութեան համար, չունին իրանց աչքի առաջ, ևս սպասում մե՛զ, որ մարդոց ինքըր զարգանալով, հետզհետե կը

Հանդարտութիւն և կիրքերու յուզմունքը: Ա՛հա արդէն մի դարից աւելի է, որ մի յեղափոխութիւնը Հեռեւեակ միւս յեղափոխութեան: Ա՛յդ յեղափոխութեանց անհրաժեշտ հետեւանքը այն է, որ կազմվումեն մէկ մէկու թշնամի և հակառակ կուսակցութիւնք, որոնք բաւականին յաջողութիւն և անյաջողութիւն ունենալով, շեն յուսահատում անյաջողութեան ժամանակ և աւելի ներողամիտ չեն լինում: յաջողութեան ժամանակ: *«Ստորագրուած զուարթացած ստորագրուած»*

Եւս կարծումեմ, որ կայ տեղ, ուր այդ բոլոր կուսակցութիւնքը կարող են հաւաքուել. այդ տեղը ճշմարտութիւնն է: Ա՛մեն անգամ, երբ որ Նյրնպիայում մի որ և իցէ հարց օրինաւոր կերպով քննուի և այնուհետեւ ամենուն զիրարմբարնելի լինել, այն ժամանակ կը կազմուի հասարակութեան կարծիք, որ կը լինի ամբողջ երկրի կարծիքը և ոչ թէ մի որ և իցէ կուսակցութեան: Ներկայումս այդ բանը նկատելի է վաճառականութեան պղտորութեան վերաբերութեամբ: Ա՛մեն կուսակցութեան մէջ կան մարդիկ, որոնք հետամուտ են այդ ազատութեան, այլք ընդհակառակն չեն ուզում, սեռի այդ հարցը կուսակցութեան հարց չէ, այլ ազգային: Ա՛յոյսը արդէն սկսել է բացուիլ, և դա անշուշտ կը տիրապետէ վերջապէս խաւարի վերայ: Տարածենք կրթութիւն, որքան երկիրս կրթուած լինի, այնքան ճշմարտութիւնը աւելի կը տիրապետէ: Ա՛յսպէս մենք կը մեղմացնենք կիրքերը, որոնք մինչև այժմ քանդակեցնում են ազատութեան շարժողութիւնը, նաև կանհետացնենք ժողովրդի մեջ ից նախապաշարմունքները ամենայն նոր բանի դէմ, այն կանխակալ կարծիքները, որոնց ամենայն քայլափոխումս պատահումեմ, երբ պաշտպանումեմ ազատութիւնը: Ընտրուած է յարգել նախնիքներուս՝ բայց ոչ կողմնապահութեամբ և ոչ տիրաբնութեամբ: *«Ստորագրուած զուարթացած ստորագրուած»*

Ներկայումս, երբ որ բանը ազատութեան հարցին է վերաբերում, հարցնում են ձեզանից: *«Ստորագրուած զուարթացած ստորագրուած»*

Ի՞նչ է սպիտակի կուսակցութիւնի ցէք դուք: — Մէ: — Այդ

ուրեմն մերերից չէք դուրս: — Թող այդպէս լինի: ես ազատ
 առնեմ ինչ որ քեզ հարկաւ ինչ որ քեզ հարկաւ ինչ որ քեզ հարկաւ
 Այս քաղաքի բնակիչները, կուսակցութիւնները, կիսանկար
 էսպէս ինչ որ քեզ հարկաւ մեր հայրերը, կը տեսնենք նոցա պա-
 կասութիւնները և արժանատուութիւնները, զէն կը ձգենք անա-
 ջիւնները և կը սեփականենք մեզ վերջինները, այն ժամանակ
 կը հանդարտուին կիրքերը: Բայց այդ նպատակին հասնելու
 համար անպատճառ հարկաւոր է տարածել կրթութիւնը: 1789
 Այս ամենին միտք չունիմ հերքելու մեր հայրերի ար-
 ժանատուութիւնը: Չեմ ուզում հերքել 1789 թ. կանոնների
 ծանրակշիւ նշանակութիւնը, այն կանոնների, որոնց ևս ինքն
 պաշտպանել եմ: Ես ուզում եմ միայն այդ կանոնները մարքել-
 ջնել այն, ինչ որ նոցա ցածացնում և անը նոցա իրանց
 նախկին փեղեկութիւնը: Կոստանտնուպոլիս անդամների
 դրոշակը է և իմը: — պատմութիւն, հասարակութիւն, եղբայ-
 րութիւն: Բայց զեղեցիկ դրոշակի վերայից ևս ոչինչ չեմ ու-
 զում ջնել: Բայց կրթութիւնը կը սոյ մեզ կարողութիւն
 աւելի լաւ հասկանալու նոցա մեծախորհուրդ նշանակութիւնը:
 Բնագրութիւն, բայց ոչ արիւնաշարժի ձեռքերով: մեր
 հասկացողութիւնը անպատմութիւնը մարգուս իրաւունքների և
 նորա պարտականութեանց լիակատար, ճիշդ և խոհեմ գոր-
 ծադրութիւնն է: 1789 թ. օգոստոսի 26 օրը 1789 թ. օգոստոսի 26 օրը
 Հասարակութիւն, բայց ոչ այն նախանձառ հասարակու-
 թիւնը, որ պատրաստ է ամենայն ինչէ ստրկանալ և թէ ու-
 րիշները նորա հետ ստրկանում են, այլ այնպիսի հասարակու-
 թիւն, որ բոլոր մարդկանց բարձրացնում է: Ես լով նոցա մրտ-
 քերին մի ուղղութիւն, հարկադրելով նոցա խօսիլ մի և նոյն
 լեզուով, և ամբողջ նոցա մի սիրտ և մի հոգի: 1789 թ. օգոստոսի 26 օրը
 Բնագրութիւն, բայց ոչ լիկ ողորմածութիւն, որ անցողա-
 քար աշխատում է թեկեացներ անբուժելի ցար, այլ այնպիսի
 եղբայրութիւն, որտեղ հարուստը և աղքատը, զորաւորը և ան-
 զորը, ծերը և պատանին ձեռք ձեռքի տրած մեկ մեկու օգն-

լով՝ յառաջ են գնում մի լաւագոյն ապագայի հասնելու համար, եղբայրութիւն, որ երկու թշնամուն էլ յազմումէ — սգիտութեանը և աղքատութեանը:

Սեննալով այդ դրօշակը — ազատութիւնը, հաւասարութիւնը և եղբայրութիւնը, մենք բացարձակապէս կը պահպանենք մեր նախնի փառքը և չլսուած մեծութեամբ բոլոր աշխարհին կը զարմացնենք:

Յրանսիան իւր զէնքով առաջի երկիրն է աշխարհիս երեսին. ինչո՞ւ համար նա իւր խաղաղասիրութեամբ, կրթութեամբ, բարեկեցութեամբ և իւր քաղաքացիներէ բարոյականութեամբ ևս առաջինը լինելու չէ: Ինչո՞ւ համար բովանդակ աշխարհի առաջ մենք երեւելի ազգ համարուելու չենք:

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Լ.Չ.Գ.ԸՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՒՆ.

Լզգային կրթութիւնը, իբրև քաղաքական ապահովութիւններից մինը, նոր բան է Ֆրանսիայում... բայց Լ՝մերիկայում վաղուց արդէն յայտնի է, որ ազգային կրթութիւնը կեանքի և մահու խնդիր է: Ինչ որ ամերիկացիք կրթութեան համար արել են, շատ և շատ գերազանցում է այն փորձերին, որ եղել են հին ցամաքահայրի վերայ:

Լ՝մերիկացիք ամեն տեղ հիմնել են զանազան աստիճանների դպրոցներ, որոնք ամենաչքաւորին անգամ միջոց են տալիս հիմնաւոր և բազմակողմանի կրթութիւն ստանալու: Խորաքանձիւր ամերիկացի, հինգ տարեկանից մինչև տասնըհինգը, կարող է սովորել կարգալ, գրել, համարել և նկարել. նորան երկրաչափութիւն և աշխարհագրութիւն են սովորեցնում. կարևոր տեղեկութիւնք են հաղորդում ֆիզիկայից և առողջապահութեան գիտութիւնից. նաև մարմնամարզութեամբ զարգացնում են նորա մարմինը. պատմութեան, հրապարակախօսութեան և երգեցողութեան մեջ վարժելով, պատրաստում են նորան քաղաքական կեանքի համար, ինչ վախում բարոյակաւնութեան և քաղաքագիտութեան վերայ ևս խօսելու նորա հետ: Լ՝ճա՛ այսպէս փոքրուց արդէն ազգումն նորան սէր և յարգանք դէպի սահմանազրութիւնը և ազատութիւնը:

Եթէ նախակրթութիւնից յետոյ, գեուահաս մարդը զգում է իւր մէջ զօրութիւն կրթութիւնը շարունակելու, նա կարող է մտնել վերին ուսումնարաններ, ուր երեք կամ չորս տարի շարունակ կարող է ուսանիլ արգերրա, եռանկիւնաչափութիւն և նորա գործագրութիւնը, հաշուէգիտութիւն, քաղաքական տնտեսութիւն, Ֆրանսիական լեզու, երկրաբանութիւն (ГЕОЛОГИЯ), քիմիա և այլն: Կարճ ասել, չկայ այնպիսի գիտութիւն, որ նա չկարողանար ուսանիլ:

Ընդ ընդր զպրոցները միանգամայն ձրի են, այսինքն հասարակութիւնը ինքը տալիս է գրեանք, գրիչ ու թուղթ անգամ. հօրից միայն երեխան են խնդրում և ուրիշ ոչինչ: Ընդպիսի մեծակշիռ օգուտներ տալով ազգին, որ արդէն վաղուց է հասկացել, թէ կրթութիւնը կազդուում է մեր ընդունակութիւնքը և թէ մարդու ճշմարիտ զօրութիւնը գիտութիւնն է, ամերիկացիք շատ նշանաւոր հեռանքներու են հասել: () Իննակի համար, Սաստաշուղեցումը երեխաների մասը, հինգ տարեկանից մինչև տասնհինգը, գնումն հասարակական դպրոցներ. եթէ այդ թուի վերայ աւելացնենք և այն երեխաները, որոնք գնումն մասնաւոր ուսումնարաններ կամ իրանց տներումն են կրթվում, այն ժամանակ հասկանալի կը լինի, թէ ինչու համար «որ Ենգլիայում» շատ հազիւ կը պատահի մի հատ կարգալ չիմացող մարդ: Աւսուորութիւնը այնտեղ ընդհանուր կանոն է, իսկ տգիտութիւնը — բացառութիւն:

Ընդ հարցը, որով մենք ներկայումս զբաղուած ենք, արդէն վճուած հարց է Սիւրսկալ-Վասանդներում, ուր հասարակական կրթութիւնը ձրիական է և հասել է վերին կատարելագործութեան: Կարող է արդեօք օրէնքը ստիպողական անել ուսումնատութիւնը: Շարեանցի նայելով, ոչ մի տարակոյս չկայ այդ մասին: Ինչ իրաւունքով հայրը կարող է իւր զուակներին տգիտութեան մէջ թողնել և այդպէս հասարակ

կուժեան վնասակար անդամներ պատրաստել, մինչդեռ հասարակութիւնը ինքը իւր վերայ է ասնում ուսման բոլոր ծախսերը: Մի՞թէ հասարակութեան էական օգուտը այն չէ, որ ամենաչքաւոր քաղաքացին անգամ հասկանայ իւր իրաւունքներն ու պարտականութիւնքը և ըստ կարողութեան օգուտ քաղէ իւր ընդունակութիւններէց: Մի՞թէ այդպիսի դիպուածում մեղադրելի է այն բարերար միջնորդութիւնը, որ ընդհանուրին օգուտ է տալիս, որ առանց մի վնաս տալու հօրը, երեխային հոգաբարձութիւն է անում: Բարև սկզբունք այդ անհերքելի է, բայց գործադրութեան մէջ պատահումն դժուարութիւնք և անիրաւութիւնք: Քարելու՞մ և այլ մեծամեծ քաղաքներում այդ տեսակ միջոցը կարող է յաջողութիւն ունենալ, բայց գիւղերում, ուր հասարակութիւնը բաղկացած է այնպիսի աներէց, որոնք մեծ հեռաւորութեամբ բաժանուած են մէկ մէկուց, ուր ամբողջ ամառ երեխաները հարկաւոր են իրանց մայրերուն և ուր ձմեռն անգամ մայրերը կարող չեն և յանձնառու չեն լինիր առանց նոցա մեալ տանը, ուր գործաւորը միայն իւր ձեռքերի աշխատութեամբ մի շնչին վարձարութիւն է ստանում, ինչ է անելու՞ այդանոց դատարարը այն մարդու հետ, որի միակ մեղքը իւր աղքատութիւնն է: Ըօրը պատժելով, նա ամբողջ գերդաստանին մահացու հարուած կը տայ, իսկ կրթութեանը կը հաղթողէ մի տեսակ հրէշի բնաւորութիւն: Բայց եթէ նա չկամենայ դէպի պատիժը գիմել, այն ժամանակ օրէնքը կը գաննայ անօգուտ և անխորհուրդ սպանելիք: Կամ կարծիքով Վերիկայում այդ հարցը վճռելու եզանակը ամենալաւն է: Վերիկայում այդ գործը այնպիսի փափկութեամբ և գրաւողականութեամբ է կատարվում, որ հազիւ թէ ստիպողականութեամբ կարելի է նոյն հետեանքներին հասանել, թաց որ քաղաքացիների ազատութիւնը և հայրերի իշխանութիւնը ամենեին չեն բռնարարվում այդպիսի արարողութիւնից:

Բայց արդեօք որքան է նստում Վերիկայում այդպէս

գեղեցիկ անօրինու ան գայրոցն երբ — Հաւա թանկ մարգար լուխ միջին հաշուով մի մի դոլար, կամ հինգ ֆրանկ է համարվում: Եւ զաւարտ մասն մանկ տխարաստ? 1863 թ. 177 մ.

17) Եթէ ֆրանսիացու ամեն մարդ մի մի դոլար տար, ընդ ամենը 200 միլիոնի կը հասնէր թող այն գումարը, որ նշանակած է ձեռնարաններէ և վերին ուսումնարաններէ համար: Փարիզի մասն կրնկէր 9¹/₂ միլիոն: Եւ ըստ փարիզը, որ իրան շատ շուայլ է համարու, իրապէս զոհում անգային կրնու թեան համար 2¹/₂ միլիոն, որ 1/3 մասը անգամ չէ անում: Ինչ որ նստում է այդ բանը Եւրոպայում: Եւ զէպէ ուր հարկաւոր է մեզ գիմել, միայն այդ գնով մենք կարող ենք հանել մեր ժողովուրդը ժառանգական տգիտութիւնից և կազմել նորանից մի քաղաքակրթան արդու թիւն: Կար չկայ, որ այդ բաւական մեծ զոհ է բայց եթէ կամենում ենք, որ ընդհանուր ծայնատու թեան իրանուէքը մի բարեբարութիւն լինի և ոչ թէ մշտական սպառնալիք, ապա ուրեմն պէտք չէ երկմտութեան մէջ մնանք: Կակ մտանալու չենք, որ այդ ծախսը անպատշաճ չի լինիր: Եւրոպայի 17 համագններէ օրինակը մեզ ցոյց է տալիս, որ յառնջարկութիւնը կրնու թեան մէջ մեծանկէս նպաստաւորում է գիւղական անտեսութեան և տարազարծութեան (мануфактура) զարգացմանը:

18) Կործանորի բարոյական կարգացմամբ բարեբաւումն և բազմանումն նորա աշխատութեան սիրուող, այդ ամենեցուն յայանի և անուրանալի ճշմարտութիւն է հասարակութիւնը նոյն շարժում է շահում, որ շարժում որ շահումն մասնաւոր անձինք: Եւ ուրեմն ինչ է մտաւորական ցոյցում ոյմնի գաւառի 3 գեղեցիկ տարաւոր մ գեղեցիկ տխարական զարգացում:

(18) 1860 թ. Մասսաչուզեցի բնակիչների թիւը հասնու մեր մինչև 1,211,494 հարի ծախսը գործոցների համար մինչև 1,612,828 գոլլար: Եւ զ ծախսի մէջ չէ մտնում գործոցների շինութիւնը և վերանորոգութիւնը և ուր գաւառների համար վճարուած փողերը: Եւ գոյն լուսաւորութեան գործերի կենտրոնական կառավարչութեան հաշուին նայելով, որ հրատարակուեցաւ 1863 թ. իրարան չիւր աշակերտի համար եղած ծախսը վեց գոլլար և 44 կենսի:

Վաստիարակութիւնը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ նախապատրաստութիւն կեանքի համար, որով սկսվումէ մարդու մտաւորական զարգացումը. բայց այդ բաւական չէ. ցանկալի է, որ գպրոցից դուրս գալուց յետոյ ամեն օրից մի նոր դաս ստանար նա. կարճ ասենք, անդադար նա ուսանէր, որպէս զի արժանաւոր մարդ, ճշմարիտ քրիստոնեայ, լաւ արհեստաւոր և բարեկիրթ քաղաքացի լինէր: Ահա այն անգին ծառայութիւնը, որ ձրիաբար անուամեն հասարակութիւնը, եկեղեցին, օրագիրները, ազգային գրատունները, հրատարակական ընթերցանութիւնքը և այն անհամար ընկերավարչութիւնքը (ассоциация), որոնք կրօնի, գիտութեան և հասարակական կարծիքի կենդանութիւնը միշտ հաստատ և անխախտելի են պահում: Այդ է պատճառը, որ ընկերավարչութիւնը որքան որ քաղաքական ազատութիւն է, նոյնքան ևս հասարակական է. նորա մեծ նշանակութիւնը և խորհուրդը այն է, որ անխոնջ պատերազմումէ տգիտութեան և մոլի կիրքերու հետ, լոյս է տարածում այն ողորմելի խրճիթների մէջ անգամ, ուր բնակվումեն նախանձ և ատելութիւն. դարձեալ ընկերավարչութիւնն է, որ յեղափոխութեանց առաջը բռնումէ, ոչնչացնելով նոցա սկզբնական պատճառները:

Աւրեմն, կրթութիւնը ու քաղաքագիտութիւնը միօրինակ պաշտօն են կատարում: Աթէ ուշի ուշով նայելու լինինք բանի վերայ, իսկոյն կը նկատենք, որ բոլոր հիմնարկութիւնքը մի նպատակ ունին — համաձայնեցնել քաղաքացիների կարծիքները և ցանկութիւնքը, գործիք անել կառավարութիւնը ազնուամիտ, առևտրական, բարեկիրթ և խաղաղասէր հասարակութեան: Այդ նպատակին հասնելու համար կայ մի հնար, որ այս աշխարհիս նման հին է, այն է հետամուտ լինել ճշմարտութեան և արդարասիրութեան, որոնք լինելու են տիրապետող տարերք հասարակութեան մէջ:

Հանգստանալով վեր է կացել Փարիզից եկել մեր մօտ, որ
 մեր հետ խօսի այնպիսի նիւթերի վերայ, որոնք մեզ շատ լաւ
 յայտնի են և որոնց վերայ մենք հազար անգամ լաւ կը խօ-
 սինք, քան թէ ինքը: Այստեղ, Ալեքսանդր եւ չէի կա-
 բող չընդունել այդպիսի հրաւերը, ինչու որ ինձ այս ժողով
 հրաւիրողները, հասկանալով իմ թողլիզանքը, գրգռեցին հայ-
 բնասիրական զգացմանըս, նոքա ասացին ինձ. «դուք ըն-
 դունուած էք մեր գերդաստանի մէջ, հատուցէք ուրեմն մեր
 հիւրասիրութեան վարձը»: Այս վերասացի եմ, և թէպէտ շատ
 ժամանակ չէ, որ ես ձեր քաղաքումը բնակութիւնս հաստա-
 տել եմ, բայց այսու ամենայնիւ ես յատուկ վերասացի եմ.
 իմ սէրը դէպի այդ հիւնալի քաղաքը ոչ ոքի մերից պակաս
 չէ: Արդարեւ, ո՞վ է ինձանից աւելի սիրում այդ քաղաքը,
 աստիճանաւորները, նոցա հոգին Փարիզումն է, նոցա հայ-
 եացքը ուղղուած են դէպի լայն ճանապարհները: Ինչի վեր-
 սացին արդեօք, բայց բնիկ վերասացի լինելու բուն պատ-
 ճառը ոչ թէ իրանց է պատկանում, այլ մայրերին, որոնցից
 ծնուել են նոքա այստեղ: Այս, ընդ հակառակն, վերասացի
 եմ եղել իմ ցանկութեամբ և իմ ընտրողութեամբ, ես եկել
 եմ այստեղ, ըստ որում հաւանել եմ այս քաղաքը, և, եթէ
 Տերը կեանքիս օրերը երկարացնէ, յոյս ունիմ ձերութիւնս
 էլ այստեղ անց կացնել: Ալեքսանդր եւ նոքա արդեօք ինձանից
 աւելի են սիրում Ալեքսանդր, որոնք վաղուց այդտեղ են բնա-
 կում: Այդ մասին ես կը ներեմ ինձ դառնալ դէպի այս տիկ-
 նայքս: Աւելի չէ արդեօք, ողորմած տիկնայք, որ ձեր ամուս-
 նութեան սկզբներում կար այնպիսի բողբ, երբ ձեր ամու-
 սինները շատից դուրս նայելի և սիրելի մարդիկ էին, ինչու
 որ բոլոր ձեր ցանկութիւնքը անմեջապէս կատարուէին: Այդ
 վաղանցուկ բողբն կօշտուէ մեղրալուսին, այդ բողբն անցնե-
 լուց յետոյ սիրելի ամուսինը սկսաւ քիչ քիչ երեւացնել իւր
 կամքը, և մեղրալուսինը մնաց հարսանիքի հարիզօնի վերայ,
 որպէս կենդանի մեղադրանք նորա անհաստատութեան: Այժմ

ինձ համար էլ մեղրալուսին է, ուստի ես սիրումեմ Սեր-
սարը ամենայն զօրութեամբ դեռահաս ամուսնու։ Բայց անհա-
ղութ աննուակք, որ ես օտար չեմ ձեր մէջը և ուստի կը
ցանկամ, որ իմ վերայ իրրև ձեր քաղաքակցի և հին բարե-
կամի վերայ նայիք։

Այս չեմ խօսելու երկար ու ձիգ ազգային կրթութեան և
նորա հետևանքների վերայ, չեմ խօսելու այն իսկ պատճա-
ռով, որ պատճառով որ մի յոյն իմաստաւէր խորհուրդ չէր
տալին շերակէտի վերայ գովասանական ծառ կարդալու։ Ինչ
հարկաւոր է շերակէտին գովելը, ասաց նա գովասանական
ծառ գրողին, «ոչ ոք բնաւ չէ մտածում նորան վար զար-
նել»։ Բայց չեմ չեմ այնպիսի մարդ, որ ազգային կրթութեան
ախոյեան չլինէր։ Բայց հարցը միանգամայն վճռուած հարց է.
ամենքս էլ գիտենք, որ հասարակի ներկայ դրութեան մէջ ազ-
գային կրթութիւնը ամենակարևոր և անհրաժեշտ պիտոյքնե-
րից մինն է։ Բնցած գնացած ժամանակներում, Վուզովիկոս
ԺԳ և ԺԵ Սերսալում, ազգային կրթութիւնը շուրջու-
թիւն էր համարվում։ Հասարակութեան բոլոր դասակար-
գերը, բոլոր պարագամները ճիշդ բաժանուած էին, և դրպ-
րոցներումը միմիայն ուսուցանուակին, թէ ամեն մարդ ճակա-
տագրից որոշուած անզր պէտք է մնայ և աշխատելու չէ մո-
խել այդ տեղը։ Օրինակ, Բոսսիւէն հասարակի կարգազու-
թեան զաղափարը Ազգիպատումն էր որոնում, ուր ամենայն
արհեստ ժառանգական էր, ուր միայն ժառանգական սափրիչ-
ները սափրում ու արիւն էին առնում։ Սեր ժամանակում
ամենեկին այդպէս չէ, այժմ ճանապարհը ամենի համար բաց է.
այժման մարդոց զանազանութիւնը իրանց կրթութեան զանա-
զանութիւնն է։ Ամենք, իրանց ծնողաց հոգացողութեան շը-
նորհքով, ամենայն կարևոր գործիքներով պաշարուած կեանքի
ստպարէկ են գալիս, ուրիշները, ընդհակառակն, արանց այդ-
պիսի պատրաստութեան։ Ահա այդ անհասարակութիւնը ոչնչ-
չացնելու համար պիտոյ է ուղղուին մեր բոլոր զօրութիւնքը։

Մյժմ ամեն մարդ պահանջումէ մի տեղ արեգակի տակ, բայց որպէս զի ամեն մարդ կարողանար նուաճել իրա համար այդ տեղը, պիտոյ է դորա համար տալ նորան կարողութեան միջոց: Մյս առաջին պատճառը ակներե ցոյց է տալիս, որ ազգի իւրաքանչիւր անդամը պարտաւոր է կրթութիւն ստանալ:

Բայց կրթութիւնը հարկաւոր է նաև հասարակի բարոյականութեան մակերևոյթը բարձրացնելու համար: Բան չիմացող մարդը կուր զկուրայն ստրուկ է դառնում իւր կիրքերին: Այս գիտեմ, որ չկրթուած մարդն էլ կարող է ազնուամտ լինիլ, բայց նա հաւասար պայմանների մէջ աւելի ընդունակ է ենթարկուելու կիրքերու ազդեցութեան, քան թէ այն մարդը, որ կրթուած է և դոցա ընդդիմանալու զօրութիւն ունի: Այժմէ գինետան մէջ այն բոպէին, երբ որ յաճախորդին (եկողին) բաժակով օղի են բերում, մի աներևոյթ ձեռք դրօշմեր այդ բաժակի վերայ «թոյն» բառը, ո՞վ արդեօք կհամարձակուէր խմել այդ թոյնը: Արթուած մարդը գիտէ, որ օղին թոյն է, բայց անկիրթը չգիտէ այդ և ուստի խմումէ: Հարկաւոր է այդ ախտի առաջը բռնել: Վիպողարար ևս մի գիւտ արի այդ առարկային վերաբերեալ, և որովհետև ևս միտք չունիմ դորա համար ստանձնաշնորհութիւն (privilegia) պահանջելու, ուստի մեծաւ ուրախութեամբ կը հաղորդեմ ձեզ: Մյդ մի այնպիսի երևելի գիւտ է, որ Ֆրանսիային հարխը միլիոն ֆրանկից աւելի տարեկան արդիւնք կը բերէ, իսկ միայն Ա Երասլին — վաճառն հաղարից աւելի: հարեգրի մէջ ևս որոնեցի «սուրբ երկուշարթիւն», բայց ամենեին այդպիսի սուրբ չգտայ նորա մէջ, ուստի համոզուեցայ, որ երկուշարթիւն էլ շարթուայ միւս օրերի նման մի լուր օր է: Բայց այդ օրը այնպէս սօժումեն, որ հաւաստեալ երկու հարխրից աւելի մարդ Ա Երասլում անգործ մնալով, ամեն երկուշարթի երեք երեք ֆրանկ են փչացնում, և մի այդքան էլ գինետունն են թողնում: Մյդ փողը ամեն երկուշարթի 1200 ֆրանկ է անում, բազմապատկեցէք այդ գումարը 52-ով, այսինքն տա-

րու շարահմանն թուով, և ընդամենը կստանաք վաժման հազար ֆրանկից աւելի: Ահա իմ արած գիտը, աշխատեցէք օգուտ քաղել զորանկց:

Ա երջնապէս երրորդ պատճառն էլ կայ, որի համար մենք պէտք է լաւ դնահատենք կրթութիւնը: Ինչպէս յայտնի է, Ֆրանսիային շնորհած է ընդհանուր ձայնավութեան իրաւունք. այժմ ամեն ֆրանսիացի հաւասար իրաւունքներով քաղաքացի է: Եւ այց վայելելով հաւասար իրաւունքներ, ունինք և հաստատ պարտականութիւնք, այդ պարտականութեանց հետ լուապէս կարելի է ծանօթանալ միայն դպրոցներում: Արովհետեւ ներկայ մամանակս ամենայն մարդ իւր վերայ պարտականութիւնք է առել, նա անշուշտ պէտք է իմանայ, թէ ինչպէս կարող է իրան և հայրենիքին օգտակար լինել: Տղէտը ամենայն բանի հաւատումէ, և ամենայն կուտակցութիւն կարող է նորան իւր արդեցութեանը նշմարել: Միայն կրթուած մարդն է ճշմարիտ քաղաքացին. երբ որ նա իւր քուէն ձրգումէ տուփի մէջ իրեն քաղաքացի, նա գիտակցարար է անում իւր քուէարկութիւնը: Ենթիւթ մարդիկ այդ զիպուածում ուրիշ բան չեն պատկերացնում, բայց եթէ մի հօտ ոչխարի, որ գնումէ այն կողմը, ուր որ տանումեն նորան ուրիշները, և որին վերջ ի վերջոյ միշտ խուզումեն:

Ասկայն այդ կողմանէ ես պէտք է արդարացնում Ա երսալին: Ա երսալում նախակրթութեան համար կան ձրիական դպրոցներ, և բոց արած են ձրիական ընթերցանութիւնք հասակաւորների համար (les cours d'adultes): Մեզք որ պքաղաքապետը չկարողացաւ ներկայ գտանուիլ մեր ժողովում, ես իմ շնորհակալութիւնս գէպի ձեր քաղաքը կը յայտնէի նորան և կը խնդրէի, որ կանգ չառնէ այդ պողաւէտ ճանապարհի վերայ. մանաւանդ որ այստեղ բոլորովին մարդոց պահտութիւն չկայ. ամենքը ուրախութեամբ պատրաստ են անձնանուէր լինելու արգային կրթութեան:

Տարածելով արգային կրթութիւն, զեռ ևս մենք իրակա-

նապէս ոչինչ արած չենք լինիր, եթէ գորա հետ չզարգացընենք ժողովրդի ընթերցանութեան սէրը: Վանիցս անգամ լսել եմ ինչպէս գիւղացիները և գործաւորները գատողութիւն են անում իրանց զաւակաց կրթութեան մասին: «Իմ որդիս», ասումէ գիւղացին կամ գործաւորը, «փառք Աստուծոյ, մարդ եղաւ, տասներկու տարեկան է այժմ, էլ այսուհետև դպրոց գնալու չէ, իւր կրթութիւնը վերջացրեց»: Ազորմելի, դեռ ևս քո որդին սկսած անգամ չէ իւր կրթութիւնը, նորան տուել են միայն միջոց ինքնակրթութեան: Բայց այդ հայրերի ականջները ծանրացած են, նոքա ոչ մի խրատի չեն լսում. երեսան գնումէ դաշտ կամ արհեստանոց աշխատելու, և այնուհետև էլ երբէք գրքի վերայ չի նայում: Այսպէս ուսման բարի սերմերը անպտուղ կորչումնն:

Այս, միայն կրթուած ազգերը կարող են մի որ և իցէ նշանակութիւն ունենալ պատմութեան մէջ: Կարգութեան քաղաքակրթութիւնը պատկերացնելու ժամանակ, հեշտութեամբ կարելի է որոշել զանազան ազգերի նշանակութիւնքը և նոցա մէկ մէկուց ունեցած տարբերութիւնքը գործ դրած գրքերի քանակութեան և յատկութեան նայելով:

Մ'օնտէսկինն պատմումէ, որ երբ Ճանապարհորդումը Անգլիայում, (ուր գնացել էր, նկատեցէք, Փարիզից — քաղաքակրթութեան կենտրոնից) յետագայ տեսարանը շափազանց զարմացրել էր նորան, մի օր նա Անգոնում տեսել էր, որ մի տանիք ծածկողի օրագիր են բերում տանիքի վերայ, ուր նա աշխատումէր: Առաւմարութեան քաղաքագիտութիւնը և նախարարների գործողութիւնքը անյայտ չէին մնում այդ տանիքի վերայ աշխատողին անգամ: Մ'օնտէսկինն շատ և շատ զմայլել էր այդ բանի վերայ: Ինչ երեւելի երկիր է, բացազանչումէ նա, այստեղ տանիքների վերայ անգամ օրագիր են կարդում: Այդ այն ժամանակն էր, երբ Անգլիան հարուստ և ազատ ազգերի պարագլուխն էր: «Ամանապէս և այժմ, այն ազգերը ամենից աւելի երեւելի են, որոնք ամենից շատ են

կարգում: Այսպէս, Ամերիկայում ազգային կրթութեան աւելի հոգաբարձութիւն են անում, քան թէ ուր և իցէ, կրթութիւնը այնտեղ դասուած է քաղաքական մեծակշիռ հիմնարկութեանց շարքումը: Այս ինչ ենք տեսնում այնտեղ, քոսնինը միլիոն ամերիկացիք զործ են ածում աւելի թուզթ, քան թէ Ֆրանսիան և Անգլիան միասին առած: Մի ամերիկացի աւելի է կարգում, քան թէ չորս ֆրանսիացի միասին²:

Ամերիկացոց այս բուսկիս մնում վճուել մի չափազանց զժուար խնդիր: Միացեալ նահանգներում այժմ ազատութիւն ստացան չորս միլիոն մարդիկ, որոնք մինչև այդ ժամանակը հրաման չունէին կարգաւ ու գրել սովորելու: Ինչ կանէինք արդեօք մենք Ֆրանսիացիքս, եթէ մեզ յանկարծ յայտնէին, որ մեր նահանգների մինի մէջ գաղթել է մի վայրենի ազգ, և թէ մեր սեփական կացութիւնը ապահով պահելու համար հարկաւոր է որքան կարելի է շուտ այդ բարբարոսների մէջ ուսման սէր ձգել: Իսկ ամերիկացիք խոհեմաբար և մեծ եռանդով սկսեցին բանը գլուխ հանել, նորա բացին դպրոցներ և կը յուսան խափշիկներին (նէգր) կարգաւ գրել սովորցնելով, յազթող հանգիստանալ բարբարոսութեան վերայ: Այդ խեղճ, ազէտ խափշիկների համար նորա հրատարակումն լրագիրներ ու ժողովրդական գրեանք, և այդպէս զարգացնումն նոցա մէջ ինքնակրթութեան սէր: Հետագայ խօսակցութիւնը երկու խափշիկի մէջ, որոնցից մինը գրագէտ էր, իսկ միւսը ոչ, լաւ ցոյց է տալիս թէ որպիսի օւրախութեամբ խափշիկները կարդումն այդ լրագիրները: «Ինչ կայ, որ նայումես այդ թուզթի վերայ, ասաց առաջինը վերջինին, ցոյց տալով նորա կարգացած լրագրի վերայ: — «Մէ, եթէ իմանայիր», պատասխանեց լրագիր կարգացողը, ինչպէս հարցաւիւրի բան է օա. սորա մէջ կան մարդիկ, որոնք խօսումն

² Ամերիկայի Միացեալ նահանգներում զործ է ածում տարին 440,000,000 ֆունտ թուզթ, Անգլիայում 220,000,000 ֆ. ֆրանսիայում 195,000,000:

ձեզ հետ, դուք աչքերով լսումէք նոցա խօսքերը: Զամա-
ձայնեցէք, որ խափշիկից աւելի լաւ բացատրութիւն կարելի
չէ պահանջել. այդպիսի բացատրութիւնը մեծ պատիւ կը բեր-
բէր մեզ սպիտակներուս:

Ըրդարեւ այդ խափշիկը հասկացել էր գրքի բուն նշանա-
կութիւնը: Վուցէ շատերը սպիտակներից դժուարութիւն կը
կրէին, եթէ խնդրէի բացատրել գրքի ինչ բան լինելը: Ըմն
մարդ գիտէ, որ գիրքը թուղթի ծալուած թերթեր է, որոնց
վերայ տպուած են տառեր, բայց թէ ինչ է գրքի էութիւնը,
դա ոչ ամենեցուն յայտնի է: Վիրքը մեզ հետ խօսող մի ձայն
է, մի կենդանի սիրտ է, մի մարդու հոգի է, հեռաւոր սարա-
ծութեամբ և ժամանակներով բաժանուած մեզանից: Այժմ գրա-
սուէններում ժողոված գրքերու վերայ հոգեկան աչքով նա-
յինք, ամբողջ աշխարհի և բոլոր գաբերի երևելի հանձարա-
ւոր մարդիկը կը ներկայանան մեր առաջ: Ըշխարհիս մէջ ոչ
մի բան յախտենական չէ, մարդիկը մեռանումն, յիշատակա-
րանները սնշանում, միայն մարդկային միտքը անմահական է:
Ըսումն թէ Մօլիերը մեռաւ, ես չեմ հաւատում գորան,
միթէ նա կենդանի չէ այն բոպէին, երբ ես նորա գրուածքը
կարդումեմ: Զաւատացնումն, թէ տիկին Սէվինինն թաղուած
է 1696 թ: Ըյդ էլ սուտ է. դեռ ևս երեկ ես նորա հետ խօ-
սումէի: Ըս ծանօթ եմ նորա հետ, որպէս և տիկին Վուլան-
ժի, տիկին դր-Վրինեանի, տիկին դր-Վաֆայէտի, Վիսի-
Սարուգէնի, Լայօլ-Վուկոյի և նորա բոլոր բնկերների հետ:
Ըայց այդ սիրելի և պատուական հասարակութեան մէջ կա-
րող է մանկէ միայն կարգալ իմացողը, ահա մեք կամենումնք
այդ բոլոր ժամանակների երևելի մտածողների աշխարհը բա-
նալ և կարգալ շիմացողներուն: Մենք աշխատումնք այն բո-
լոր միջոցներովը, որ հնարել ու թողել են մեզ մեր նախնիքը:
Այժմ մեր կենցաղավարութեան կերպը զանազանվումէ վայ-
րենի մարդոց ապրելու կերպից, գորա պատճառը միայն այն է,
որ մեր նախնիքը չորցուցել են ճահիճները, հորդել են ճա-

նապարհները, քաղաքներ են շինել և այլն: Մեր հայրերի հաւաքած գրամագլխի շնորհքն է այն, որ մենք պատասխար-ված ենք ցրտից ու սովից: Ամանապէս գրադէտի ձեռքի տակ կայ ահադին իմացական գրամագլուխ, որը մենք ուղղումնք հասանելի կացուցանել ամենայն մարդու համար:

Բայց այս բոլորը չէ դեռ ևս, գիրքը, կամ լու ևս է ասել գրքի մէջ պահպանուած հոգին, դանումէ մեղ համար մի մշտական զրուցքնկեր թէ մեր բախտաւորութեան և թէ մեր անբախտութեան մէջ: Այժմէ մենք ցանկանումնք զուար-ճանալ, ուրախանալ, կարող ենք վերցնել Վօն-Աիշօրը, նա այնպէս կը ծիծաղացնէ, որ ոչ ոք աշխարհումս այնպէս կարող չէ ծիծաղացնել մեզ: Այժմէ մենք ձեռնուած ենք սաստիկ տրամուխեամբ, «L'Imitation»-ը (նմանողութիւն էջիսուսի Վրիստոսի) կսփոփէ մեզ: Որպիտի հոգեկան գրութեան մէջ էլ որ լինինք, գիրքը միշտ կարող է մնալ մեղ համար քողար զրուցքնկեր: Այնքանպէս մահուան մահիճի մէջ ևս մխիթարումէ մեզ գիրքը — Աւետարանը, սովորցնելով մեզ արիւ-թեամբ դիմանալ շարշարանքներին, հաղորդելով մեզ Աորախօսքերը, Աորա, որ ինքը իւր անձը ենթարկել է մարդկային ամեն տեսակ շարշարանքներին:

Վրադէտի իշխանութեան տակ գտանվումն անհամար հաւատարիմ և անձնանուէր բարեկամներ, որոնց նմանը չունի ոչ մի թագաւոր: Բարեկամները երբեմն ձանձրացնումն մեզ, բայց և թէ մի գիրք ձանձրութիւն է պատճառում, մենք իսկոյն դէն ենք ձգում այն և նորա տեղ վերցնումնք մի ուրիշ գիրք: Մենք կարող ենք օգուտ քաղել բոլոր անցած ժամանակների երևելի և խելացի մարդոց հասարակութիւնից և վայելել նորա պատգնները: Վրեանքը, որոնք ներկայ են կացուցանում մեր առաջ բոլոր դարերի մտածողական զարութիւնը, որով և մեր մտածելու զօրութիւնը աւելի են սաստկացնում, մի այնպիսի հարստութիւն է, որի հետ շն կարող համեմատուիլ աշխարհիս բոլոր հազուապիտ բաները:

Բայց այս է բանը, որ ոչ ամեն մարդ կարող է գրքեր ունենալ: Թէ՛ն գրքերը այնքան լծանկ չեն, բայց այն ինչ նորա սկսեցին քեզ գրասէլ, խեղճն կը տեսնես, որ քո ունեցած նիւթական կարողութիւնը շատ քիչ է ընթերցասիրութեան անյագ ծարաւը զողացնելու համար: Մօտ հարիւր հատոր գիրք, զիցուք, կարող ես գնել, բայց երեք հարիւր, հինգ հարիւր, հազար հատոր ձեռք բերելու համար, հարկաւոր է հարստական լինել: Այս է եղել գլխաւոր պատճառը, որ սկսել են մտածել, թէ արդեօք ինչպէս կարելի է հեշտ ճանապարհով, առանց այդպիսի մեծ ծախսեր անելու, գրեանք ունենալ, և վերջապէս յղացել են իրանց գլխի մէջ ազդային գրատուններ հիմնելու միտքը:

Այս միտքը առաջին անգամ յղացաւ ամերիկացի Ֆրանկլինը, որ մի հասարակ գործաւոր էր տպարանի մէջ: Մի անգամ նա իւր ընկերակից գրաշարներին ասաց. «Մենք տասներկու հոգի ենք, մեր ամեն մինիս մօտ էլ կը գտնուի որպիսի և իցէ գիրք. եթէ այդ բոլոր գրեանքը հաւաքենք մի տեղ ընդհանուր գործադրութեան համար, այնուհետեւ մեզանից ամեն միւր իւր ձեռքի տակ, փոխանակ առաջուան մի հատորի, կունենայ տասներկու հատոր գիրք: Ամանապէս եթէ մեզ հետ միասն հարիւր, երկու հարիւր, երեք հարիւր մարդ, այնուհետեւ մեզանից ամեն միւր կը կարողանայ օգուտ քաղել հարիւր, երկու հարիւր, երեք հարիւր գրքից»: Ընդհանուրի օգուտը սխալ երեւումէր, ուստի Ֆրանկլինը հեշտութեամբ հիմնեց իւր գրատունը: Արտէք յետոյ ինչ եղաւ այդ գրատունը: Աորանից կազմուեցաւ Ֆրիլադէլֆիումը այն երեւելի հասարակական գրատունը, որի մէջ այժմ համարվում է 800,000 գիրք: Աս մասնացոյց կը լինիմ էլի մի գրատան վերայ, որ Ախւ-Աօրթումը հիմնել են վաճառականների գլխաւոր գործաւորները: Այդ գրատունը, որի մէջ կայ այժմ 57,000 հատոր գիրք, ունի 5000 բաժանորդ և տտանում է 170 ամսագիր ու 140 օրական լրագիր:

Պրանսիայում այդպիսի գրատուններ, հիմնելու միտքը ծագեցաւ Պրանկլինից՝ հարիւր տարի յետոյ, ըստ որում այդ ժամանակը արդէն սկսան գորա կարօտութիւնը զգալ: Այդ միտքը վերագրուան փարիզի գործաւորներին: Գ. Սիրարը վիմագրողը (Литографъ), եղաւ անպիսի հիմնադիրը դրատան, նա այդ գործին մի և նոյն կերպով ձեռք զարկեց, ինչպէս և Գրանկլինը, և մի և նոյն հետևանքը ունեցաւ և նորա գրատունը: Ելկէք միանանք, ասաց նա իւր ընկերներից մի քանիսին, և և մենք կուենանք գրեանք: Գ. Սիրարը և նորա ընկերները, գուցէ լճե, բնաւ չընկանեցին, որ ազգային գրատուն հիմնելով, մի գործ կատարեցին մեր ժամանակի այն տիրող մտքերի ազդեցութեամբը, որ շատերի համար դեռ ևս մի գաղտնիք է պատճառ ոչ որ ուշ չէ գործնում ժամանակիս տիրող մտքերի վերայ: Ինչպէս որ և ոչ որ իրան հաշիւ չէ տալիս օրի մասին, որ միշտ շնչումէ ինքը: Սակայն ներկայումս բոլոր գործաւորների մէջ տարածուած միտքը շատ գեղեցիկ և խաղիւն ուշագրութեան արժանի միտք է: Անցած գնացած ժամանակներում գործաւորները ժողովրդի վերին դասակարգի հոգաբարձութեան տակ էին: Վիւղացին, գործաւորը լուռ ու մուռջ հնազանդուներ իւր ճակատագրին, որ դատապարտուներ նորան մինչև ի մահը գիւղացի կամ գործաւոր մնալու: Այն ժամանակ շատ բնական էր լինում, որ կալուածատերը, իրան ծառայողներին աշխատանք տալով, պէտք է որքան և իցէ իշխանութիւն ու նկնար նոցա վերայ և հարկաւոր եղած ժամանակը անօգնական չի թողէր նոցա:

Բացի գորանից տերութիւնն էլ իւր կողմանէ օգնութիւն էր հասցնում, այժմս անգամ կարող էր լսել ձեր գործաւորներից յետագայ աւածը, լիօ աղքատանոցները շուններուն համար չեն հիմնուած: Այժմեան ժամանակս գործաւորների մէջ ուրիշ ուղղութիւն է տիրապետում: Այժմ գործաւորը շուններուն է թողնում աղքատանոցները, իսկ ինքը նախամեծար

ե. Համարում, ձերու թիւնը իւր սեփական օջաղի, իւր կնկայ և զլսակաց մօտ անցնելէ: Վորձաւորը ոչ յքին յէինչ պարտական չէ: Ինքը իրաւ համար աղայ է: և աննայն փորձանքից ինքը լպէտք է իրան պղտակէ: ասա այս անձնական պատասխանովն թիւնը եղել այժմ: (տիրապետող գաղափարը: Պորձաւորը նորքատանցներ չէ: ու գում, այլ ընկերութիւնք փոխադարձական օգնութեան համար: որպէս զի հիւանդութեան ժամանակ իւր ընկերների օգնութեամբ կարող լինի դժուար դրութիւնից երանել: Պորձաւորը իրանից խնայելով աւելցրած կօպէկները բերում ձգում և պահպանողական դանձանակի մեջ (сберегательная касса) որպէս զի ձերութեան ժամանակ մի որ և իցէ ապրելու միջոց ունենայ, կամ անլիս է ապահովացուցիչ ընկերութեան (страховое общество), որ իւր մեանելուց յետոյ կնկայ դրութիւնը որքան և իցէ ապահոված լինի: Մարիւլ իւր աշխատութեամբ և ոչ յքից կսխտեմ չունենալ, ասա ժամանակակից գորձաւորի խորը հպարտութիւնը և փառանքութիւնը: Մ) դ տիրապետող գաղափարն է ժողովրդական գրատուններ հիմնելու պատճառը ևս: Երկրորդուրդի գորձաւոր գասակարգը ցանկանում է իւր սեփական կարողութեամբ կրթութիւն ստանալ, առանց ուրիշների օգնականութեան: Եւ զան զմտադրարտար զո՛ւմ զպրտաստան զայ

Պորձաւորը հասկացել է, որ հանգանակի (складчина) գորձադրութեամբ մի մի կօպէկից կարելի է ասպին գումարներ կազմել, նա լու իմանում է, որ իւր աշխատութեամբ ապրող մարդը ոչ յքի սգնականութեան կարօտ չէ: Մ, հայն առաջին միտքը, որ առիթ է եղել ժողովրդական գրատուններ հիմնելու: Մ, ելցրէք գորա վերայ և այն, որ ժողովուրդը արդէն հասկացել է անհրաժեշտ հարկաւորութիւնը հասարակական ժողովներին, ուր որ աղքատները և հարստականները միջոց ունենային մեկ մեկու հետ մօտենալու: հասկացել է, որ ժողովրդական գրատունները և հրապարակական ընթերցանութիւնքը ձեռնարկ են ապրածելու այն եղբայրութիւնը, որ

մենք յեղափոխութեան ժամանակ փառաւորապէս դրու մենք հանարակահան արձաններէ վերայ, և որ աւելի բարեք կը լինենք եթէ դրովմէնք մեր սրտի խորքումը ասոյ՝ յայտնուի Վործարհր դասակարգի այդ շարժողութիւնը աւելի եղանակազան երկիր շնորոգ: Եթէ դուք համազգաց լինէք անդ հային ժողովներուն — ասում են ռմանք — շուտ կը վերանորոգվին Ատիօրինեան կլումերը: Մի վախենաք, մենք բնականութեամբ չունինք Ֆրանսիային հաւատարելութեամբ ուղում մեր միայն որ մեր գործերը մենք քննենք և հասարակութեամբ որ վերաբերվումէ վաճառքին, այդպիսի բան ամենեւին չկայի գտնել եւ չեմ տեսնում: Չեմ բան, որ մեր այսանց ժողովներու պահիմով պահպան զօրքին հրամայում լինէր պահպանութեամբ և որ Ալեքսանդր բնակիչքը, երկիրը կրելով անդ հային ստորապահութեանից, հային փակուհին իրանց աներուսէ Բայց մի և նոյն ժամանակ մենք հաւաքուիլ ենք նոյն իսկ դահլիճում, որտեղից անհրճն առտ յեղափոխութեանը: Այս լինելէ անտեղ սկսաւ յեղափոխութեանը 1789 թուականին, բայց այնու ամենայնի գանունեցաւ այնքան խոհեմ և խելացի կանազարիչ, որ չվախեցաւ նշանակել ազգային ժողովի համար նոյն դահլիճը, որի միակ անունը անգամ սարսափ էր բերում մեր նախորդներու վերայ: Գործնից ամենեւին չէ հետևում, որ յեղափոխութեան յիշատակը մեր մաքից միանգամայն զրոյշվելու անհետոցել է, ոչ ոչ նաքա, որնք այս դահլիճում երգողեցան Ֆրանսիային ազատութեան համար մեններու, անբրովմէն անպահան մեր սրտերի մեջ և եղև են մեզ համար ճշմարիտ և սիրելի նախնիք: Մալուէ, Բարնով, Միւսօր, Բայլի, դուք, որ հարածող և դահլիճ չէիք, այլ հալածուել ներից, զոհ և նահատակ ազատութեան, — դուք էք մեր հայրերը: Այն պատմութեանը, որ մենք վայելում ենք այժմ ձեր փառքն ու պարծանքն է, ինչու որ դուք ձեզ արեան գնովը գնեցիք մեզ համար այդ ազատութեանը: յեղափոխութեանը ծագումէ միայն այն ժամանակ, երբ դր անգը ուղում

ևն քրքրել այն իրաւունքը, որից նա գրկուած է, որը նորան չեն տալիս, և ոչ թէ այն ժամանակ, երբ որ նա արդէն վայելուակ իւր ստացած իրաւունքը Մեծ անիս և վայելուակ մի որ և իցէ իրաւունք, արդէն դու այդ իրաւունքովը լիտուծն շափաւոր և եթէ իմ հասակս անելի շափաւորութիւն չդնէք վերաս, հաւանակած է, որ ևս անուել խճհեմ կը լինէի (ենթադրելով անշուշտ, որ ևս խճհեմ եմ) և կը մտածէի, որ ևս ազատ և անձնիշխան եմ անելու, ինչ որ կամիմ, պատասխանատուութիւնը իմ անձիս վերայ անելով։ Սեր վայելած ազատութիւնը այն ազատութիւնն է, որին ցանկանում են վերոյիշած անուամիտ անձինքը։ Այդ այն ազատութիւնը չէ, որ կարծիր գլխարկով, ազրը ևն ունի, արեան հեղեղներ է թափում։ Այլ մեր ազատութիւնը այն գործարգութի մայրն է, որ անբնական ամբողջ գիշերը նստուակ իւր զանակների փորձքի մօտ, որ պաշտպանում է խղճմանքի ազատութիւնը և բազմապատկելով դարձնելով թիւր, տարածուակ լուսաւորութիւն և բարձրութիւն։ Այդպիսի ազատութեան ենք ցանկանում, և անպատճառ լիովին ևն քրքրել արեւ մենք և ինչ ենք ազատում անգանից։ Այր որ ևս ասում են մենք, փոքր ինչ նմանում են Սոցիալիս, որ ասում էր չմենք պատերազմեցիւք, թէ և ինքը, ինչպէս յայտնուեցաւ յետոյ, բանակի մի անկիւնում գոճ եկած պահուել էր, այն ինչ նորա ընկերները ծածկովում են թշնամու հետ։ Սակայն եթէ կարտութիւն լինէր իմ ծառայութեան, ևս մեծաւ սերտութեամբ պատրաստ էի ծառայելու, և սիւ Շարգանք գիտէր որտեղ եմ ևս։ Այն փի իրաւունք սենիմ անելու, որ ես էլ պատկանում էի ներգործող գնդին, և իրաւասէս կարող եմ պարծենալ մեր յաղթանակներով։

Այսպիսի աստիճան իմ համար իմ անհատական զիջումը չի լինում։

Այսպիսի հիմնելու փամանակ առաջ ու առաջ հարկանք

է հաւաքել մի քանի գրեանք և սող տալու պատրաստ ան-
 ձինք: Այլ տրտալում այդ խնդիրը գլուխ հանելու համար մե-
 ծաւեծ զժողովութիւնք շեղաւ, այդպիսի օգտաւէտ գործի հա-
 մար չէ տնօր չկայ այստեղ: Աշխարհի պայմանը գրատուն հիմ-
 նելու հարկաւոր է մի այնպիսի նախանդամ ընտրել, որի
 վերայ հասարակութիւնը հաստատութիւն ունենար և որի
 անունը կարողանար գրծշակի տեղ բռնել: Բայդ կողմանէ ևս
 Այլ տրտալը բախտաւոր գտնուեցաւ, մեր արած ընտրողութիւ-
 նից էլ յաջողակ ընտրողութիւն կարելի չէր անել: «Magaz-
 zin pittoresque» (Կարծական շտեմարան) ամսագրի խմբագրին
 մենք նախանդամ ընտրեցինք: Զապիւ թէ գտնուի Պրան-
 սիայում մի տասը տարեկան երեսայ, մի քառասուն տարեկան
 մարդ, մի կնամարդ, (ևս չեմ համարձակուաւ որոշել տարե-
 քը), որոնք իրանց բարոյական և մտաւորական զարգացմամբ
 պարտական չլինէին «Magazin pittoresque» ամսագրին: Այլ
 մի բան Պրանսիայում այնքան տարածած չէ կրթութիւն, որ-
 քան այդ պատուական գիրքը, որ երեսայք այնպիսի զուար-
 ճութեամբ են կարդում, որ խրաքանչիւրը նոցանից անտ վեր-
 ջին գլխացաւութիւն է պատճառում իւր ծնողաց հպարտ
 հպարտ հարցնելով, եկեա՛ իմ սիրելի «Magazin pittoresque» ը-
 Վոր տարին մտեցածին պէս ծնողքը զաւակներին ընծայ տա-
 լու համար գնումն գրեանք: Բննայն խելացի մայր առաջ ու
 առաջ իւր ընծայի համար առած գիրքը քննութեան պակ է
 ձգում և յետոյ տեսնելով որ բարոյականութեան ընդդէմ
 բան չկայ այդ գրքի մէջ, տալիս է իւր փոքրիկ օրդաւն կամ
 աղջկան, այլապէս, առանց այդ քննութեան, նա երբէք յանձ-
 նառու չի լինի նոցա ձեռքը գրեանք տալու: Բայց «Magaz-
 zin pittoresque» ամսնէին այդպիսի ծնողական գրաքննութեան
 օակ չէ ընկնում, պատճառ որ ամենքեան առաջուց հաւա-
 տացած են, որ դա բարոյական և խրատական գիրք է: Մենք
 այնպէս ընտելացած ենք այդ գրքին, որ ասեա թէ դա ինքն
 ըստ ինքեան բնականօրբար երեան է գալիս: Սովորութիւնը

մարդուս պսկերատէ քան զմեզ: Այժմէ մենք լաւ մտածէինք,
կը տեսնէինք և կը հասկանայինք, որ այդ գրքի հրատարակու-
նու ժամերը կարողացաւ մեր գերդաստաններէ մտերիմ բարե-
կամը դառնալ այն պատճառով, որ նորա հրատարակիչը, զո-
հելով իւր սննդը այդ գործին, անխնայաբար և մտադրութեամբ
ուրանու մէք երեկոյցոց հոգեկան զարգացումը: Այդ գիրքը
որ հիմն դրաւ ազգային կրթութեան, Արամատարում, երեկոյ
տեղ բռնելու է ժամանակակից պատմութեան մէջ, և ամենե-
ւին զարմանալի է, որ հարիւր տարուց յետոյ մեր անկանի
գրատունու, որ մինչև այն ժամանակ թաւախանալէս կընդար-
ձակուի, մի փոքուտը արձան կը կանգնեցնեն Վրդաբոյճ շար-
գունին նորա ծառայութեանցը համար (ևս, անտարակոյս, միայն
մի գնելով և ինայելով նորա համեստութեան, ասացի հարիւր
տարուց յետոյ): Մի գիտե՛, գուցէ ժամանակով մի չարգան-
եան փողոց ևս կը լինի Արամատարում: Այժմէ փողոցները սուր-
բերի անունով են անուանում, գորա պատճառը այն է, որ
սուրբերը ճշմարտութեան տիրոջան էին դարձել, սիրել և
բարեյական խրատներ էին տուել մեր նախորդներուն: Եսկ
չարգունը մեր նախանդամը, մի թէ նա երեքուստարուայ մի-
ջոցում այլուպէս էր ներգործել և բարիչ նպատակի ձեր ծա-
ռայելէ ինչ միջոցաւ որ զգրումն սրբ միջոցման միջոցս զայն
«**Սորանից յետոյ**» են կը քննեմ յետագայ խնդիրը: Ենչ
է հարկաւոր մեզ անել Մերտալում, ազգային գրատունն ունե-
նալը համար: Պիտոյ է իւրաքանչիւրը մեզանից մասնակից
լինի նորա հիմնարկութեանը, ըստ որում մենք ենք: Ար-
տալը զորք, են և իւրաքանչիւրը մեզանից: Կարելի է ասել,
որ նախ և անաջ հարկաւոր է գրեանք հաւաքելէ: Զապա մի
լաւ և ուշադրութեամբ որոնեցէք ձեր ամեն մէջ մեզ համա-
տի եմ, որ ձեր մտ կան գրեանք: Մինի մտ կը գտանուի
Պատմութիւն Տիրանստի, միւսին Պատմութիւն յեղատու-
տութեան, երրորդի, վերջուպէս, մի չ՝ Եղեցոյց ժամգարանից:
«**Ուղեցոյցն**» էլ կարող է օգտակար լինել նորան ուղ որ կա-

մենու մէջ իննստասիրի և թանգարանի մէջի՝ հարցասիրութեան
 արժանի բաները։ Ամեն անակ զիրք մեզ պիտանի է։
 Սակայն գուցէ ինձ այսպիսի նկատողութիւն անենէ՝ որ ք
 ինզրումէք մեզանից գրեանք։ Բայց ստացէք տեսնէք ինչ է
 ձեր գրատան նպատակը, ինչ քաղաքական և կրօնական հա-
 մոզմունք ունի գաւա։ Այդ նկատողութեանը իսկ այսպէս կը
 փատասխանենք մեր գրատունը մի մեծ դահլիճ է, որի մէջ
 արիւնք բան չկայ, բայց եթէ պահարաններ, մէջը գրեանք
 գարած։ Այժմ պահարանները տեսակ տեսակ գոյններին կարելի
 է քաղաքական և կրօնական նշանակութիւն տալ, ապա ուրեմն
 մեր գրատունը բնա համոզմունք չունի։ Այսց մենք այս-
 տեղ խօսում ենք ոչ պահարանների, այլ գրատունը կառավա-
 րողների վերայ։ Մի գուցէ միտք ունիք քաղաքական մըտ-
 քեր տարածելու։ — «Լճեննին ոչ»։ — «Այժմ այդպէս է,
 ապա ուրեմն ինչի՞ համար էք հիմնում այդ գրատունը»։
 — «Կորա համար, որ ամեն մարդ հնար ունենայ ինքնակր-
 թութեանը պարագայը, ասանալով գրատանից այնպիսի գր-
 եանք, որոնք կարող էին նորան այդ միտքներն հասցնել»։
 — «Ե՛րբ այդ անկարելի է»։ Ինչ հակառակն, շատ լաւ կա-
 րելի է միայն Ֆրանսիայումը սովոր են կարծել, որ եթէ
 մենք պարագում մի որ և իցէ հանրաշահ գործով, այդ նշա-
 նակումէ, որ նա մտքումը գրել է այդ միջոցով քսակը լցնել
 իւր քաղաքակիցներին արծաթովը։ Յայտնի բան է, ժամանա-
 կով այդ տեսակ կարծիքները կանհետանան։ — «Կրօնական
 գրեանք էլ ընդունումէք», գուցէ հարցնեն ինձ։ Այս կը պա-
 տասխանենք. «Կո՛ն, որ յունական բառը թագցնումէ մեզա-
 նից»։ Ինչ կտակարանի ուղիղ պտուղաբանութիւնը։ Այժմ
 որ քին կտակարանը «բիրլիս» չանուանէին, այլ հասարակա-
 քար անուանէին «գիրք», որ է բիրլիս բառի տառական թարգ-
 մանութիւնը, այն ժամանակ ամեն մարդ էլ կը հասկանար,
 որ ոչ մի գրատուն արժանաւորութիւն չունի առանց այդ գր-
 քին, որ իւր բովանդակութեամբ նախամեծար է ամենայն գր-

քերից: Աթէ անիք դուք Վշեաբան, Վոստիւտ, Վնեւոն,
Սասսիլեոն, տուէք մեզ այդ գրեանքը: Մենք շնք ընդու-
նիւ միայն այնպիսի գրեանք, որոնց մէջ պարտեանակլումն կրո-
նական բանակոլութիւնք մենք շնք սիրով վիճարանու-
թիւն, թէ և նա լինէր աստուածաբանական, և ցանկանու-
մենք միայն, որ մեր մէջ թագաւորէր խաղաղութիւնք:

Ինչ որ վերաբերումէ այն գրքերին, որոնք քաղաքական
ներկայ հարցերովն են զբաղուած, մենք այդ տեսակ գրեանքն
էլ շնք ընդունիլ: Բայց եթէ Մժտէսկիե կամ ուրիշ քա-
ղաքական դիտութեան վերաբերեալ լաւ լաւ գրեանք ունիք,
ուզարկեցէք մեզ մօտ: Վուցէ՛ այստեղ լինի՛ այնպիսի ծերա-
ցած զինուորական, որին անաջնան ժամանակը առաւել լաւ
է թվում, քան թէ՛ այժմեան, երբ պատերազմական յաղ-
թութեանց վերայ էլ ուշ չեն դարձնում: Եթէ նա ունի
«Պատմութիւն Տէրութեան» կամ «Հաղթութիւնք և Վշ-
խարհակոլութիւնք», թող բերի՛ մեզ մօտ, նա, գուցէ՛ թէ,
իւր գրքի միջնորդութեամբ համախոհներ ևս գտնի:

Արեսս գարձնեմ դէպի աւելի խաղաղասէր մարդիկը: Աթէ
այս ժողովումը կան այնպէսները, որոնք կարծումեն, թէ քա-
ղաքական տնտեսութեամբ կարելի է զարմաւ տանել բոլոր ըն-
կերավարչական ցաւերին, թող ուրեմն բերեն մեր գրատունը
քաղաքական տնտեսութեան վերաբերեալ գրեանք: Մենք ու-
րախութեամբ կրնգունենք ամեն գիրք, որ կարող է կարգալ
օրինաւոր մարդը և կարող է առանց երկիւզի տալ իւր կնոջն
ու երեխայոցը կարգալու:

Բայց մեզ միմիայն գրեանք չեն պէտք, մեզ հարկաւոր է
նմանապէս և փող: Մենք այդ կը հաւաքենք ասորագրու-
թեամբ: Արատունք առանց գրացուցակի մի և նոյն է: Թէ
մարմինը առանց հոգու, ուստի մեզ հարկաւոր է գրացուցակ
չինել, բայց դորա համար էլ փող պէտք է: Վուք փող տուէք
մեզ, և կը տեսնէք ինչպէս լաւ յառաջ կերթայ մեր գրա-
տունը: Արք որ գրատունը բոլորովն կը հիմնուի, երբ որ

դուք կասէք, «գրատուն ունինք, այդ իմ շնորհքով գլուխ եկաւ, իմ փողի շնորհքով, այդ ինձ է պատկանում», այն ժամանակ մենք մեր բոլոր ցանկութիւնքը կատարուած կը համարենք, ըստ որում մեր փափաքն էլ միայն այն է, որ գրատունը ձեր սեփականութիւնը լինի, և որքան առաւել ձեռքնտու և մասնակից լինիք այդ գրատան հիմնարկութեան յաջողապէս գլուխ գալուն, թէ նիւթական և թէ բարոյական կողմանէ, այնքան ևս մեծ տեղիք տուած կը լինիք մեզ ուրախանալու և երախտագէտ լինելու:

Եւ ժամ խօսինք զորս օգտաւետութեան մասին: Ժողովըրգական գրատունները անշուշտ ամենայն տեղ էլ օգտաւետ են: Եւ այց այդ գրատունները, նայելով թէ ինչ տեղ են հիմնած նորա, կարող են և շատ և սակաւ օգուտ բերել: Այժմէ ես խօսէի Երևանումը, կասէի, որ տարազագործութիւնը մեծ օգուտ կարող էր ստանալ այն տեղ, երբ ժողովրդի մէջ գիտութիւն տարածուէր: Եւ այց արդեօք Ս Երևալը ինչ օգուտ կրստանար ժողովրդական գրատուն հիմնելուց:

Եւ ժամ Գրանսխացոց մէջ քաղաքները զարդարելու մի նոր ցանկութիւն է երևում. կարծեմ Ս Երևան ևս ազատ չի մընայ այդ վարակաւոր ակտից: Եւ կարծիքով մի առանձին հարկաւորութիւն չկայ մեր քաղաքի փողոցները լայնացնելու. քամին կարող է աղատ խաղալ և այժմեանների մէջ: Եւ այց եթէ չինէին լաւ սալայատակներ և ջրմուղներ, այդ բոլորովին ուրիշ բան է. դորա բնդդէմ ես ոչինչ չունիմ ասելու: Եւ այց Ս Երևալը իւր միակ ջրմուղների և սալայատակների լաւութեամբը չի կարող երկրորդ Պարիզ լինել: Ս Երևալը չի կարող տարազագործութեան կենտրոն լինել, պատճառ, նա իւր մտակալքումը ոչ գետ, ոչ ջրանցք, ոչ հանքածուխ ունի. նորա ճակատին գրուած է, որ նա միայն օտարազգիների համար մի խաղող բնակութեան տեղ: (Օտարեկրացիքը, ինչպէս նաև իրանք Գրանսխացիքը, խաղաղ կենանքը մայրաքաղաքի շուկից զերազատ համարելով, այստեղ գտնուածն այն բոլոր բա-

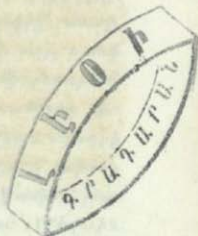
ները, որ մարգուս հաճոյական են — գեղեցիկ ճեմելիքներ և հոյակապ ծառատաններ: Ա՛րքայր ոչ մի ուրիշ բանի կարօտութիւն չունի, բայց միայն մտաւոր կերակուրի: Գուցէ մի քանիսը կարծեն, թէ ես այն պատճառով եմ այսպէս ասում, որ ես ինքս պրօֆեսսօր և բանասէր եմ: Ա՛յո՛, ճշմարիտ է, ես ասումեմ այն պատճառով, որ այդ գործը իմ արհեստին է վերաբերում: Ա՛յժէ ես սկսէի խօսիլ մի այլ արհեստի վերայ, զուք անշուշտ իրաւունք կունենայիք ասելու ինձ, թէ ես այնպէս բանի վերայ եմ խօսում, որի հետ ամենին ծանօթ չեմ ինքս:

Ա՛հա այսպէս, ես ասումեմ, որ եթէ Ա՛րքայրու՛մը աւելի շատ միջոց լինէր մեր մատաղ դասակների կրթութեան և մեր գերդաստանների զբաղմունքը օգտաւէտ կացուցանելու համար, այդ մի շատ բուրան կը լինէր: Ա՛յսպիսի նպատակի հասնելու համար հարկաւոր է միմիայն փոքր ինչ աշխուժութիւն ունենալ:

Ճողովուրդական գրատունը կը լինի սկիզբը, գրատունը կը տարածէ ընթերցանութեան փափաք, իսկ ընթերցանութիւնը յառաջ կը բերէ հրապարակական գաստխօսութիւնք: Ա՛րքայրու՛մը շատ ուսումնական անձինք կան, որոնց կարող էք ձեր կողմը քարշել ձեր նպատակին ծառայեցնելու համար: Ա՛րքայն վստահարար և ազատօրէն գործ տեսէք: Ա՛հա, օրինակի համար, այստեղի լիցէօնի պրօֆեսսօրներից մինին հրաւիրումն Փարիզ, որ երթայ Սօրբօնումը հրապարակական գաս կարգայ Ս՛Ղ դարու կանանց կրթութեան վերայ: Ա՛յժէ ես իշխանութիւն ունենայի, այսօր իսկ հրաման կը տայի այդ պրօֆեսսօրին, թէ քո դասերը առաջ Ա՛րքայրու՛մը կարգաւ, յետոյ մեր փշրանքը տար տուր Փարիզին: Ա՛յլ ուրիշ պրօֆեսսօր, գարձեալ Ա՛րքայի լիցէօնի, թարգմանեւ է Գրօտի «Յունաստանի պատմութիւնը», որ բազկանումն 18 հատորից: Ա՛յդ աշխատութիւնը լրագործելու համար հարկաւոր է եղել զարմանալի եռանդ ու տաղանդ: Ա՛յժէ պ. Ասղու չի կար-

դալ մեզ համար Հունաց պատմութիւն: Պ. Արուան, որ ճանաչումէ Սերսալին աւելի լաւ, քան թէ Ս. Կ. և Ս. Ա. Ա. ուղղութիւնները, մի թէ Սերսալի փողոցների մասին հարցասիրելի դասեր չի կարգալ մեզ համար: Մեր մեջ էլի շատ ծոյլ ուսումնականներ կը գտնուին, որոնց կարող ենք ծառայեցնել ընդհանուրի օգուտին: Ահա այսպէս դուք կը կենդանացնէք հասարակութեան թմրացած կեանքը, կը զարգացնէք նորա սերը դէպի այս փոքրիկ հայրենիքը, որ ստիպումէ աւելի սաստիկ սիրել մեծը. առաջ ու առաջ պէտք է վերսալցի լինել և ապա ֆրանսիացի:

Այս եկայ մնացի Սերսալում այն նպատակով, որ երեսուն տարուայ աշխատութիւններիցս յետոյ փոքր ինչ հանգըստանամ այս տեղ: Այս այժմ ունիմ մի ցանկութիւն, կեանքիս վերջին օրերը, վաղուցուայ մարդոց նման, լաւ բարեկամների մեջ անցընել: Բայց եթէ կարծէք, որ իմ ծառայութիւնը կարող է ձեզ օգուտ բերել, խնդրեմ ընդունէք իմ պատրաստականութիւնը, ես ձերն եմ: Այս միշտ ինձ համար բախաւորութիւն կը համարեմ ծառայել ազգային կրթութեան և աղատութեան, որոնք միշտ ինձ համար անգին են եղել և որոնց ես պատրաստ եմ ուրախութեամբ նուիրել կեանքիս մնացած օրերը և իմ բոլոր զօրութիւնը:

1866 թուականի Համարների մէկի մէջ տպած էին մեր յետագայ խնդիրը և առաջարկութիւնը ան բոլոր ազգս.

«Ամենախոնարհ խնդիր բոլոր Հայազգի վիճակաւոր առաջնորդներին, հոգևոր և աշխարհական զանազան ազգային ժողովներին և ընկերութիւններին, գրասանց կառավարիչներին և տէրերին, գրավաճառներին, տպագրատան տէրերին և կառավարիչներին, օրագիրներին, ամսագիրներին (հանդէսներին) տէրերին և տնօրէններին, մանաւանդ ամենայն ուսումնական և ուսումնասէր հայերին:

«Այս միտք ունիմ և աշխատումեմ տպել (եթէ Աստուած աջողի) մէկ ընդհանուր Հայերէն ցուցակ, հայերէն լեզուաւ տպած բոլոր գրաւոր աշխատութեանց: Այսպիսի ցուցակը պէտք է իւրեան մէջ պարունակէ Ա. Բոլոր ուր և ինչ ժամանակ և իցէ տպած, հին թէ նոր, հայ մատենաների, օրագիրների, լրագիրների, ամսագիրների, օրացոյցների, գրացուցակների, բրօշուրների, տպած տետրակների, վայելագորութեան օրինակների և երաժշտական խաղերի վերնագիրները, (մականգիրները), ինչպէս որ ներքեւումը գրած է օրինակի համար: Բ. Հայերէն մականգիրներով տպած պատկերների ստորագրութիւնը, զոր օրինակ Ա. արդանայ, Տիգրանայ, Հայկայ և այլն և այլն, նոցա խորհուրդը, մեծութիւնը, հեղինակի և փորագրողի անունը, երբ և ուր տեղ է տպած, ինչ արժէ, ո՞ւր տեղից կարելի է գնել: Գ. Համառօտ պատմութիւնը, տեղեկութիւնները և հասցէները (վերջինը հայերէն և գաղղիերէն լեզուաւ), բոլոր անցեալ և այժմեան հայ խորհրդագրութեանց (հանդիսից, ամսագրից) և օրագրից և տպագրատանց, վերջինը թէ Հայոց և թէ օտարազգի, ուր որ կայ կամ եղել է տպագրութիւն հայերէն լեզուաւ: Դ. Վերաւոր և ձեռագիր պաշտօնները, որ տեղից որ կարելի լինի քաղել վերոյիշեալ Ա. Բ. և Գ. մէջ նշանակուած տեղեկութեանց համար ծանօթութիւնքը: Ե. Հասցէքը բոլոր գրավաճառներին, կամ որոնց գրատանը վաճառվումն հայոց գրեանք: Զ. Համառօտ ծանօթութիւնք և հասցէքը բոլոր

Հայոց տղայոց և աղջկանց ուսումնարանների, [թէ մեծերի և
թէ փոքրների:

«Մ. յայտի ծանօթութեանց մէջը բաւական է, որ պարու-
նակուած լինէր ամենայն վարժարանի և ուսումնարանի մասին,
որքան դասատուն և աշակերտ կայ, ինչ առարկաներ կամ գի-
տութիւններ են ուսանում աշակերտները, ինչ գիրքերով կամ
տետրակներով (գրքի մակնունը կամ տետրակի շարագրողի
անունը). ուր տեղ է վարժարանը, այսինքն գիւղի կամ քա-
ղաքի, դաւառի, նահանգի, փողոցի և տանտիրոջ անունները,
որ թագաւորութեան մէջն է և որ գլխաւոր քաղաքներից
(գիւղի և գիւղաքաղաքների ուսումնարանները) որքան Ուու-
սաց վերստ է կամ Յրանսզի լիէջ:

«Յուցակը կը տպուի Հաշուագրի (դաւթարի) ձևով, օրի-
նակի համար այսպէս.

«ՍՍՏՈՒՄԾԵՐԸՆՈՒԹԻՒՆ, ԿԵՄ ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ, ԿԵՄ ԹԵՏՐՈՆ
ԿԵՄ ՄԵԹԵՄԵԹԻԿՍ.»

«Շրապ Հոգւոյ, «ես լոյս եկայ աշխարհ, որ ամեն, ով որ
ինձի հաւատայ, խաւարի մէջ չմնայ»: Հովհաննէս Եւ. 1. 46:
Երկրորդ տպագրութիւն Կ. Պօլիս, 'ի Տպարանի Ե. Չըրչի,
1856. 24ածալ, երես 36:

Շուշանիկ գուսար մեծին Սարգանայ Հայոց սպարա-
պետի: Ողբերգութիւն ազգային պատմութենից, բաժանած
երեք հանգիսի վրայ. գործ Հակոբբայ Կարինեանց. 1860.
Թիֆլիզ. 'ի Հայ Տպարանի Գարրիէլի Մեկքումեանց և
Համբարձումայ Լեֆիաճեանց. Ցածալ (Տ. 8 երես 73):

Թուարանութիւն յերկուս գիրս բաժանեալ 'ի հայր Սու-
քիաս վարդապետէ Եղամալեան, 'ի հայրապետութեան Տ.
Պուկասու Հայոց կաթուղիկոսի յամի Տեառն 1781 'ի մարտի
8 և 'ի թուականութեան Հայոց ՈւՄՂ. 'ի Սենէտիկ, 'ի Տպար-
անի Գեմետրեայ Թեոդոսեանց. Ցածալ, երես 521:

Յուցակը կը տպուի մօտ 1200 օրինակ, որ մի կամ երկու
օրինակ ձրի ուղարկուի բոլոր հայ վիճակաւոր առաջնորդնե-
րին, վանքերին, ուսումնարաններին, ժողովներին հոգեւոր և

աշխարհական, դանադան սագգային և ուսումնական ընկերութեանց, խմբագրութեանց և գրախաճառներին: Տպագրութեան ձևը կը լինի ինչպէս որ ՚ի վերոյ նշանակեալ է, և այնպիսի թղթի վերայ որ ժամանակով կամեցողք կարողանայ մէլանով աւելցնել պակասը կամ ազգել սխալը 1, 2, 3, 4 և 5 էջերը կը լինին այն նպատակաւ որ գրախաճառները կամ գրատուն ունեցողները և այլն կարողանան խրեանց համար գործ ածել և 1, 2, 3 և 4 էջերի մէջ խրեանց մտեղած գրեանց անունները կամ ծանօթութիւնները նշանակել: Օ կնի ամենայն բաժանմանց, զոր օրինակ Աստուածաբանութեան, գրամագիտութեան, բնագիտութեան և այլն և այլն, կը լինի թողած 2դ մինչև 8 սպիտակ, անտիպ թերթ, որ մէջը մտածանութիւն նորոտիպ կամ պակաս գրեանց վերնագիրները: Ի Սրովհետև չկայ ոչ մի տեղ մէկ սագգային գրատուն, ուր որ հաւաքուած լինէր բոլոր հայերէն լեզուա սպած գրեանքը և այլն և այլն, վասն որոյ ևս պարտաւոր եմ դիմել խնդրանք այն պատուելի անձանց, միարանութեանց և ընկերութեանց, որանց անունները յիշել եմ նամակիս ճակատագրումը: Եւ Վերջինները հաւաքելիս լաւ կը լինէր հետևել, փոքր ՚ի շատէ, մէկ կարգի, զոր օրինակ բաւական կը լինէր աղբիւրները բաժանուէին 12 կարգ. աստուածաբանութիւն, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, բնագիտութիւն, մատենութիւն, գաստիարակութիւն, լեզուագիտութիւն, երգեր, թատրոնական շարժարութիւն, բժշկականութիւն, փիլիսոփայութիւն, ճանապարհորդութիւն և խառն գրեանք: Բայց եթէ որ և իցէ զժուարութիւն պատշաճ կարգաւ գրելու աղբիւրները, երեքրեմ խառն գրել, եւ ինքս կարգի կը զնեմ, միմայն գրածը մէլանով և պարզ լինի: Եւ ինչպէս որ յայտնի է հայ տպագրութիւնը հաստատուեցան 1565 Մենէտիկ, յետոյ նոյն տեղ շարք Մխիթարեանց 1715. 1567 Վ. Պոլիս. 1584 շում, 1616 Էմբերդ, 1624 Սիւրան, 1633 Փարիզ, 1640 Տուրան, 1660 Վնասերտամ (Վնասերտամ), 1673 Ուարսէլ, 1680 Լէիպցիգ, 1690 Պարսէա, 1713 Վարկամա և Մադրաս, 1770 Լեմբարդի,

1780 Պետերբուրգ, 1790 Վոր Վախիջևան, 1793 Լժտեր-
խան, յետոյ թիֆլիզ, Ե ուշի և այլն և այլն: Ար ցանկայի,
որ բազմ հայ սպագրաստանց պատմութեան հետ կարողանայի
ցոյց տալ նոցա մէջ տպած գրեանց վերնագիրները և թէ ո՞ր
կը գտանուին և քանի օրինակ այն գրեանցից, որոնք տպած
են մինչև 1830 թիւը և մանաւանդ որոնք հաղուագիւտ են:
1830 Վմանապէս հայ հանդիսից պատմութեան հետ շատ կը
ցանկայի ցոյց տալ այն նշանաւոր հատուածները կամ շարա-
գրութիւնները, որոնք սպագրային գրականութեան մէջ ունին
խորհուրդ, առանձին տպուած չեն, այլ գտանուուեն այս կամ
այն հանդիսի մէջ: Օ, որ օրինակ «Առունկ» ամսօրեայ հան-
դիսի մէջ, 1863 ամի, տպուած են Արարակետ վարդապետ
Ե ահնադարեանցի գաղղիւրէն գրած «Նրագիր շայոց պատ-
մութիւնի» թարգմանութիւնը. ժամանակագրութիւնը Պետրոս
Գի. Սարգիս Գիլաննցի. Յովսէփ Աթուղիկոս Երզում-
եանցի յիշատակարանը. Բորի-բեգ և Գի.բի և այլն և այլն:
1 Վէննա և Վ կնէտիկ տպած մատենից ցուցակները ունիմ
և շունեցած ծանօթութիւնքս նոցա մասին յոյս ունիմ ստա-
նալ շարք Սխիթարեանց երկու միարանութիւններից, վասն
որոյ կամեցողներուն օգնել ինձ, կը ծանուցանեմ, որ Վ կն-
նայի և Վ կնէտիկոյ գրեանց ցուցակը շուղարկեն, բացի գորա-
նից կը խնդրեմ որոնք հայ գրեանց, հանդիսից և այլն ցու-
ցակները և ծանօթութիւնները, ինչպէս որ վերևը գրել եմ:
2 «Հենկերի Bibliotheca orientalis» Վ կննայի և Վ կնէտիկոյ
շարք Սխիթարեանց, Լնժիսեանցի և Վ աղարեանց ուսում-
նարանի ցուցակները ունիմ, նմանապէս գրած աղբիւրներ,
որոնք հաւաքել եմ 1865 թուականին Ճանապարհորդելուս
Վներին, Վ կննա, Վ կնէտիկ, շոսմ, Պօլիս, Տիֆլիս, Սոս-
կուա և այլն, բայց դոցա մէջ պարունակուած աղբիւրները բա-
նական չեն իմ սրագրամանայիս համար:
3 Այս անկարգ եմ համարում ասել, թէ որքան հարկաւոր
է մեզ ամենայն կողմանէ մի այսպիսի տպած ցուցակ, վասն
որոյ յուսով եմ, որ ամենայն խելացի հայ, որի սրտումը ու-
ման կայծը հանդած չէ և որի ինկթը կարող է զանազանել

ուեր սպիտակից, կ'օգնէ ինձ այս գործի մասին, ըստ չափու
կարողութեան:

«Նուսալով, որ խնդիրքիս կատարողներ կը գտնուին, նշա-
նակումեմ հասցէս: Միքայէլ Մեսրոպեան Միանարեանցին,
Սուսիա, քաղաք Պետերբուրգ, Միքայէլեան հրապարակումը,
Չէրբինի տանը № 2—3, բնակարան № 5:

Michel Miansaroff St. Pétersbourg, place Michel, maison
№ 2—3 de Gerbinne, log № 5.

Михайлу Месроповичу Мянсарову, въ С.-Петербурѣ,
на Михайловской площади, въ домѣ № 2—3, Жербина,
кв. № 5.

Թէև մի քանի տեղերից ուսումնասիրական պատրաստակա-
նութեամբ ստացանք պատասխան, բայց մեր յոյժը աւելի մեծ
էր: Ա՛նկտիկից Միսիթարեան միաբանութեան վարդապետ
Ս. Ա՛ւստը Ալիշանեան երևելի և քաջահմուտ ուսումնա-
կանը, շալէպէն Պ. Քուրքճիանովը, Օւքաթմարու սիրու-
գեան ուսումնարանի թուարանութեան վարժապետ Միքայէլ
Քուշարեանցը և Ասզարեանց Ղեմարանի վարժապետ և պա-
տուական հեղինակ Մմբատ Շահապիզեանը ըստ կարողութեան
օգնեցին մեզ, բայց նոցա ուղարկած արխիւրները բաւական չը-
համարելով, կրկին տպեցինք մեր խնդիրքը մեր այժմեան հաս-
ցէով: Ինչ որ հաւաքել, ստացել ենք և ինչ որ կտանանք
այսուհետև, նոյնը առաջարկելու ենք մեր հասարակութեան,
չնորհակալութեամբ յիշելով անունները այն պատուարժան
անձանց, որոնք ձեռնառու կը լինին մեզ մեր ձեռնարկութեան
վախճան տալու:

Այլի մի քանի խօսք.

ա. Սենք չունինք մի կանոնաւոր և ընդարձակ բառարան
գաղղիերէնից հայերէն, որի մէջ պարունակուած լինէին բոլոր
գիտութեանց զանազան ճիւղերը և առհասարակ ուսումնական
բառեր ևս: Ըյսպիսի բառարան շինելու ժամանակ պէտք է
օրինակ առնուլ Վաղղիացոց բառարանը Ախտրէի և գաղ-
ղիերէնից գերմաներէն, գաղղիերէնից անգղիերէն և գաղղիե-
րէնից ռուսերէն ամենանոր և ընդարձակագոյն բառարանները:

Եթէ տպուէր մի այսպիսի բառարան 12—16 ֆրանք գինն, վեց հազար օրինակը դիւրաւ կը տարածուէր մեր ազգի մէջ երեք կամ չորս տարուայ միջոցում: Գերմաներէնից էլ հայերէնը շատ հարկաւոր է մեզ և այդ գործը լուսապէս կարող էր կատարել Ալէնայի Սիիթարեան Սիարանութիւնը: Սեզ նախապէս և առաւելապէս կարևոր են բառարաններ եւրոպական լեզուներից հայերէն, պատճառ, մենք նոյնանից պէտք է սովորենք, նոցա լեզուներից պէտք է թարգմանենք, և ոչ թէ նոքա սովորեն մեզանից:

բ. Ալէնայի շարք Սիիթարեանք և ուրիշ որ և իցէ անձինք մեծ օգուտ կը բերէին, եթէ թարգմանէին գերմաներէնից Լաստէրլէնի առողջապահութիւնը (PHIGENA), Ֆրէմի և Ֆրէնդէլի անասնոց և թռչնոց ստորագրութիւնը և կենսագրութիւնը պատկերներով միասին, Ֆօքի անատոմիքական տախտակները ստորագրութեամբ միասին, Գանօի, Եամէնի և Ալիւնէրի ֆիզիկան, շարգվիգի գրուածքը, Ալէնկէի առողջապահութիւնը, Լիբիխի շարագրութիւնքը, Լիւիսի ֆիզիոլոգիան, նմանապէս Մօլէշօտիւնը, Սօսմէսլէրիւնը, Սէվօրիւնը, Սէլէիւնը, Ֆօխտիւնը և այլն: Ֆայց ամենից առաջ նախամեծարարար հարկաւոր է թարգմանել Լաստէրլէնի առողջապահութիւնը, մարմնամարզութեան (ժիմնաստիկ) ընդարձակ սկզբունք և մանաւանդ ընդարձակ բառարաններ գաղղիերէնից հայերէն և գերմաներէնից հայերէն:

գ. Որովհետև ուսուերէն լեզուով տպած գրքերից օգուտ քաղել կարող են միմիայն ուսանողանկ շայերը, որոնք գիտեն ուսնաց լեզուն, ուստի ցանկալի էր, որ «Սէլիտէլ» (УЧИТЕЛЕ, ուսուցիչ) օրագրի, Ֆրէմի, Ֆրէնդէլի, Սօսմէսլէրի, Գանօի, Եամէնի և Ալիւնէրի, Լիբիխի, Լիւիսի, Սէլէի, Սէվօրէի, Սարշի, Աէտլէի, Օննգէրի, Սէվէլի և սոցա նման ուսուերէն թարգմանած շարագրութիւնքը լինէին Սոսստանի մէջ եղած ազգային ուսումնարանների գրատանց մէջ ամենից քանի մի օրինակ, գոնէ երկու երկու:

Պետերբուրգի գրաֆաճառներից կարելի է գիտել:

Якову Алексѣевичу Исакову, въ книжный магазинъ, въ С.-Петербургѣ, въ Гостинномъ дворѣ, № 24.

Въ книжный магазинъ Базунова, на Невскомъ проспектѣ, у Казанскаго моста, д. Ольхиной.

Въ Русскую книжную торговлю, (бывшая Тиблена) на Невскомъ проспектѣ, въ домѣ Армянской церкви.

Ս Էննայի, Ս Ենէտիկի և Փարիզու տիպ հայ գրեանքը կարելի է բերել առած Խաակովի միջնորդութեամբ, բայց առաւել լաւ կը լինէր, գիտել օղղակի Հարց Միտիթարեանց գործակատարներին Ս. Պոլիս կամ Ս Էննա և Ս Ենէտիկ:

Wien, An die Hochwürdigen Mechitaristen Congregation, Mechitaristien Gasse, № 4, Neubau, Josephstadt.

Venise, Venezia, Congregazione Mechitaristica, S. Lazzaro.

Բայց մեզ առաւել հարկաւոր է բարեկարգել մեր ազգային ուսումնարաններն կառավարութիւնը այն հիմքերի և հաստարանների վերայ, որ կառուցել է մեր ժամանակի դաստիարակութեան գիտութիւնը, և կազմել վարժապետական դպրոցներ, բարեկարգելով մի և նոյն ժամանակ հասարակ դպրոցները, բայց այնպէս, որպէս կարգադրած և բարեկարգած են Վերմանիայի, Հէլվեցիայի, Բելգիայի, Վանեմարկայի, Լնդլիայի և Ֆրանսայի դպրոցները: Եյս անհրաժեշտ հարկաւորութիւնը դարման անող և վարժապետական դպրոցներ կանոնաւոր կերպով հիմնող կաթողիկոսը Սրբայն Սեպրուպի հետ կը յիշուի ազգային երախտագէտ յիշողութեան և ազգային պատմութեան մէջ: Հայտ ունիմք մեր Վեորգ Աթոցիկոսը կաշխատէ կատարել այդ ազգի ամենագլխաւոր և անհրաժեշտ հարկաւորութիւնը: Եզգի մէջ նա կարող է գտանել միջոց և գործիքներ, եթէ միմիայն ձեռնամուխ լինի այդ հարցին անկեղծ սիրով, ջերմեանով և խիստ անհրաժեշտ կամքով:

Մերոյն Մեթոդեան Միմնարեանց

БЕКЕТОВЪ. Ботаническія ботан. М. 1858. Ц. 1 р.
 — Ръководство къ ботаникѣ. Т. 1. Сиб. 1884. Ц. 4 р.
 — Ръководство о землѣ, воздухѣ и водѣ. Сиб. 2 р.
 Сиб. 1864. Ц. 50 к.
 ПЕРМЪ. Миссъ въ видѣ, въ томъ числѣ и оземляго и
 нил. Перев. Н. Стрѣкова. Ц. 5 р.
 — Изслѣдованіе о землѣ, воздухѣ и водѣ. Миссъ.
 ПЕРМЪ и ПЕРМЪ. Ръководство о землѣ, воздухѣ и водѣ.
 Ц. 1 р. 75 к.

Науки математическія.

Н. Стрѣкова. Сиб. 1867. Ц. 5 р.
 ПЕРМЪ. Изслѣдованіе о землѣ, воздухѣ и водѣ.
 Перев. ПЕРМЪ. Ц. 75 к.
 ПЕРМЪ. Изслѣдованіе о землѣ, воздухѣ и водѣ.
 Перев. ПЕРМЪ. Ц. 75 к.

Механика. Астрономія.

АРАГО. Общепопятная Астрономія. 4 т. Спб. 1861. Ц. 12 р.
 — Избранныя статьи изъ записокъ о научн. пред-
 метахъ. Перев. и изд. подъ ред. Хотинскаго. Сиб. 1866.
 2 т. Ц. 4 р. 50 к.

ВОЛЕНСЬ. Руководство къ астрономической географіи.
 Ц. 60 к.

МАСЕ. Дѣдушкина Ариѳметика. М. 1864. Ц. 40 к.

МИТЧЕЛЬ. Небесныя свѣтила и планетныя и заздныя
 міры. М. 1860. Ц. 1 р.

ПАУЛЬСОНЪ. Ариѳметика по способу Грубе. Сиб. Изд.
 5. 1866. Ц. 60 к.

ПИСАРЕВСКІЙ. Общепопятная механика, примѣненная
 къ сельскому хозяйству, промышленности и домоводству.
 2 т. Сиб. 1854. Ц. 3 р.

Науки естественныя.

АКСАКОВЪ, С. Записки объ уженіи рыбы, съ примѣ-
 чаніями Рулье. М. 1856. Ц. 1 р. 50 к.

АУЭРСВАЛЬДЪ и РОССМЕСЛЕРЪ. Ботаническія ботан.
 Перев. Бекетова. Сиб. 1865. Ц. 3 р. 50 к. 2 изд.

- БЕКЕТОВЪ. Ботаническія бесѣды. М. 1858. Ц. 1 р.
- Курсъ ботаники. Т. I. Спб. 1864. Ц. 4 р.
- 50 коп.
- Бесѣды о землѣ, воздухѣ и разн. твар. 2 ч. Спб. 1864. Ц. 50 к.
- БРЕМЪ. Жизнь птицъ, для домашняго и семейнаго чтенія. Перев. Н. Страхова. Ц. 5 р.
- Илюстрированная жизнь животныхъ, 4 т. Млекопитающія и птицы. Ц. 2 р.
- БРЕНДЕЛЬ и БРЕМЪ. Разсказы о жизни животныхъ. Ц. 1 р. 75 к.
- БРЕМЪ и РОССМЕСЛЕРЪ. Львеныя животныя, звѣри, птицы и пресмыкающіяся. Съ 20 грав. и 71 рис. Перев. Н. Страхова. Спб. 1867. Ц. 5 р.
- БИША. Физиологическія изслѣдованія о жизни и смерти. Перев. примѣч. и изд. А. Бибикова. Ц. 1 р. 75 к.
- БОКЪ. Атласъ анатоміи человѣка, съ объяснит. текстомъ. Спб. 1864. Ц. 12 р.
- БЮЦНЕРЪ. Физиологическія картины. Изд. 2. М. 1866. Ц. 1 р. 50 к.
- ВАГНЕРЪ. Изъ природы. Разсказы для дѣтей по Вагнеру. 2 вып. Ц. 1 р. 25 к.
- ВИРХОВЪ. Четыре лекціи о жизни и болѣзненномъ состояніи. Спб. 1865. Ц. 50 к.
- Сборникъ статей по естествознанію и медицинѣ. Ц. 1 р.
- ВИРХОВЪ, Клодь-Бернаръ, Мошоттъ, Пидерить, Вагнеръ. Общій выводъ положительнаго метода. Сборникъ статей. Перев. изд. и редак. Н. Неклюдова. Спб. 1866. Ц. 1 р. 25 к.
- ВУНДТЪ. Душа человѣка и животныхъ. Т. I. Ц. 3 р.
- Руководство къ физиологіи человѣка. 2 вып. Ц. 1 р. 50 к.
- Гнѣзда, норы и логовища, постройки возводимыя безъ помощи рукъ, съ описаніемъ образа жизни, нравовъ, привычекъ и выходчивости животныхъ. Съ 130 рисунками. Перев. Страхова. Спб. 1866. Вып. I. Ц. полнаго соч. 6 р.
- ГАНО. Полный курсъ физики. Изд. Павленкова. Спб. 1866. Ц. 4 р.
- ГАРТВИГЪ. Тропическій міръ въ очеркахъ животной и растительной жизни. М. 1853. Ц. 2 р. 50 к.

- ГАРТВИГЪ. Природа и человекъ на крайнемъ Северѣ. Ц. 2 р.
- Чудеса подземнаго міра. Спб. 1866 г. Ц. 2 р. 50 к.
- Единство мірозданія. М. 1865. Ц. 1 р. 50 к.
- Море и его жизнь. М. 1864. Ц. 2 р.
- ГАРТИНГЪ. Очерки природы. Ц. 1 р. 50 к.
- ГЕКСЛИ. О положеніи человека въ ряду органическихъ существъ. Перев. съ англ. Бекетова. Спб. Ц. 3 р.
- Уроки элементарной физиологии. Перев. съ англ. Петрова. предисловіе Д. И. Писарева. Спб. 1867. Ц. 2 р.
- ГЕРЦЕГИ. Женщина въ физиологическомъ, патологическомъ и нравственномъ отношеніяхъ. Ц. 2 р.
- ГЕРМАНЪ. Учебникъ физиологии. Перев. проф. Съченова. Ц. 2 р.
- ГОФМАНЪ. Введеніе къ изученію современной химіи. Спб. 1867. Ц. 1 р. 25 к.
- ГУМБОЛЬДТЪ. Космосъ. Опытъ физическаго міроописанія. 4 т. М. 1862—64. Ц. 7 р.
- Картины природы, съ предисловіемъ Рулье. М. 1862. Ц. 3 р.
- ДАРВИНЪ. Путешествіе вокругъ свѣта на кораблѣ Бизъ. Съ портретомъ Дарвина. 2 т. Ц. 2 р. 50 к.
- Краткій очеркъ теоріи Дарвина, съ фотограф. карточ. Дарвина. Ц. 1 р.
- О происхожденіи видовъ въ царствахъ животномъ и растительномъ путемъ и естеств. подбора родичей. Спб. 1864. Ц. 2 р. 50 к.
- ДЖОНСОНЪ. Химическія свидѣнія о различныхъ предметахъ изъ вседневной жизни. Пер. подъ ред. Ходнева. 2 ч. Спб. 1858. Ц. 2 р.
- ЕГЕРЪ. Микроскопическій міръ. Популярное описаніе явленій и формъ, открытыхъ микроскопомъ. Перев. съ примѣч. Бекетова. Спб. 1866—67. Ц. 3 р. 20 к.
- ЖАМЕНЪ и ВЮЛЬНЕРЪ. Полный курсъ физика. Пер. Филиппова. Спб. 1864—66. Ц. за 3 т. 10 р.
- КАВАНИСЪ. Отношенія между физическою и нравственною природою человека, съ прибавл. Значеніе Каваниса въ наукѣ о человекѣ. П. А. Бибилова. Спб. 1865. Ц. 1 р. 50 к.
- КАТРАФЖЪ. Превращенія въ мірѣ о животныхъ. Пер. Хотинскаго. Спб. 1859. Ц. 1 р.

- КЕТЛЕ.** Соціальная система и законы ея управляющіе. Спб. 1867. Ц. 1 р. 25 к.
- КВЕНШТЕДТЪ.** Начальныя основанія минералогіи. Пер. подъ ред. Пузыревскаго. Спб. 1861. Ц. 1 р. 25 к.
- КЛЕНКЕ.** Практическое прим. естеств. наукъ къ требованіямъ личнаго существованія. М. 1866 г. 3 вып. Ц. 1 р. 25 к.
- КЭРБИ и СЮНЕН.** Общая естеств. исторія насѣкомыхъ, содержащая въ себѣ подробное описаніе вредныхъ и полезныхъ насѣкомыхъ. Перев. А. Минъ. М. 1863 г. Ц. 2 р. 50 к.
- ЛЕФЛЕРЪ.** Популярное изложеніе началъ химіи и физики въ примѣненіи къ сельскому хозяйству. Спб. 1863. Ц. 50 к.
- ЛИВИХЪ.** Химія въ приложеніи къ земледѣлію и физиологіи растеній, Перев. Ильенкова. Брауншвейгъ, 1864. Ц. 4 р. 50 к.
- Письма о химіи. Перев. подъ ред. Алексѣева. 2 т. 1861. Ц. 4 р.
- Супъ для грудныхъ дѣтей. Ц. 25 к.
- Основной законъ земледѣлія. Ц. 10 к.
- Индукція и дедукція. Ц. 25 к.
- Бэконъ Веруламскій и методъ естествознанія. Ц. 30 к.
- ЛЬЮИСЪ.** Физиологія обыденной жизни. Перев. съ англійскаго проф. Рачинскаго и Борзенкова. Изд. 3. М. 1864. Ц. 3 р.
- На берегу моря. Зоологическіе этюды. Перев. Мина. М. 1862. Ц. 2 р.
- ЛЯЙЭЛЛЬ.** Древность человѣка. Перев. Ковалевскаго. Спб. 1864. Ц. 2 р. 50 к.
- МАРШЪ.** Человѣкъ и природа, или вліяніе человѣка на измѣненіе физико географическихъ условій природы. Пер. съ англійскаго. Спб. 1866. Ц. 3 р.
- МАССЕ.** Исторія кусочка хлѣба. Описаніе жизни человѣка и животныхъ. М. 1865. Ц. 1 р. 20 к.
- Слуги желудка. Исторія пяти чувствъ. Спб. 1865 г.
- МИХАЙЛОВЪ.** Учебный зоологическій атласъ. Ц. 1 р. 25 к.
- МОЛЕШОТЪ.** Естествознаніе и медицина. (Рѣчь). Ц. 50 к.
- Физиологическая лекція (о крови и кровяныхъ шарикахъ). Ц. 40 к.

- МОЛЕСЮТЪ. Ученіе о пищѣ, общепонятно изложенное. Спб. 1863. Ц. 1 р.
- Физиологическіе эскизы. М. 1863. Ц. 1 р. 25 к.
- Вращеніе жизни въ природѣ. Спб. 1867. Ц. 1 р. 25 к.
- МОРИ. Физическая географія моря. М. 1861. Ц. 2 р.
- МЮЛЛЕРЪ, Карлъ. Миръ растений. Опытъ космической ботаники. Спб. 1863. Ц. 3 р. 50 к.
- МЮЛЛЕРЪ, Іоганнъ. Учебникъ космической физики. Спб. 1860. Ц. 5 р.
- ОДЛИНГЪ. Животная химія. Ц.
- РЕКЛАМЪ. Питаніе и выборъ пищи, по возрастамъ, временамъ года, занятіямъ и состоянію здоровья. Общепонятное изложеніе. Спб. 1865. Ц. 35 к.
- РОСМЕСЛЕРЪ. Очеркъ исторіи земнаго шара. 2 ч. Ц. 2 р. 50 к.
- Лѣсъ. Изд. В. Ковалевскаго. Спб. 1866. Ц. 4 р.
- Вода. Спб. 1863. Ц. 4 р.
- Очеркъ исторіи земнаго шара. Спб. Ц. 2 р. 50 к.
- Значеніе естественныхъ наукъ въ образованіи и преподаваніи ихъ въ школахъ. Спб. 1864. Ц. 65 к.
- РОМЛЕ. Ученіе Дарвина о происхожденіи видовъ (популярно изложенное). Изд. Глазунова. М. 1865. Ц. 1 р. 50 к.
- РУДОЛЬФЪ. Картины растительности земнаго шара. Сост. А. Бекетовъ. Т. I. М. 1861. Ц. 2 р. 50 к.
- РУССДОРФЪ и МАЗГУСЪ. Начальныя основанія физиологии и зоологии. Спб. 1860. Ц. 2 р. 50 к.
- СЭВОРИ. Жизнь и смерть. Ц. 40 к.
- ТИНДАЛЬ. Теплота разсматриваемая какъ родъ движенія. Спб. 1864. Ц. 3 р.
- Альпійскіе ледники. Перв. Рачинскаго. Ц. 2 р. 50 к.
- Устройство вселенной. Ц. 20 к.
- Лучи свѣта и теплоты. Ц. 50 к.
- УЛЭ. Химія кухни. 3 вып. Ц. 60 к.
- ФАРАДЕЙ. Силы природы и ихъ соотношеніе. Спб. 1865. Ц. 75 к.
- Исторія свѣчки. Ц. 80 к.
- ФИЦРОЙ. Практическая метеорологія. Ц. 2 р.
- ФОХТЪ. Чтеніе о полезныхъ и вредныхъ животныхъ. Ц. 60 к.
- Человѣкъ и мѣсто его въ природѣ. Ц. за 2 т. 3 р. 50 к.

- ФОХТЪ. Статьи по естествовѣдѣнію. Ц. 75 к.
 — Физиологическія письма. Спб. 1864. Ц. 3 р. 30 к.
 — II Зоологическіе очерки, или старое и новое изъ
 жизни людей и животныхъ. Т. I. Спб. 1864. Ц. 1 р. 50 к.
 — Человѣкъ, мѣсто его въ мірозданіи. Спб. 1864.
 Ц. 2 р. 1881.
 — Руководство къ геологіи. Спб. 1865. Ц. 14 р.
 — Естественная исторія мірозданія. Спб. 1863.
 Ц. 2 р.
 ФРАНКЛИНЪ, Д. Естественная исторія и рассказы.
 2 т. Спб. 1862. Ц. 6 р.
 ФЛУРАНСЪ. Объ инстинктѣ и умѣ животныхъ. Спб.
 1852. Ц. 60 к.
 ХЛѢБНИКОВЪ. Физика земнаго шара. О явленіяхъ,
 производимыхъ на земномъ шарѣ теплотою. Спб. 1866.
 Ц. 3 р. 50 к.
 ШВАННЪ. Анатомія человѣческаго тѣла, популярное
 изложеніе, съ 55 политипажами. Изд. Н. Тиблена. Ц. 75 к.
 ШЛЕЙДЕНЪ. Море. Жизнь въ морѣ и у моря. Перев.
 съ нѣмецкаго Ольхина, съ болѣе 100 рисунк. Спб. 1867.
 Ц. 3 р. 50 к.
 ШМИДТЪ. Очеркъ метеорологіи. Ц. 1 р. 25 к.
 ЭНГЕЛЬГАРДТЪ. Сборникъ общепонятныхъ статей по
 естествознанію: О самозарожденіи, броженіи и гніеніи.
 Спб. 1867. Ц. 75 к.

II Науки естественныя (прикладныя).

Технологія.

- АВДБЕВЪ. Руководство къ устройству фермъ и веде-
 нію въ нихъ хозяйства. Спб. 1863. Ц. 1 р.
 БИБЛИОТЕКА техническихъ и промышленныхъ произ-
 водствъ: Ч. I. Бумага, книгопечатаніе, гравированіе и ли-
 тографія. Ч. II. Стенографія, дагеротипъ, фотографія, по-
 рохъ и др. Ч. III. Воздухоплаваніе, пароходы и желѣзныя
 дороги. Ч. IV. Строительныя ремесла, гончарное и сте-

клянное производства. Ч. V. Прядение и тканье. Ч. VI. Земледѣіе. Ч. VII. Обработка сельско-хозяйственныхъ продуктовъ. За всѣ части вмѣстѣ 5 р., отдѣльно по 1 р.

БАУМЕЙСТЕРЪ. О содержаніи и разведеніи домашнихъ животныхъ. 3 ч. Ц. 3 р.

ВАГНЕРЪ. Технологія по Вагнеру, пер. Менделѣва. Вып. I. Производство муки, хлѣба и крахмала. Спб. 1862. Ц. 2 р. Вып. II. Сахарное производство. Ц. 2 р. Вып. III. Производство винограднаго вина, пива, спирта и алкоольтрия. Ц. 3 р.

ВИТТЪ. Пиво и его приготовленіе. Спб. 1863. Ц. 1 р. 50 к.

ГАММЪ, д-ръ. Винный погребокъ, или открытіе такъ называемыхъ секретныхъ рецептовъ, какъ готовить всякаго рода спирты, водки, летучія масла, искусственныя вина и вообще составныя напитки. М. 1865. Ц. 2 р.

КИТТАРЫ. Публичный курсъ товаровѣднія. Ц. 90 к.

ЛЕЙХЪ. Правила составленія употребительнѣйшихъ въ строительномъ искусствѣ мастикъ или киттовъ, известковыхъ растворовъ и искусственныхъ камней и массъ, съ описаніемъ нѣкоторыхъ способовъ производства самыми дешевыми средствами. Перев. съ нѣмец., съ 4 чертеж. Спб. 1856. Ц. 50 к.

ЛИВИХЪ, Ю. Основный законъ земледѣія и его вліяніе на благосостояніе массъ. Ц. 10 к.

— Письма о нынѣшнемъ состояніи сельскаго хозяйства. Ц. 1 р.

ЛЮКАСЪ. Огородничество. М. 1860. Ц. 2 р.

РУССКІЙ Ремесленникъ. Журналъ издаваемый въ С.-Петербургѣ. Годовая цѣна 12 р.

СЕМЕЙНЫЙ столъ. Поваренная книга. Сост. С. Роговская. Спб. 1865. Ц. 2 р.

ПОДАРОКЪ молодымъ хозяйкамъ — рецептъ ежедневныхъ обѣдовъ на цѣлый годъ и 1500 описаній домашнихъ запасовъ и разныхъ кушаньевъ, съ подробнымъ указаніемъ выдачи для нихъ провизіи мѣрою и вѣсомъ. Сост. Е. М...цъ. Спб. 1866. 8°. 522 стр. Ц. 3 р.

СКОБЛИКОВЪ. Кожевенное производство. Ц. 2 р. 50 к.

СОВѢТОВЪ. Пивоваренное производство. Ц. 50 к.

Сельское хозяйство.

Цветоводство, садоводство, огородничество, лесоводство и зоотехнія.

БИРНБАУМЪ. Руководство къ сельскому хозяйству. Ч. I. Общая. Спб. 1863. Ц. 1 р. 75 к.

— Почвовѣденіе и климатологія. Спб. 1864. Ц. 1 р.

ВИТВИЦКІЙ. Практическое пчеловодство. 5 ч. Спб. 1861. Ц. 4 р.

ВОЛЬФЪ. Руководство къ химическому изслѣдованію сельско-хозяйственныхъ продуктовъ. Ц. 50 к.

ДМИТРИЕВЪ. Практическое руководство къ измѣренію земель. Спб. 1862. Ц. 1 р. 50 к.

ЖУРДЬЕ. Наставленіе земледѣльцу. Спб. 1860. Ц. 1 р.

МУРАТОВЪ. Огороды, садъ и цвѣтники, практическое руководство огородничества, садоводства и цвѣтоводства, съ 125 рисунками. М. 1866. Ц. 3 р.

ПРЕОБРАЖЕНСКІЙ. Общепонятное руководство къ практическому сельскому хозяйству. Спб. 1864. 8 ч. Ц. 12 р.

— Руководство къ разведенію гусей. М. 1861. Ц. 60 к.

— Руководство къ разведенію утокъ. М. 1862. Ц. 75 к.

— Руков. къ разведенію куръ, пѣтуховъ и капуновъ. Ц. 1 р.

РЕГО, Э. Э. Руководство къ изученію садоводства и огородничества. 3 изд. Спб. 1866. Ц. 2 р. 50 к.

РУКОВОДСТВО къ вытапливанію и очищенію сала, дѣланію салныхъ, стеариновыхъ, восковыхъ и другихъ свѣчей, и варенію всѣхъ сортовъ мыла. Сост. А. А.—въ. Изд. 2, съ 53 чертежами. Спб. 1856. Ц. 75 к.

СКВОРЦОВЪ. Опытъ таксаціи и оцѣнки поземельныхъ угодій. М. 1862. Ц. 1 р. 50 к.

— Приготовительныя свѣдѣнія таксаціи. М. 1863. Ц. 1 р. 50 к.

СКОБЛИКОВЪ. Кожевенное производство. Ц. 2 р. 50 к.

СОВТОВЪ. О разведеніи кормовыхъ травъ. М. 1860. Ц. 1 р.

— Пивоваренное производство. Ц. 50 к.

СТЕБУТЪ. Известь, какъ средство возстановленія плодородія почвы. Ц. 1 р. 50 к.

ТАМОЧКИНЪ. Техническій словарь (популярная технология) хозяйственной и фабричной обработки сельскихъ произведеній. 2 ч. Ц. 2 р.

ФАЛЕВИЧЪ. Лекціи о дренажѣ. Спб. 1860. Ц. 1 р.

ФИШЕРЪ. Общепонятное руководство къ рациональному уходу за садоводствомъ. М. 1862. Ц. 1 р. 25 к.

ФУКЕ. Удобренія почвы. Ц. 1 р. 25 к.

ШЕЛГУНОВЪ. Лѣсная технология. Спб. 1858. Ц. 3 р.

ШМИДТЪ. Ощеводство и шерстовѣдніе. Спб. 1863. Ц. 2 р.

Медицина.

Хирургія, гигиена, популярная медицина, фармація, терапия, патология, гимнастика и проч.

БЕРГЛИНДЪ. Врачебная гимнастика, по системѣ Линга. 2 ч. Спб. 1861 г. Ц. 2 р.

БИБЕРГАЙЛЬ, докторъ. Руководство къ педагогической гимнастикѣ. Ч. I. О свободныхъ движеніяхъ. М. 1867. 8. 139 стр. и 105 рисунок. Ц. 2 р.

БОКЪ. Книга о здоров. и больн. чловѣкѣ. Ц. 2 руб.

— Будьте здоровы. Популярныя медицинскія бесѣды. Спб. 1866 г. Ц. 1 р.

— Популярный лечебникъ. М. 1865. Ц. 1 р. 50 к.

ВЕСТЪ. Объ уходѣ за больными дѣтьми. Наставленія для матерей, нянекъ и воспитательницъ вообще. Спб. 1858. Ц. 60 к.

ГЕКСЛИ. Начальныя основанія сравнительной анатоміи. Спб. 1865. Ц. 2 р. 50 к.

ЕЛЬНИЦКИЙ. Обь отношеніи правительства къ проституціи, какъ источнику сифилиса. Ц. 30 к.

ЖОЗАНЪ. Преждевременное истощеніе челоѣка, зависящее отъ болѣзней половыхъ органовъ и мочевыхъ путей у мужчины и женщины. М. 1866. Ц. 3 р.

ЗУЭРЗЕНЪ. Руководство къ сохраненію зубовъ и уходъ за полостью рта. Пер. Гиригорна. Сиб. 1865. Ц. 75 к.

КЛЕВЕЗАЛЬ. Излеченіе гемороя и запора посредствомъ гимнастики. Сиб. 1866. Ц. 50 к.

КОМЪ. Уходъ за дѣтьми физиологической и нравственной. Перев. съ англ. 2 изд. Сиб. 1866. Ц. 1 р.

ЛАЗАРЕВИЧЪ. Изслѣдованіе живота беременныхъ женщинъ. Х. Ц. 2 р.

МАРТИНЪ. Атласъ акушерства. Ц. 8 р.

СЮЭРСЕНЪ. Руководство къ сохран. зубовъ. Ц. 50 к.

ФОГЕЛЬ. Тучность, ея причины, предотвращеніе и леченіе простыми діетическими средствами. Сиб. Ц. 50 к.

ШВАНКЪ. Краткая анатомія челоѣческаго тѣла. Общепонятное изложеніе, съ 35-ю политипажамми въ текстѣ. Ц. 75 к.

ШРЕЙБЕРЪ. Домашняя врачебная гимнастика. Сиб. 1860. Ц. 75 к.

ЭСТЕРЛЕНЪ. Челоѣкъ и сохраненіе его здоровья. Общепонятныя гигиеническія писъма. Пер. съ нѣм. Сиб. 1866. Ц. 2 р.

Географія.

Всеобщая, частная; путешествія, описанія, охотничьи рассказы.

ВАМБЕРИ. Путешествіе по Средней Азии. 1865. Ц. 1 р. 25 к.

ВЕРНЪ. Воздушное путешествіе чрезъ Африку (по Фергуссону). Сиб. 1865. Ц. 1 р.

ВСЕОБЩЕЕ ЗЕМЛЕОПИСАНІЕ. Географія для чтенія и справокъ, по плану Бланка, переделана и дополнена Дистервегомъ. 15 в. Цѣна полному сочиненію (24 вып.) 15 р.

ГЕРШТЕКЕРЪ. Вселенная. Разказы изъ физической, математической и политической географіи. Спб. 1863. Ц. 3 р. 50 к.

— Очерки дѣловой и прѣрѣчной жизни въ западной Америкѣ. Спб. 1866. Изд. Вольфа. Ц. 1 р. 50 к.

ГЕОГРАФИЧЕСКАГО РУССКАГО ОБЩЕСТВА ИЗДАНІЯ:

а) Географическо-статистическій словарь Россійской Имперіи. 3 т. 4 вып. буквы Нов—оя, по 75 к.

б) Записки общества по общей географіи. 1 т., съ 10-ю картами и планами. Ц. 2 р. По отдѣленію этнографіи 1 т. съ чертежами владовъ. Ц. 2 р.

в) Землеустройство Азіи Риттера: Кабулистанъ и Кафаристанъ съ примѣчаніями и дополненіями Григорьева, съ картою и двумя рисунками. Ц. 3 р.

ГОНЧАРОВЪ. Фрегатъ Палада. Очерки путешествія. Изд. 2-е. 2 т. Спб. 1862. Ц. 3 р.

ГРУБЕ. Географическіе очерки и картины. 1863. 7 вып. Ц. за вып. 75 к.

ГЮКЪ. Воспоминанія и путешествія по Татаріи. Спб. 1866. Ц. 1 р. 50 к.

ГЮКЪ и ГАБЭ. Путешествіе чрезъ Монголію въ Тибетъ, къ столицѣ Тале-ламы. Изд. Генриха. М. 1866. Ц. 1 р. 25 к.

ДАНИЕЛЬ. Учебная книга географіи. Перев. Корсакъ. М. 1863. Ц. 2 р. 50 к.

— Карты: а) Изданія русскаго географическаго общества Европейской Россіи и Кавказскаго края, на 12 листахъ, исправленная по 1867 годъ и съ нанесеніемъ всѣхъ телеграфныхъ линий и желѣзныхъ дорогъ. Ц. 8 р.

— Подробный Атласъ російской Имперіи А. Ильина. 3 вып. по 4 р.

— Учебный географическій атласъ, хромолитогравированный. 8 листовъ. Ц. 2 р.

— Стѣнная учебная карта Палестины, раскрашенная. Ц. 50 к.

- КОРНЕЛЬ. Начальный курсъ географіи по американской методѣ. Спб. 1866. Ц. 1 р. съ атласомъ.
- КЭНЪ. Путешествіе въ полярныя страны. Спб. 1866. Ц. 3 руб.
- МАЙНЪ-РИДЪ. Охотникъ за растениями. Спб. 1863. Ц. 1 р. 25 к.
- Охотничьи рассказы изъ жизни африканскихъ и американскихъ обитателей. 3 т. Спб. 1864. Ц. 6 р.
- Изгнаники въ лѣсу. 2-е изд. Спб. 1863. Ц. 1 р. 25 к.
- МАКСИМОВЪ. Годъ на Сѣверѣ. Спб. 1864. Ц. 2 р. 50 к.
- На Востокѣ. Поѣздка на Амуръ. Спб. 1864. Ц. 2 р. 50 к.
- РИТТЕРЪ. Общее землевѣдѣніе. М. 1864. Ц. 1 р.
- Исторія землевѣдѣнія и открытія по этому предмету. Спб. 1864. Ц. 1 р. 25 к.
- Европа. М. 1864. Ц. 2 р.
- СЕМЕНОВЪ. Уроки географіи. Приготовительный курсъ. Суша, вода и воздухъ. Изд. 3-е. Спб. 1863. Ц. 50 к.
- Годъ 2 й. Ц. 50 к.
- Отечествовѣдѣніе. Россія. по рассказамъ путешественниковъ и ученымъ изслѣдованіямъ. Вып. 1. Спб. 1864. Ц. 70 к.
- СИМАШКО. Географическій атласъ. Ц. 3 р. 60 к.
- Словарь географическо-статистическій Россійской Имперіи. Изд. геогр. общества, подъ ред. Семенова. Выпуски 1 до 7. Ц. каждому выпуску 75 к.
- ФИШЕЛЯ. Государственный строй Англіи.
- ФОШЕ. (Леонъ). Очерки Англіи. Спб. 1863. Ц. 2 р.
- ФРОБЕЛЬ. Америка, ея жизнь и природа. М. 1866. Ц. 3 р.
- ФРОЛОВЪ. Магазинъ землевѣдѣнія и путешествій. Географическій сборникъ. 6 т. Спб. 1866. Ц. 18 р.

Науки социальныя.

Статистика и этнографія.

БЛОККЪ. Сравнительное обозрѣніе богатствъ и силъ Европейскихъ государствъ. Спб. 1863. Ц. 2 р. 75 к.

КЕТМЕ. Человѣкъ и развитіе его способностей. Опытъ общественной физики. Томъ 1. Спб. 1865. Ц. 1 р.

КОЛЬБЪ. Руководство къ сравнит. статистикѣ. Пер. А. Корсакова съ добавл. Изд. Н. Тиблина. 2. т. Спб. 1862. Ц. 3 р. 50 к.

— Первое дополненіе къ сравнительной статистикѣ. Сост. Корсакъ. Ц. 1 р. 50 к. Обѣ вмѣстѣ 4 р. 50 к.

МАРО-де-ЖОННЕСЪ. Начальныя основанія статистики. М. 1860. Ц. 1 р. 25 к.

РЕНЕ-ЛЕФЕВРЪ. (Лабуле). Парижъ въ Америкѣ. Перев. съ франц. 12 изданія. Спб. 1865. Ц. 1 р. 25 к.

Сборникъ этнографическій, издаваемый русскимъ географическимъ обществомъ. В. I—V. Спб. 1858 — 62. Ц. каждому выпус. по 1 р. 50 к.

Исторія и біографія.

АВРААМЪ Линкольнъ и великая борьба Сѣверянъ съ Южанамъ, съ портретомъ Линкольна. Соч. М. Ланге. Спб. 1867. Ц. 1 р. 50 к.

БОГДАНОВИЧЪ. Исторія отечественной войны 1812 г. 1. 3 т. Спб. 1860. Ц. 10 р.

— Исторія войны 1814 г. 2 т. Ц. 4 р.

— Исторія 1813 г. 2. т. Спб. 1862. Ц. 7 р. 50 к.

БОКЛЪ. Исторія цивилизаціи въ Англіи. Изд. Н. Тиблена. 2 т. Спб. 1864. Ц. 4 р. 50 к.

ВАРДАНЪ Великій. Всеобщая исторія. Перев. съ армянскаго Эмина. М. 1861. Ц. 3 р.

ВАТТЪ Джемсъ. Очеркъ его жизни. Соч. Горна. Перев. съ нѣмец. Ц. 1 р.

ВЕБЕРЪ. Курсъ всеобщей исторіи. Перев. Корша. 4 т. 8 р. 20 к.

ВЕГНЕРЪ. Римъ. Начало, распространіе и паденіе всемирной монархіи римлянъ. 2 т. Спб. 1864. Ц. 7 р.

— Эллада. Картины древней Греціи, ея религія, могущество и просвѣщеніе. 2 т. Спб. Ц. 3 р. 50 к.

ВЕЙСЕРЪ. Картинный атласъ всемирной исторіи. Объяснит. текстъ въ историч. и худож. отнош., сост. д-ромъ Мерцемъ. Переводъ П. Евстафьева. Томъ I. Исторія древняго міра. Спб. 1866. Подписн. цѣна полнаго соч. въ 3-хъ томахъ съ 150 рис. 30 р. Ц. кажд. отд. т. съ атлас. изъ 50 табл. 12 р., съ перес. 14 р.

ВОДОВОЗОВЪ. Разказы изъ русской исторіи. 2 вып. Ц. 1 р.

ВЫЗИНСКІЙ. Лордъ Маколей, его жизнь и сочиненія. Изд. Н. Тиблена. Спб. 1860. Ц. 60 к.

ВЪСТНИКЪ Европы за 1866 годъ. 4 книги, каждая 500 — 600 стр. Изд. М. Стасюлевичъ. Годовые изд. 8 р. Тоже за 1867 годъ.

ГАРНЬЕ-ПАЖЕ. Исторія революціи 1848 г. 3 т. Спб. 1864. Ц. 4 р.

ГЕВОНДЪ, Вардапетъ. Исторія халифовъ. Перев. съ арм. Паткановъ. Спб. 1862. Ц.

ГЕОРГЪ, Стефенсонъ. Соч. Горна. Перев. съ нѣмец. Ц. 1 р.

ГЕРДВИНУСЪ. Введеніе въ исторію XIX вѣка. Ц. 75 к.
— Исторія XIX вѣка отъ времени вѣнскаго конгресса. 3 т. Ц. 6 р. 75 к.

— Некрологъ Шюссера. Ц. 50 к.

ГЕТТНЕРЪ. Всеобщая исторія литературы XVIII в. Т. I. (Англійская литература). Изд. Н. Тиблена. Спб. 1863. Ц. 2 р.

— II т. Исторія всеобщей литературы XVIII в. Т. 2-й (исторія французской литературы). Изданіе О. Бакста. Ц. 2 р.

ГЕХТЪ, Э. Очеркъ исторіи еврейскаго народа отъ заключенія библии до нашихъ временъ. Спб. 1866. Ц. 1 р.

ГИЗО. Историческій очеркъ жизни Вашингтона. Исторія англійской революціи. 3 ч. Спб. 1860. Ц. 3 р.

— Исторія цивилизаціи въ Европѣ. 2-е изд. Н. Тиблена. Спб. 1864. Ц. 1 р.

— Исторія цивилизаціи во Франціи. Ч. 1. Спб. 1861. Ц. 3 р. 50 к.

— Исторія англійской революціи. Спб. 3 т. Ц. 3 р.

ГРАНОВСКІЙ. Собраніе сочиненій. 2 т. Спб. 1866 г. Ц. 2 р.

ГРУБЕ. Очерки изъ исторіи и народныхъ сказаній. 3 т. М. 1862—64. Ц. 3 р. 25 к.

ДИККЕНСЪ, Карль. Исторія Англій для дѣтей. Перев. Анны Зонтагъ. М. 1860. Ц. 2 р.

ДРАКЕ, Францъ. Соч. Горна. Переводъ съ нѣмецкаго. Ц. 1 р.

ДУБРОВИНЪ. Закавказье отъ 1803 — 1806. Спб. 1866. Ц. 3 р.

ДРЭПЕРЪ. Исторія умственнаго развитія Европы. 2 т. Спб. 1866. Ц. 4 р.

— Гражданское развитіе Америки. Спб. Ц. 1 р. 50 к.

ЕГИПШЕ, Варданетъ. Исторія борьбы армянъ съ Персіей, или война вартаніановъ, сподвижниковъ князя Варгана. V вѣка. Перев. съ армянс. П. Шантиевъ. Тифлисъ. 1853. Ц. 1 р.

ЕЗНИКЪ. Объ обученіи персидскихъ маговъ. V вѣка. Перев. съ арм. Эзовъ. Спб. 1858. Ц.

ЕРМОЛОВЪ. Записки съ приложеніемъ. М. 1864. Ц. 1 р. 55 к.

ЗИБЕЛЬ. Исторія французской революціи и ея времени. 3 ч. Спб. 1863. Ц. 4 р. 50 к.

ИЛОВАЙСКІЙ. Краткіе очерки русской исторіи. Спб. 1861. Ц. 90 к. Изд. 7.

— Сокращенное руководство къ русской исторіи. М. 1862. Ц. 40 к.

— Руководство къ всеобщей исторіи. 2 т. М. 1864. Ц. 1 р.

ИСТОРИКИ Византійскіе. 9 т. Ц. 13 р. 95 к.

- ДОРА Д'ИСТРИА. Женщина о женщинахъ. Ц. 1 р. 50 к.
- КАРАМЗИНЪ. Исторія государства Россійскаго. 3 тома и приложение. Изд. 5-е. Спб. 1845. Ц. 7 р.
- КАЗЕМЪ-БЕКЪ. Бабъ и бабиды. Религіозно-политическія смуты въ Персіи въ 1844—52. Ц. 1 р. 50 к.
- КАРЛЕЙЛЬ. Исторія французской революціи. М. 1856. Т. I. Ц. 1 р. 50 к.
- КАРРЕЛЬ (Арманъ). Исторія контръ-революціи въ Англіи. Съ біографіей автора. Изданіе Н. Тиблева. Ц. 1 р. 75 в.
- КОВАЛЕВСКІЙ. Графъ Блудовъ и его время. Спб. 1867. Ц. 3 р.
- ЛАМАНСКІЙ. Сербія и южно-славянскія провинці Австріи. Спб. 1864. Ц. 50 к.
- ЛЕЛЕВЕЛЬ. Польша и Испанія. Истор. между нами параллель. М. 1853. Ц. 40 к.
- Краткіе очерки исторіи польскаго народа. Спб. 1862. Ц. 1 р.
- МАКОЛЕЙ. Полное собраніе сочиненій. Пер. подъ редакціею Н. Тиблева и Н. Думшина. Т. I—XV. Спб. 1860—64. Ц. по 1 р. 50 коп., а 16-ый портретная галлерей изъ 200 портретовъ, стоитъ 6 р.
- МИНЬЕ. Жизнь Франклина. Спб. 1863. Ц. 75 к.
- Исторія Маріи Стюартъ. Спб. 1863. Ц. 2 р.
- Исторія французской революціи. Пер. подъ ред. и съ предисловіемъ К. Арсеньева. Съ приложеніемъ нѣкоторыхъ главъ изъ сочиненія Э. Кинэ «Революція». Изданіе Лихачевой и Сувориной. Т. I. Спб. 1866. Ц. 1 р. 50 к. Съ билет. на 2 т. Ц. 2 р. 50 к.
- МИШЛЕ. Исторія Франціи въ XVI вѣкѣ (эпоха возрожденія). Спб. 1862. Ц. 1 р.
- Реформа. (Изъ исторіи Франціи XVI вѣка). Спб. 1862. Ц. 1 р.
- МОДЕСТОВЪ. Тацитъ и его сочиненія. Спб. 1864 г. Ц. 1 р.
- МОИСЕЙ ХОРЕНСКІЙ. V вѣка. Исторія Арменіи. Перев. съ арм. Эмина. М. 1858. Ц. 3 р.
- МОИСЕЙ КАГАНКАТВАЦИ. Исторія Агванъ. IX вѣка. Перев. съ арм. Наткановъ. Спб. 1861. Ц.
- МУРАВЬЕВЪ. Тюрго, его административная и ученая дѣятельность. М. 1858. Ц. 1 р.

- НАПОЛЕОНЪ III-й (франц. импер.). Исторія Юлія Цезаря. 3 т. Ц. 10 р., съ картами 25 р.
- НЕЙМАНЪ. Исторія Американскихъ Соединенныхъ Штатовъ. Спб. 1864. Т. I. Ц. 2 р. 50 к.
- НЕРСЕСЪ ЛАМБРОНСКІЙ. XII вѣка, синодальное слово. Перев. съ арм. Эмина. М. 1865. Ц. 1 р. Перепечатано изъ «Православнаго Обзорія» за 1865 г. № 6.
- НЕРСЕСЪ КЛАЭНСКІЙ. Соборное посланіе къ армянскому народу и переписка съ византийскимъ императоромъ Мануиломъ Комненомъ и соборомъ Константинопольской церкви. Перев. съ армянскаго Худобашева, подъ заглавіемъ: «Историческіе памятники врученія армянской церкви XII столѣтія». Спб. 1847. Ц. 1 р.
- ПАТКАНЬЯНЪ. Опытъ исторіи династіи сасанидовъ по армянскимъ источникамъ. Спб. 1863. Ц.
- ПЕТРОВЪ. Войны Россіи съ Турціей и польскими конфедератами съ 1769—1774. Т. I. Ц. 2 р.
- ПЕТРУШЕВСКІЙ. Разсказы про старое время на Руси отъ начала русской земли до Петра Втораго. Спб. 1866. Ц. 50 к.
- ПРЕСКОТЪ. Исторія царствованія Филиппа II, короля испанскаго. 2 т. Спб. 1859. Ц. 2 р.
- ПЮТЦЪ. Сборникъ историческихъ очерковъ. 2 вып. М. 1864. Ц. 2 р. 25 к.
- РОХАУ. Новѣйшая исторія Франціи отъ низверженія Наполеона I до возстановленія имперіи Наполеономъ III, 1814—1852 гг. Пер. и изд. М. Антоновича и А. Пышина. Спб. 1865. 2 т. Ц. 3 р. 50 к.
- РУССО, Ж.-Ж. Исповѣдь. Ц. 2 р.
- САМАРИНЪ, Ю. О. Иезуиты и ихъ отношенія къ Россіи. М. 1866. Ц. 1 р. 50 к.
- СЕМЕВСКІЙ. Семейство Монсовъ. Спб. 1862. Ц. 1 р. 25 к.
- Царица Прасковья. Спб. 1861. Ц. 75 к.
- СЕБЕОСЪ, епископъ. Исторія императора Иракла. VII вѣка. Пер. съ арм. Паткановъ. Спб. 1863. Ц.
- СКАЛЬКОВСКІЙ. Женщины-писательницы XIX столѣтія. Т. I (франц. п—цы). Ц. 1 р. 50 к.
- СМИТЬ. Исторія польскаго возстанія и войны 1830 и 1831 гг. 3 т. Спб. 1864. Ц. 6 р.

СОБРАНИЕ актовъ, относящихся къ обзорѣню исторіи армянскаго народа. 3 т. М. 1833. Ц. 3 р.

СОЛОВЬЕВЪ, С. Исторія паденія Польши. М. 1863. Ц. 2 р.

— Учебная книга русской исторіи. 5-е изд. М. 1865. Ц. 1 р. 25 к.

— Исторія Россіи и древнѣйшихъ временъ. 15 т. М. 1860—64. Ц. каждому тому 2 р.

СОРІА (Діеги). Общая исторія Итали съ 1846—50. 2 в. Спб. 1863. Ц. 2 р. 50 к.

СТАСЮЛЕВИЧЪ. Исторія среднихъ вѣковъ въ ея писателяхъ и изслѣдованіяхъ новѣйшихъ ученыхъ. 3 тома. Ц. 7 р.

СТЕПАНОСЪ Асогикъ Таронскій XI вѣка. Всеобщая исторія. Пер. съ арм. Эмина. М. 1864. Ц. 3 р.

ТАЦИТЬ. Лѣтопись. Переводъ Кронеберга. 2 ч. Ц. 1 р. 50 к.

ТОКВИЛЬ. Старый порядокъ и революція. Спб. 1861. Ц. 1 р. 50 к.

— Демократія въ Америкѣ. 4 т. Кіевъ. 1860. Ц. 5 р. 50 к.

ТЬЕРРИ. Разказы изъ римской исторіи V вѣка. М. 1861. Ц. 1 р. 50 к.

— Разказы о временахъ Меровинговъ. Спб. 1864. Ц. 75 к.

— Завоеванія Англіи. 3 т. Спб. Ц. 3 р.

ФЛЕТЧЕРЪ. Исторія американской войны. 1861—65. Т. I. Ц. 2 р.

ХУДОБАШЕВЪ. Обзорѣніе Арменіи въ географическомъ, историческомъ и литературномъ отношеніяхъ. Спб. 1859. Съ двумя картами. Ц. 1 р.

ЦИММЕРМАНЪ. Исторія крестьянской войны въ Германіи. В. 2-й. Ц. 1 р. 25 к.

ЧУЖБИНСКІЙ. Воспоминанія о Т. Г. Шевченко. Спб. 1861. Ц. 30 к.

ШЕРРЪ. Всеобщая исторія литературы. Спб. Изд. 2-е. 1863. Ц. 3 р.

ШЛОССЕРЪ. Всемирная исторія. Т. I—XII. Ц. за томъ 1 р. 50 к. Т. XIII—XVIII 9 р. Спб. 1861—67.

— Женщины французской революціи: Сталь и Роланъ. Ц. 30 к.

- ШМИДТЪ, Ю. Исторія французской литературы. Изд. Н. Тиблена. 2 т. Спб. 1864. Ц. 4 р.
- Обзоръ английской литературы XIX стол. Спб. 1864. Ц. 85 к.
- ШМИТЪ. Исторія польскаго народа. Спб. 1866. Т. I-й и II-й. Ц. 4 р.
- ШТОЛЬ. Мины классической древности. Т. I. Ц. 2 р. 50 к.
- ШОПЕНЪ. Историческій памятникъ состоянiя Армянской Области, въ эпоху ея присоединенiя къ Россійской Имперiи. Спб. 1852. Ц. 1 р.
- ЩЕБАЛЬСКІЙ. Правленіе царицы Софiи. М. 1856 г. Ц. 1 р.
- Чтенiя изъ русской исторiи. 5 в. Спб. 1864. Ц. 3 р.
- Начало и характеръ пугачевщины. М. 1865. Ц. 75 к.
- ЭЗОВЪ. Внутренній бытъ древней Арменiи. Спб. 1859. Ц.
- ӨЕОКТИСТОВЪ. Борьба Греціи за независимость. Спб. 1862. Ц. 1 р. 50 к.
- Магницкій. Материалы для исторiи просвѣщенiя въ Россiи. Спб. 1865. Ц. 1 р. 25 к.

Политическая экономія, правовѣдѣніе и политическія науки.

- АБУ, Э. Прогрессъ. Ц. 1 р. 50 к.
- БАСТИА. Экономическіе софизмы. Спб. 1862. Ц. 1 р. 50 к.
- БЕНТАМЪ. О судоустройствѣ во Франціи. Спб. 1860. Ц. 1 р.
- БЕРНЕРЪ. О смертной казни. Спб. 1865. Ц. 40 к.

ВЕРНЕРЪ. Учебникъ уголовного права; части: общая и особенная, съ примѣчаніями, приложеніями и дополненіями по исторіи русскаго права и законодательству положительному. Пер. и изд. Н. Неклюдова. В. 1-й. Ц. 80 к. Сиб. 1865. Подписная цѣна на все сочиненіе 3 р. 50 к.

БЛЮНЧЛИ. Общее государственное право. Т. I. В. 1-й и 2-й. М. 1866. Ц. 2 р. 50 к.

БРУНО-ГИЛЬДЕБРАНДЪ. Политическая экономія настоящаго и будущаго. Сиб. 1861. Ц. 1 р.

— Историческое обозрѣніе политико-экономическихъ системъ. Сиб. 1861. Ц. 1 р.

БУНГЕ. Теорія кредита. Кіевъ. 1852. Ц. 1 р. 50 к.

БУЦКОВСКІЙ. Очеркъ кассационнаго порядка отмены рѣшеній по судебнымъ уставамъ. 1864. Ц. 1 р. 50 к.

ВЕРНАДСКІЙ. Очеркъ исторіи политической экономіи. Сиб. 1858. Ц. 2 р.

ВЕСЕЛОВСКІЙ. Экономическая теорія Маклеода. Ц. 50 к.

ГАРНЬЕ. Начальныя основанія политической экономіи. Сиб. 1858. Ц. 1 р.

ГЕЙЕРЪ. Учебникъ философіи права. Пер. и изд. Н. Неклюдова. Ц. 80 к.

ГОЛЬЦЕНДОРФЪ. Ирландская тюремная система. Ц. 60 к.

ГАКСТГАУЗЕНЪ. Конституціонное начало, его историческое развитіе и его взаимодѣйствіе съ политическимъ и общественнымъ бытомъ государствъ и народовъ. Пер. Б. Утина и К. Кавелина. Изд. Н. Неклюдова. Сиб. 1866. Ц. 2 р. 60 к.

ГОКЪ. Государственное хозяйство. Налоги и государственные долги. Пер. профессора Бунге. Кіевъ. 1865 г. Ц. 2 р.

ЖУКОВСКІЙ, Ю. Прудонъ и Луи-Бланъ. Матеріалы для общественной науки. Сиб. 1866. Ц. 1 р. 25 к.

— Политическія и общественныя теоріи XVI в. Мат. для общ. науки. Ц. 1 р. 25 к. Сиб. 1866.

ИЗВѢСТІЯ С.-Петербургской городской общей думы. За годъ 4 р. 50 к. съ пересылкой.

КАРНОВИЧЪ. О развитіи женскаго труда въ Петербургѣ. Сиб. 1865. Ц. 50 к.

КАЧЕНОВСКІЙ. Взглядъ на исторію политическихъ наукъ въ Европѣ. М. 1859. Ц. 80 к.

КАЧЕНОВСКИЙ. Курсъ международного права. Кн. I-я. Харьковъ. Ц. 2 р.

— О современномъ состояннн политическихъ наукъ на западѣ Европы и въ Россіи. Спб. 1862. Ц. 1 р.

КУРСЕЛЬ-СЕННЕЛЬ. Теоретическій и практическій трактатъ о политической экономіи. Изд. Н. Тиблена. 2 т. Спб. 1864. Ц. 1 р.

КЭРИ. Руководство къ социальной наукѣ. Пер. съ англ. кн. Л. Шаховской. Спб. 1866. Вып. 1. Ц. 2 р.

ЛОХВИЦКИЙ. Обзоръ современныхъ конституцій. 3 ч. Спб. 1862. Ц. 2 р. 10 к.

ЛЮБАВСКИЙ. Сборникъ замѣчательныхъ уголовныхъ процессовъ. Спб. 1866. Ц. 2 р.

— Объ упрощеннн внѣшней формы завѣщаній. Спб. 1866. Ц. 1 р. 25 к.

— Процессы (русскіе уголовные). Спб. 1866. Ц. 3 р. 50 к.

МАКЛЕОДЪ. Основаніе политической экономіи. Изд. Н. Тиблена. Спб. 1865. Ц. 2 р. 50 к.

МЕИЕРЪ. Русское гражданское право. 3-е изд. Н. Тиблена. Спб. Ц. 2 р. 50 к.

МИЛЬ. Размышленія о представительномъ правленнн. 2 в. Спб. 1863. Ц. 1 р. 20 к.

— Разсужденія и изслѣдованія. В. 3-й. Статьи политич. и политико-экономич. Спб. 1865. Ц. 75 к.

— Основанія политической экономіи, съ нѣкоторыми изъ ихъ примѣненій къ общественной философіи. Спб. 1860. Ц. 5 р.

МИТТЕРМАЙЕРЪ. Руководство къ судебной защитѣ по уголовнымъ дѣламъ. М. 1863. Ц. 1 р. 20 к.

— О сословіи адвокатовъ. Спб. 1864. Ц. 60 к.

— Смертная казнь по результатамъ научныхъ изслѣдованій и пр. Спб. 1864. Ц. 90 к.

— Судъ присяжныхъ въ Европѣ и Америкѣ. Съ дополненіями и приложеніями. Пер. Н. Ламацкій. В. 1-й. Спб. 1865. Ц. 75 к. За всѣ 4 выпуска 2 р. 50 к.

— Уголовное судопроизводство въ Англіи, Шотландіи и Сѣверной Америкѣ. Спб. 1864. Ц. 2 р.

— Законодательство и юридическая практика въ новѣйшемъ ихъ развитіи. Ц. 2 р. 25 к.

МИТТЕРМАЙЕРЪ. О публичности и устности уголовного судопроизводства по русскому положительному праву. Ц. 30 к.

МИХАЙЛОВЪ. Торговое право. Лекціи, чит. въ Спб. универс. 3 в. Спб. 1862. Ц. 1 р. 50 к.

— Военные законы. В. 1-й и 2-й. Спб. 1862. Ц. 1 р.

МОЛИНАРИ. Курсъ политической экономіи. Ч. 1-я. Спб. 1860. Ц. 1 р. 75 к.

МОНТЕСКЮ. Духъ законовъ. Пер. Корнеева. 3 ч. Изд. 2-е. Спб. 1862. Ц. 2 р.

НЕВОЛИНЪ. Энциклопедія законовѣднія. 2 т. Спб. 1857. Ц. 5 р.

НЕКЛЮДОВЪ. Уголовно-статистическіе этюды. Ц. 1 р. 25 к.

ОРТОЛАНЪ. Морское международное право. Перев. и измѣн. и сокр. Лохвицкаго. Ц. 1 р.

ПОЛОЗОВЪ. Взглядъ на права и обязанности защитниковъ и слѣдователей. Ц. 50 к.

ПРУДОНЪ. Война и миръ. Изслѣдованіе о принципѣ и содержаніи международного права. 2 т. Спб. 1864. Ц. 2 р. 50 к.

— Литературные майораты. Ц. 80 к.

ПУХТА. Исторія римскаго права. Томъ I. М. 1864 г. Ц. 2 р.

ПФЕЙФЕРЪ. Объ ассоціаціи. Настоящее положеніе рабочаго класса и чѣмъ оно должно быть. Пер. подъ ред. М. Антоновича. Ц. 1 р.

СМИТЪ, Адамъ. Изслѣдованія о природѣ и причинѣ богатства народовъ. Съ примѣчаніями Бентама, Буханана, Гарнье, Макъ-Кулоха, Мальтуса, Милля, Рикардо, Селя, Сисмонди и Тюрго. Пер. Бибииковъ. Т. I-й со статьей Бланки: «Жизнь и труды Адама Смита» и съ предисловіемъ Гарнье. Спб. 1866. Ц. 2 р.

СТИФЕНЪ. Уголовное право Англии. Перев. подъ ред. В. Спасовича. Спб. 1863. В. 1-й. Ц. 2 р.

СУДЕБНЫЕ уставы 20-го ноября 1864 года, съ изложеніемъ соображеній, на которыхъ они основаны. 4 т. Ц. 3 р. 30 к.

СВОДЪ законовъ, изд. 1857 года, со всіми продолженіями.

— **СУДЕБНЫЕ** уставы 20-го ноября 1864 года, съ алфавитомъ. Карманное не официальное издание. Спб. 1866. Ц. 1 р. 25 к.

УСТАВЪ уголовного судопроизводства во Франціи. Пер. Неклюдова. Ц. 60 к.

ФИШЕЛЬ. Государственный строй Англіи. Спб. 1862. Ц. 2 р. 50 к.

ШТАУЭНШТЕЙНЪ. Руководство къ изученію судебной медицины для врачей и юристовъ. М. 1865 г. Ц. 3 р. 50 к.

Философія.

Исторія философіи, логика, психологія и педагогика.

АРИСТОТЕЛЬ. Политика. Пер. съ греч. Н. Скворцова. Ц. 2 р.

БАУЕРЪ. Исторія философіи отъ начала ея зарожденія до нашихъ временъ. Общепонятно изложенная для образованной публики и для учащихся. Пер. подъ ред. М. Антоновича. Спб. 1866. Ц. 2 р.

БОКЛЬ. Вліяніе женщинъ на успѣхи знанія. Пер. Думшина. Спб. 1864. Ц. 25 к.

ДЮГАМЕЛЬ. Методы умозрительныхъ наукъ. Спб. 1867. Ц. 85 к.

ДЪТСКІЙ Садъ, журналъ. 1866 годъ первый. Ц. 1 р.

КЛЕВАНОВЪ. Обзорніе философской дѣятельности Сократа и Платона, по Целлеру. М. 1861. Ц. 1 р.

КУНО-ФИШЕРЪ. Исторія новой философіи. Переводъ Н. Стрхова. Изд. Н. Тиблена. 4 т. Спб. 1862—65. Ц. 2 р. 50 к. за томъ.

— **Францискъ.** Бэковъ Веруламскій. Реальная философія и ея вѣтъ. Спб. 1866. Ц. 1 р. 25 к.

ЛАВРОВЪ. Три бесѣды о современномъ значеніи философіи. Спб. 1861. Ц. 60 к.

— Очерки вопросовъ практической философіи. I — личность. Спб. 1860. Ц. 80 к.

ЛЕГУВЕ. Исторія нравственнаго положенія женщины. Спб. 1862. Ц. 1 р. 50 к.

ЛБЮИСЪ. Исторія философіи отъ начала ея въ Греціи до настоящихъ временъ. Переводъ подъ редакціею В. Спасовича и Невѣдомскаго. Спб. 1866. Ц. 3 р. 50 к.

МАГОМЕТЪ. Коранъ. Пер. на франц. Казимірскій; съ франц. Николаевъ. М. 1865. 2 изд. Ц. 3 р.

МИЛЪ. Разсужденія и изслѣдованія. Вып. I. Цивилизація. Переводъ Лонгинова. Спб. 1864. Ц. 10 к.

— Система логики. Пер. Лаврова и Резенера. 2 т. Спб. 1864—67. Ц. 7 р. 50 к.

МОЗДАЛЕВСКІЙ. Очеркъ исторіи воспитанія и обученія съ древнихъ до нашихъ временъ. Состав. по Шмидту, Раумеру и другимъ. Спб. 1866. Ц. 1 р. 25 к.

ОВЭНЪ, Робертъ. Образование человѣческаго характера. Ц. 50 к.

ПЛАТОНЪ. Сочиненія. Переводъ Карпова. 4 тома. Спб. 1863. Ц. 6 р.

ПРУДОНЪ. Искусство, его основаніе и общественное назначеніе. Спб. Ц. 1 р. 25 к.

РУССО, Ж.-Ж. Собраніе сочиненій. Изд. Н. Тиблена, въ 3-хъ томахъ. Т. I. Теорія воспитанія: «Эмиль» и мелкія статьи и письма. Ц. 3 р.

СБОРНИКЪ законоположеній, относящихся къ обязанностямъ присяжныхъ засѣдателей. Спб. 1866. Ц. 35 к.

СМАЙЛЪСЪ. Самодѣтельность. Перев. съ англійскаго. Спб. 1867. 3-е изд. Ц. 1 р. 25 к.

СПЕНСЕРЪ. Классификація наукъ, со статьею «Причины разногласія съ Ог. Контомъ». Изд. Н. Тиблена. Спб. 1866. Ц. 60 к.

— Собраніе сочиненій. Изд. Н. Тиблена. В. I. Научныя, политическія и философскія опыты. Ц. 1 р. 75 к. Подписная цѣна на все сочиненія (7 т. или 14 вып.) 16 руб.

СТАСЮЛЕВИЧЪ. Опытъ историческаго обзора главныхъ системъ философіи и исторіи. Спб. 1866. Ц. 3 р.

УЧИТЕЛЬ. Педагогическій журналъ для наставниковъ.

родителей и всѣхъ желающихъ заниматься воспитаніемъ и обученіемъ дѣтей. Годы: 1861, 1862, 1863, 1864, 1865 и 1866, по 3 р. 50 к. за каждый. Замѣчательное и полезное издание, необходимое для всѣхъ училищныхъ библиотекъ.

ФЕЙХТЕРСЛЕБЕНЪ. Гигіена души. Спб. 1861. Ц. 1 р.

ФИЛОСОФІЯ и наука. Очерки изъ современныхъ европейскихъ писателей. Изд. Вольфа. Ц. 2 р.

ПЛЮТЕРЪ. Обзорніе всеобщей исторіи музыки. Пер. Бессель. Спб. 1866. Ц. 1 р. 75 к.

ШОПЕНГАУЕРЪ. Метафизика любви. Спб. 1864. Ц. 1 р.

Искусства.

Техническія искусства

Техническія искусства и производства, ремесла и военныя науки.

АНИЧКОВЪ. О хозяйствѣ войскъ въ военное время. Спб. 1863. Ц. 1 р. 25 к.

БЕККЕРСЪ. Начальный курсъ рисованія. М. 1861. Ц. 1 р. 50 к.

ВАСИЛЬЕВЪ, А. Матерьялы для проекта мостовыхъ и сточныхъ трубъ. Спб. 1861. Ц. 80 к.

ГРИММЪ. Памятники зодчества Арменіи и Грузіи. Спб. Ц.

ДЕМЕНТЬЕВЪ. Плотничное искусство. Спб. 1855. Ц. 1 р. 75 к.

ЗАТЛЕРЪ. Записки о продовольствіи войскъ въ военное время. 2 т. Спб. 1860. Ц. 3 р.

КЛИНГЕ. Руководство конторскаго знанія. Ц. 3 р. 50 к.

— Практическое руководство купеческой корреспонденціи. Спб. 1864. Ц. 2 р. 50 к.

МАСКОВСКИЙ и Болдыревъ. Курсъ фортификаціи. Ч. I. Долговременная фортификація. Спб. 1864. Ц. 3 р. 50 к.

ЛЕНЦИНГЪ. Столярное искусство. Спб. 1860. Ц. 1 р. 25 к.

СПОСОБЪ устраивать обыкновенные, артезианскіе, персидскіе и разнаго рода колодцы. М. 1861. Ц. 40 к.

СВРКОВЪ. Краткое руководство для наборщиковъ типографскаго искусства. Изд. 2-е. Спб. 1861. Ц. 75 к.

ФУРМАНЪ. Энциклопедія русскаго городского и сельскаго хозяина, архитектора, садовода и проч. 2 ч. Спб. 1861. Ц. 6 р.

ШРЕЙДЕРЪ. Архитектурный альбомъ. Спб. 1861. Ц. 3 р.

ЭМЕ. Руководство для сохраненія фортепіано и наставленіе для настраиванія инструмента. Спб. 1861. Ц. 75 к.

Словесность

Словесность.

АКСАКОВЪ. Полное собраніе сочиненій. Т. I. М. 1861. Ц. 2 р. 50 к.

— Семейная хроника. М. 1862. Ц. 2 р. 50 к.

— Дѣтскіе годы Багрова внука. М. 1858. Ц. 3 р.

— Разныя сочиненія. М. 1856. Ц. 1 р.

— Записки ружейнаго охотника Оренбургской губерніи. М. 1861. Ц.

АФНАСЬЕВЪ. Русскіе сатирическіе журналы 1769—1864. М. 1859. Ц. 1 р. 50 к.

— Народныя русскія сказки. 8 ч. Спб. 1860—1865. Ц. 6 р. 25 к.

БАЙРОНЪ, Лордъ. Сочиненія въ переводахъ подъ редакціею Гербеля. 3 т. Спб. 1864—65. Ц. за томъ по 1 р. 25 к.

БЕРГЪ. Переводы изъ Мицкевича. Панъ Тадеушъ и Конрадъ Валленродъ. Крымскіе сонеты. Мелкія стихотворенія. Спб. Ц. 1 р. 25 к.

- БЕРАНЖЕ. Моя биография. М. 1861. Ц. 1 р.
 — Пѣсни. Перев. Курочкина. Спб. 1864. Ц. 75 к.
 ВИБИКОВЪ. О литературной дѣятельности Добролюбова. Спб. 1862. Ц. 50 к.
 ВИЧЕРЪ-СТОУ. Хижина дяди Тома. Спб. 1858. Ц. 2 р.
 БЛАГОВѢЩЕНСКІЙ. Гораций и его время. Спб. 1864. Ц. 1 р. 25 к.
 БУЛЬВЕРЪ. Странная исторія. Романъ. Ц. 1 р. 50 к.
 БУСЛАЕВЪ. Историческіе очерки русской народной словесности искусства. 2 т. Спб. 1861. Ц. 7 р.
 ВАЛЬТЕРЪ-СКОТТЪ. Ивангоа. Романъ. Обработанный для юношества Коковцевымъ. Спб. Ц. 1 р. 50 к. и прочіе романы Вальтеръ-Скотта.
 ВОРОНОВЪ и ЛЕВИТОВЪ. Московскія норы и труды. Спб. 1866. Ц. 2 р. 50 к.
 ГЕЙНЕ. Сочиненія. Изд. Вейнберга. Т. 1, 2, 3, 4 и 7 по 75 к.; т. 5, 6, 9 и 11 по 1 р. Спб. 1864.
 ГЕРВИНУСЪ. Шекспиръ. Ц. 2 р. 80 к.
 ГЕТЕ. Рейнеке-лисъ. Поэма, пер. М. Достоевскаго. Спб.
 — Фаустъ. Пер. Грекова. Спб. 1859. Ц. 1 р. 50 к.
 — Собраніе сочиненій. Пер. подъ ред. П. Вейнберга. 3 т. Спб. 1866. Ц. 3 р. 75 к.
 ГЕРВИНУСЪ, 6 вып. Ц. 50 к.
 ГОГОЛЬ. Полное собраніе сочиненій. 4 т. М. 1862. Ц. 6 руб.
 ГОМЕРЪ. Илиада. Пер. Гнѣдича. Изд. 3-е. Ц. 2 р.
 ГОРНЪ. Францъ Драке. Разсказъ для юношества. Спб. Ц. 75 к.
 ГРИБОВДОВЪ. Горе отъ ума. Новое дешовое иллюстрированное изданіе. Н. Тиблена. Ц. 30 к.
 — Маленькое изданіе. Спб. 1862. Ц. 10 к.
 ГРИММЪ, братья. Народныя сказки. 2 кв. Спб. 1862. Ц. 60 к.
 ДАЛЬ. Пословицы русскаго народа. М. 1862. Ц. 3 р. 60 коп.
 ДИККЕНСЪ. Романы.
 ДОСТОЕВСКІЙ, Ф. Сочиненія. 7 т. Спб. 1865. Ц. 7 р. 50 коп.
 ДРУЖИНИНЪ. Собраніе сочиненій. Т. 1—4. По 1 р. 25 к.
 ЛЕЗУИТЪ. Романъ, соч. аббата***. 2 т. Спб. 1866. Ц. 2 р. 50 к.
 *Того же автора: Монахиня и Проклятый.

- КАЛЬДЕРОНЪ. Избранныя драмы. Пер. Костарева. М. 1861. Ц. 1 р. 60 к.
- КАНЛЕРЪ. Записки сыщика. Перев. съ франц. Спб. 1865. Ц. 75 к.
- КЛАССИЧЕСКИЕ иностранные писатели въ русскомъ переводѣ. (Періодич. изданіе). Отдѣльно кажд. книжка по 1 р.
- КОЛЬЦОВЪ. Стихотворенія. Изд. 4-е. Ц. 50 к.
- КОНДРАТОВИЧЪ. Исторія польской литературы. 2 т. М. 1862. Ц. 3 р.
- КОСТОМАРОВЪ, Н. Кремуціи Кордъ. Спб. 1862.
- МИЦКЕВИЧЪ. Конрадъ Валленродъ. Спб. 1863. Ц. 2 р. 50 коп.
- Корчма въ Упитѣ и Гражина. Спб. 1862. Ц. 1 р. 25 к.
- МОДЗОЛЕВСКИЙ. Бытъ студентовъ въ Германіи. Съ рисунками. Ц. 1 р. 50 к.
- МУНКЪ. Исторія греческой литературы (поэзія). Спб. 1861. Ц. 2 р.
- Исторія греческой поэзіи. М. 1863. Ц. 1 р. 25 коп.
- НЕКРАСОВЪ. Стихотворенія. Спб. 3 т. 1864. Ц. 2 р. 25 коп.
- ОСТРОВСКИЙ, А. Сочиненія. 2 т. Спб. 1859. Ц. 3 р.
- Гроза. Спб. 1860. Ц. 50 к.
- Козьма Захарычъ Мининъ-Сухорукъ. Спб. 1862. Ц. 1 р. 50 к.
- ПАТКАНОВЪ. Изслѣдованія о составѣ армянскаго языка. Спб. 1864. Ц.
- СОКОЛОВСКИЙ. Острогъ и жизнь. Изъ записокъ слѣдователя. Спб. 1866. Ц. 2 р.
- СЕРВАНТЕСЪ. Донъ-Кихотъ Ламанчскій. Перев. съ испанскаго Карелина. Спб. 1866. Ц. за 2. ч. 3 р.
- ТЕККЕРЕЙ. Романы. (Перев. съ французскаго).
- ТУРГЕНЕВЪ. Сочиненія. 2 т. (заграничное изданіе).
— Дворянское гнѣздо. М. 1859. Ц. 1 р. 50 к.
- ХУДЯКОВЪ. Сборникъ великорус. народ. исторіи бысей. М. 1860. Ц. 30 к.
- Русская книжка. Спб. 1863. Ц. 30 к.
- Великорусскія сказки. 3 в. Спб. 1862. Ц. за вып. 75 к.
- Великорусскія загадки. М. 1863. Ц. 60 к.

ШЕКСПИРЪ, разсказанный дѣтямъ. Соч. Мери и Чарльза Ламбъ. Пер. съ англійск. Ц. 75 к.

— Полное собраніе драматическихъ произведеній, въ переводѣ русскихъ писателей. Изд. Н. Гербеля и Некрасова. Спб. 1866. 4 т. Ц. 12 р.

— В. Драматическія сочиненія. Пер. Кетчера. 5 т. Ц. 5 р.

ШИЛЛЕРЪ. Сочиненія. Изд. подъ ред. Гербеля. Спб. 1866. 7 т. Ц. 8 р. 75 к.

ЩЕДРИНЪ. Губернскіе очерки. Изд. Н. Тиблена, 2 т. Спб. 1864. Ц. 2 р.

— Невинные рассказы. Спб. 1863. Ц. 1 р. 50 к.

— Сатиры въ прозѣ. Спб. 1863. 1 р. Ц. 50 к.

С м ъ с ъ

АНДЕРСЕНЪ. Полное собраніе сказокъ. 3 в. Спб. 1863. Ц. каждого выпуска 75 к.

ВИРХОВЪ. О воспитаніи женщины, согласно ея призванію. Ц. 20 к.

ГАЛАХОВЪ. Историческая хрестоматія новаго періода русской словесности. 2 т. Спб. 1864. Ц. 3 р.

— Полная русская хрестоматія. 2 т. Спб. 1864. Ц. 1 р. 75 к.

— Исторія русской словесности. Т. I. Спб. 1864. За 2 тома 3 р.

ГЕРСТЕКЕРЪ. Малянькій золотоскатель въ Калифорніи. Ц. 2 р.

ГЕЙЗЕ. Полный словарь иностранныхъ словъ, вошедшихъ въ составъ русскаго языка. Спб. 1862. Ц. 3 р.

ГРЕЧЪ, А. Дон-Кихоть Ламанчскій (дѣтскій). Спб. 1860. Ц. 1 р.

ГЛАВИНСКІЙ. Начала линейнаго черченія. Учебное пособіе для сельскихъ и приходскихъ училищъ. 140 чертежей въ текстѣ и 141 лит. рис. въ приложеніи. Спб. 1865. Изд. 2-е. Ц. 60 к.

ГЮНТЕРЪ и ЛАУКАРТЪ. Пер. Бѣлова. Путешествія и

- приключенія Робинзона-Крузо, съ жизнеописаніемъ Давіа-де-Фоз. Спб. 1866. Ц. 3 р.
- ДАЛЬ. Толковый словарь живаго великорусскаго языка. 9 в. Ц. 9 р.
- ЕВРОПЕУСЪ и ЦЕНИНА. Желѣзныя дороги, пароходы, телеграфы и проч. Разказы для дѣтей. Ц. 65 к. —
- ЮСИФОВЪ. Наглядное обученіе черченію и рисованію по системѣ Фребеля. Ц. 30 к.
- ИРИЦПУХОВА. Русско-армянскій словарь. 1854. Тифлисъ. Ц. 3 р.
- КЕРБЕРЪ. Космосъ. Чтеніе для дѣтей старшаго возраста. 3 ч. Ц. 2 р.
- КЛИНГЕ. Самоучитель бухгалтеріи въ письмахъ. Ц. 1 р. 25 к.
- КУРСЬЕ. Французскіе, русскіе и нѣмецкіе разговоры. Ц. 1 р. 20 к.
- КЮНЕРЪ. Грамматика греческаго языка. Ц. 1 р. 50 к.
— Грамматика латинскаго языка. Ц. 1 р. 50 к.
- МАКАРОВЪ. Полный русско-французскій словарь. Ч. I и II. Спб. 1867. Ц. 5 р.
- MARGOT. Cours de la langue française. Спб. 1864. Ц. 80 к.
- МИЛЬЧЕВСКІЙ. Практическій учебникъ польскаго языка. Спб. 1864. Ц. 50 к.
- МЮЛЛЕРЪ, М. Лекція по наукѣ о языкѣ. Спб. 1865. Ц. 2 р. (Томъ II, окончаніе сочиненія, печатается въ Воронежѣ).
- ОЛЛЕНДОРФЪ. Практическое руководство къ изученію англійскаго языка. Ц. 1 р. 80 к.
— Руководство къ изученію французскаго языка. Ц. 1 р. 50 к.
— Руководство къ изученію нѣмецкаго языка. Ц. 1 р. 50 к.
- ПАРЛИ. Разказы дѣтямъ о солнцѣ, лунѣ и звѣздахъ. Ц. 2 р.
- ПЕРВОЕ знакомство съ земнымъ шаромъ и знаменитыми путешествіями. Разказъ для дѣтей. М. 1863. Ц. 1 р.
- ПЕРЕВЪССКІЙ. Предметные уроки по мысли Песталоцци. Спб. 1865. Ц. 1 р.
- ПИТИСКУСЪ. Олимпъ. Спб. 1861. Ц. 3 р.
- ПРЖИБЫЛЬСКІЙ. Французская грамматика съ упражненіями въ переводѣ. Спб. 1865. Ц. 75 к.

- РАЗИНЪ. Путешествія по разнымъ странамъ міра. Спб. 1860. Ц. 2 р. 50 к.
 — Повѣсти и рассказы для дѣтей. Ц. 2 р. 50 к.
 — Настоящій Робинзонъ. Ц. 1 р.
 РЕЙНЕКЕ-ЛИСЪ. Поэма Гете, переделанная въ стихахъ для дѣтей. Съ картинками. Ц. 2 р. 75 к.
 РЕЙНБОТЪ. Полный курсъ коммерческой бухгалтеріи. 2 т. Ц. 3 р. 50 к.
 РЕЙФА. Паралельные словари, русско-французско-нѣмецко-англійскій и обратно. 4 тома. Ц. по 2 р. 50 к.
 РЪДКИНЪ. Новая бібліотека для воспитанія. 5 том. Ц. 5 р.
 СИНАЙСКІЙ. Греческо-русскій словарь. Ц. 2 р. 50 к.
 СОВОЛЬЩИКОВЪ. Печное мастерство. Спб. Ц. 20 к.
 УШИНСКІЙ. Дѣтскій міръ, христоматія. 2 ч. Спб. 1865. Ц. 1 р. 20 к.
 ФИГЬЕ. Важнѣйшія открытія и изобрѣтенія. Спб. 1862. Ц. 1 р. 50 к.
 ФРЕБЕЛЬ. Дѣтскіе сады, метода воспитанія и образованія. Ц. 30 к.
 ЭРТЕЛЬ. Французско-русскій словарь. 3 ч. 1841. Спб. Прод. по 2 р. и дороже.

Примѣчаніе. Каталогъ этотъ составленъ по каталогу Тиблена, а также Овсянникова и по отчетамъ русской литературы о вновь выходящихъ сочиненіяхъ. При выборѣ книгъ имѣлись въ виду преимущественно тѣ сочиненія, пріобрѣтеніе которыхъ, почему либо, считалось полезнымъ для бібліотекъ армянскихъ училищъ.

М. М. Міансаровъ.

- ПУШКИНЪ. Путешествіи по разнымъ отрокамъ міра, Сиб.
 1860. II. 2 р. 50 к.
 — Поездн и разсказы хлѣбн. II. 2 р. 50 к.
 — Наставленіи Родниковъ. II. 1 р.
 ПУШКОВЪ. Поэма Гора, переписанная въ стихахъ
 для детей. Съ картинками. II. 2 р. 75 к.
 ПУШКОВЪ. Поэма о купцѣ коммерческой дѣятельности
 2 т. II. 3 р. 50 к.
 ПУШКОВЪ. Пазыльскіе слова, русско-французско-не-
 мско-англійскіи и обратн. 4 тома. II. по 2 р. 50 к.
 РАДНИКЪ. Новая дидактика для воспитанія. 5 том.
 II. 5 р.
 РАДНИКЪ. Французско-русскій словарь. II. 2 р. 50 к.
 СОКОЛОВЪ. Печное мастерство. Сиб. II. 20 к.
 ШИННИКОВЪ. Азбучн міра, христоматія. 2 т. Сиб.
 1866. II. 1 р. 30 к.
 ФЕРЪ. Различныя открытія и изобрѣтенія. Сиб. 1863.
 II. 1 р. 50 к.
 ФЕРЪ. Различныя изобрѣтенія и открытія
 Дозволено цензурою. Сиб. 10 апрѣля 1867 года.
 ГАЙДЪ. Французско-русскій словарь. 2 т. 1841. Сиб.
 Прол. по 2 р. и допов.

Примечаніе. Кнѣжка стоитъ соотвѣстно по каталогу Гид-
 лова, а также Овчинникова и по остаткамъ русскихъ
 антрепренеровъ о вновь выходящихъ сочиненіяхъ. При
 выборѣ кнѣжки выписки въ видѣ пренумерации не
 сочиненія, изобрѣтенія которыхъ, покуда вышло, вы-
 торокъ болѣе или менѣе для болѣе или менѣе издана.

М. Н. Шинниковъ.

